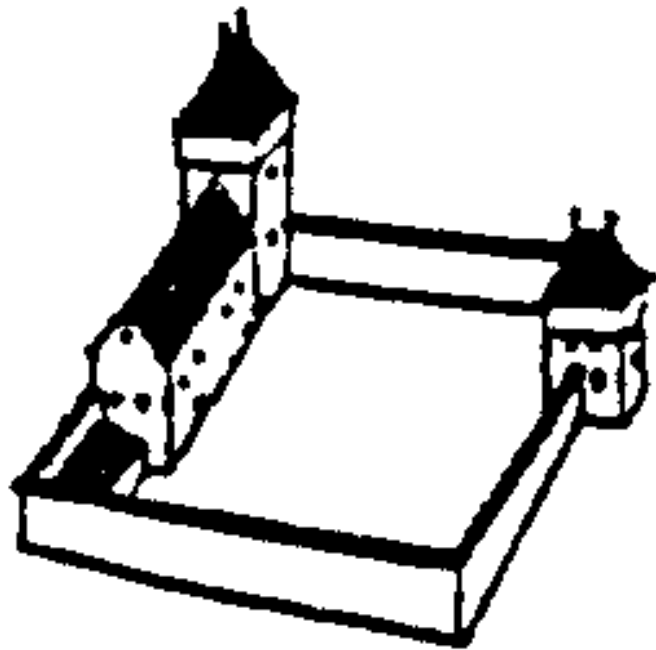

Castrum Bene

Hírlevél

2003.

A Castrum Bene Egyesületet negyedik éve támogatja a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma, segítségüket ezúton köszönjük.

BEVEZETÉS

Tisztelt Castrum Bene Tagok!

Immár negyedik alkalommal tudjuk megjelentetni a Hírlevelet. Reméljük, ismét olyan írásokat, információkat közlünk, melyek elnyerik érdeklődésüket.

Bevezetőben röviden beszámolunk az elmúlt évi tevékenységünkről.

Az elmúlt évi Vándorgyűlésünkön 18, év közben pedig 5 új taggal gyarapodott egyesületünk létszáma. Jelenleg pontosan 150-en vagyunk. Feladatunk, hogy a tagok és az egyesület közötti kapcsolatot fenntartsuk, bárkinek bármi kérdése volt, arra válaszoltunk, elküldtük a Castrum Bene Egyesület eddig elkészült anyagait.

Továbbra is figyelemmel kísérjük a különböző pályázati kiírásokat, hogy azokat megpályázva az egyesület működését biztosíthassuk, egyesületi terveinket megvalósíthassuk.

Ezévi terveink között szerepel annak a várkorpusznak az elindítása, melyről a korábbi Hírlevelekben már olvashattak. Somogy megye középkori várait Nováki Gyula és Magyar Kálmán készíti el, Fejér megyéét Terei György.

Örömmel értesítjük tagjainkat a következő, X. Castrum Bene Vándorgyűlésről, amely 2004 májusában lesz Miskolcon. Témája: 14. századi királyi rezidenciák, valamint a Kremsben megrendezésre kerülő VIII: Nemzetközi Castrum Bene Konferenciáról (2003. október 22-25.). Témája. Burg und Funktion.

A Hírlevél első részében az elmúlt év erődítménykutatásairól számolunk be, utána közzé tesszük az egyesület alapszabályát, hiszen felmerült, hogy változtatni kellene rajta, amihez ötleteket várunk tagjainktól. Idén is bemutatunk könyveket és várakkal foglalkozó munkákat. Dénes József a Magyar Várlexikonról, Domonkos György Kisari Balla György könyveiről ír, Szabó Tibor pedig az interneten megtalálható vároldalokról. Közzöljük továbbá Horváth Richárd Fons-ban megjelent kritikáját Szatlóczky Gábor könyvéről, utána pedig Szatlóczky Gábor válaszát.

A második részben a túravezető található, amelyben szerepel Vaja, Nyírbátor, Nyírkálász, Kisvárda, Beszterec és Szabolcs bemutatása, legújabb kutatásuk.

A Hírlevél szerkesztése továbbra is nyitott, minden tanácsot, ötletet szívesen fogadunk.

2003. május

Terei György
titkár

AZ ELMÚLT ÉVEK ERŐDÍTMÉNYKUTATÁSAI

Miklós Zsuzsa: Felsőnána – Szálláshegy

A falutól DNy-ra, a Murgai-víz D-i partján, a völgyből meredeken kiemelkedő, hosszan elnyúló ÉNy-DK-i irányú domb ÉNy-i végén található a földvár. Jelenleg füves, bokros, kis részén bozotos. Első említését Wosinsky Mórnak köszönhetjük. Ő kettős sáncgyűrűvel körülvett kúp alakú hegyet ír le.

A korábbi években igen sűrű bozót fedte a vár nagy részét, ezért felmérésre alkalmatlan volt. Első felmérését 1993-ban készítettük el (Nováki Gyula – Miklós Zsuzsa). Akkor a bozót miatt nem mindenütt tudtunk részletes megfigyelést tenni. 1993-as felmérésünk szerint a kúp a hegy folytatása felől, a keskeny nyeregből kb. 10 m-rel emelkedik ki. Itt két terasz van, a felsőnek a külső szélén alacsony sánc is van. Az ÉK-i oldal igen meredek, itt nincs erődítés. A magas fűvű területen leletet nem találtunk.

2002 tavaszán a hegy Ny-i oldalán és a vár D-i végénél fakitermelést végeztek. Több fát kivágtak a várban is. Ennek eredményeként tavasszal elég jól áttekinthető volt az erődítés. Leletet azonban akkor sem találtunk. Az erődítés vonala azonban szépen kirajzolódott. Egyértelmű, hogy a következő tavasszal újra kell mérni a földvárat.

A felszíni megfigyelések alapján a földvár nagy valószínűséggel Árpád-kori.

Alapterület: kb. 14 x 25 m (0,035 ha).

Tszfm. 176,6 m, rel. mag. kb. 50 m. Térkép: 705-313. Koordináták: 46,27,12 18,30,32.

A 2002. évi szondázó ásatás segítségével egyrészt a vár korát, másrészt az erődítés szerkezetét szerettem volna pontosítani.

Egy É-D-i irányú kutatóárokka akartam teljes metszetet nyerni. Az árkok kijelölésekor azonban figyelembe kellett vennem a meglévő és a már kivágott fákat. A 33 m hosszú **I. árokban** a 20-60 cm vastag humusz alatt a fokozatosan sárguló lösz mutatkozott. Csupán két helyen találtunk kis gödröt, amelyekre igen halvány elszíneződés utalt. Az árok É-i vége közelében bukkant elő egy kelta hamvasztásos sír: a kézzel formált fazékban az emberi hamvakon kívül vaslánc volt. A fazékon kívül, mellette pedig egy ép és egy erősen roncsolt bokapec hevert. Emberi hamvak a fazékon kívül is előfordultak.

A **II. árokkal** a belső árok ÉNy-i részét vágtuk át. A lapos aljú árok alját a jelenlegi felszíntől 190 cm mélységben értük el.

A **III. árokkal** a belső árok D-i szakaszát vágtuk át. Itt a szintén lapos aljú árok alja 70 cm mélységben bontakozott ki.

Az ásatás során – a kelta síron kívül – bronzkori – késő bronzkori edénytöredékek kerültek felszínre. Középkori leleteket nem találtunk.

Annak ellenére, hogy középkori leletek nem kerültek elő, típusa alapján ez a vár Árpád-kori lehet. A leletek hiánya arra utal, hogy a várat – ha egyáltalán elkészült – nem lakták. Befejezetlenségét jelezheti az is, hogy az árkok sekélyek, lapos aljúak, holott domb- és hegyvidéken mély V alakúak szoktak lenni.

Miklós Zsuzsa: Murga – Schanzberg

A falutól DK-re, a Murgai-víz D-i partján, ÉNy-DK-i irányú hegyhát É-i végén található a földvár. Jelenleg többnyire bokros erdő fedi. A 47 x 15 m-es platót körben árok, kívül sánc övezi. A hegy folytatása felől még két árok védi. Wosinsky Mór 1892-ben az erődített részt csaknem teljesen felásta. Átvágta az egyik sáncot is, de itt leletet nem talált. A várat a népvándorlás korra keltezte. Ásatási megfigyelései alapján arra következtetett, hogy itt "fából s részint sártapaszos vesszőfonással készült, hatalmas várépület állott."

1988-ban Nováki Gyulával és Sándorfi Györggyel együtt végeztünk terepbejárást. 1993-ban és 1994-ben Nováki Gyulával, 1998-2000-ben magam végeztem itt és a környéken terepbejárást. 1994-ben Nováki Gyulával felmértük a várat.

Alapterület: 47 x 15 m (0,07 ha).

Tszfm. kb. 180 m, rel. mag. kb. 45 m.

Térkép: 705-313. Koordináták: 46,33,00; 18,30,14.

A 2002. évi szondázó ásatás célja Wosinsky Mór feltárásának hitelesítése, a vár korának megállapítása volt. Mivel a várat (erősen beteg) erdő fedi, az árkok kijelölésénél figyelembe kellett vennünk a fákat.

A védett területet 5 kutatóárokcal vizsgáltuk meg. A humusz vastagsága változó, helyenként egyáltalán nincs. Ez minden bizonnyal a kb. 100 évvel ezelőtti feltárás következménye. Gerendamaradvány csupán az I. árok D-i végében – másodlagos helyzetben - került elő, sok XIII. századi cseréppel együtt. A II. árokban egy Ny-K-i irányú, 50 cm szélességű alapárkot, valamint – minden bizonnyal – Wosinsky Mór egyik (kb. 2 m széles) árkanak részletét figyeltük meg. Ilyen jellegű árkot találtunk a III. árokban is. Valószínűleg a fent említett alapárok párja bukkant elő a III. árokban: ez is 50 cm széles, függőleges falú, Ny-K-i irányú. Bolygatatlan területet csupán a vár DNy-i sarkában találtunk: itt egy 170 cm átmérőjű, 160 cm mély gödör bontakozott ki. A feltárás

során viszonylag sok XIII. századi fazéktöredék és néhány hasonló korú vastárgy (kés, sarkantyú) került felszínre.

Összességében megállapítható, hogy Wosinsky valóban felásta a védett területet, csaknem teljes kiterjedésében. Árkai eléggé szabálytalanok. Ahhoz, hogy pontosan láthassuk, minek alapján állapította meg Wosinsky, hogy milyen várépület állt itt, teljes feltárássra lenne szükség. Ugyancsak nagy felület kutatása szükséges annak tisztázására, hogy a II-III. árokban észlelt alapárkok milyen épülethez tartozhatnak.

Feld István-Gál Viktor: Komlóska-Solymos vára

A Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Kara Művelődéstörténeti és Muzeológiai Tanszéke és a Magyar Nemzeti Múzeum Sárospataki Rákóczi Múzeuma 1999-ben elnyerte a Felsőoktatási Kutatási és Fejlesztési Pályázat támogatását “Az egykori Tolcsva terra középkori településtörténetének forrásai” címmel benyújtott közös programjával. Ennek, az elsősorban egyetemi hallgatók munkáján alapuló projektnek részeként ebben az évben folytattuk a Komlóska feletti 435 m magas hegyen emelkedő Pusztavár - középkori nevén Solymos - 2001-ben megkezdett szondázó jellegű régészeti kutatását.

A várat az írott források szerint a Tolcsva-nemzetségbeli Uz fiaitól, Demetertől és Uzától származó Tolcsvai illetve Toronyai-családok emeltethették a 13. század végén - egyes feltevések szerint talán csak 1312 után, amikor tagjaik Károly Róbert különös kegyét élvezték. Mag az erősség csak 1379-ben, egy közelebbről nem ismert felosztása kapcsán jelenik meg a forrásokban, de 1398-ban, a családok kihaltával már mint *castrum desolatum et corruptum Solmus appellatum* említik. Azóta pusztul.

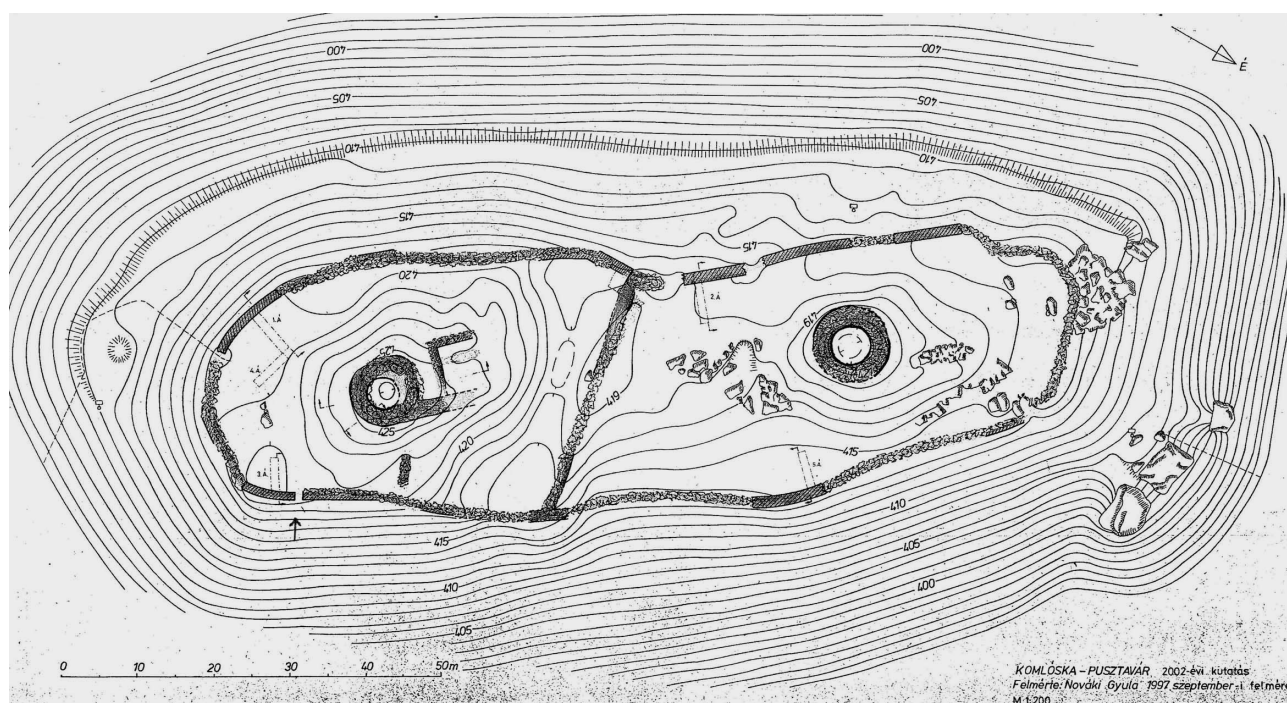
Az ezévi feltárások három helyszínen zajlottak. Egyrészt az északi várrész egy újabb, keleti pontján vizsgáltuk a várfalhoz kapcsolódó rétegeket, másrészt a két várrész keleti találkozási pontját kutattuk, annak érdekében, hogy ellenőrizzük, hasonló-e itt a falak egymáshoz való viszonya az előző évben a nyugati részen megfigyeltekhez. Munkánk legjelentősebb részét azonban a déli várrész kerek tornya keleti oldalán végzett kutatás jelentette, ahol sikerült tisztáznunk az építmények alaprajzi helyzetét és a külső törmelékrétegek vastagságát.

Az északi várrészben nyitott kutatóárokban a felső vékonyabb humuszos részt leszámítva átlag 50 cm vastag, egységes köves feltöltés jelentkezett az altalaj felett, melyből durvább csigavonaldíszes és finomabb festett középkori edénytöredék, vasszeg, kevés patics, valamint őskori cserép és obszidián is előkerült. E leletek többsége - hasonlóan az előző évben ásott árokból származókhoz - minden bizonnyal elsősorban a vár építéskor kerülhetett a feltöltésbe.

Az északi és a déli várrész keleti kapcsolódásánál nyitott szelvényben mintegy 4 m hosszan

tártuk fel a közös keleti falat, amely azonban - eltérően a nyugati oldalon az előző évben megfigyeltektől - nem mutatott semmiféle elválást. Ez ugyanakkor még nem jelenti azt, hogy együtt épült volna fel a két várrész, hiszen újjáépítéssel is számolhatunk, s még amúgy sem sikerült tisztáznunk a két várrészt elválasztó fal viszonyát a feltárt keleti falhoz.

A déli várrész kerek tornyának kutatása során megállapítottuk, hogy annak déli oldalán 150 cm vastag, nagyköves omlásréteg alatt jelentkezik a természetes sziklafelszín. Így a toronybelsőben még mintegy 100 cm vastag omladék eltávolításával tárható csak fel az egykori járószint. A torony keleti oldalán húzódó 50-80 cm vastag nagyköves réteg elbontása során kiderült, hogy az egykor bizonyára többemeletes kerek építményhez annak érintője vonalában egy észak-déli irányú fal csatlakozik, mely derékszöget alkot a torony ugyancsak részben feltárt északi fala külső, kelet-nyugati falsíkjával. Már a teljes feltárás előtt is valószínűsíthető, hogy az előbbi fal párhuzamos az észak felé elhelyezkedő, már korábban is ismert építmény nyugati falával. Így arra kell gondolnunk, hogy a déli várrész kerek tornya nem állt szabadon, hanem észak felől kapcsolódott hozzá egy téglalap alaprajzú, több térre, sőt több szintre tagolódó, bizonyára alacsonyabb (lakó?) épület.

Feld István - Gerelyes Ibolya—Gere László Ozora, várkastély

A várkastély környezete helyreállításának előkészítésére 2002. április eleje és augusztus vége között közel kéthónapos feltárást végeztünk. Célunk egyrészt a külső várfalak még ismeretlen részeinek feltárása, másrészt a betöltött várárok egykori szintviszonyainak további felderítése volt. Míg az első feladat az álló épület É-i és a K-i homlokzatai előtt már korábban megnyitott

kutatóárkok bővítésével, illetve mélyítésével látszott megoldhatónak, az árkot - hiszen az ezen a két oldalon már köz- illetve magánterületre esik - csak D-en illetve Ny-on nyitott kutatóblokkokkal vizsgálhattuk. Ez utóbbiak közé kell sorolnunk a D-i várfal előtti területet átvágó nagyobb felületet is, melynek megnyitására azért volt szükség, mivel itt érkeznek be a várat ellátó új közművek.

A kutatóárkok most vizsgált É-i illetve K-i, a vár területét ma lezáró kerítésig terjedő szakasza - főleg É-on - már kifejezetten arra a meredek rézsűre esett, amely a várfal (már a török hódoltság elején bekövetkezett) pusztulása után, az annak belső oldalához támaszkodó feltöltés lecsúszásával keletkezett. Az ebből következően elég nehéz körülmények között végzett munka során sikerült meghatároznunk a palotaépület É-i falával közel párhuzamos egykori északi várfal Ny-i kétharmadát, beleértve az Ény-i saroktorony (az itt kialakított újabbkori pince építésekor el nem bontott) maradványait is. E várfal maradványai azonban Ny-ról K felé haladva egyre mélyebben kerültek elő, sőt, a K-i szélső árokban az Ény-i torony megtalált falkoronájától mért 250 cm-es mélységben még (már?) nem is mutatkoztak. Ugyanígy a K-i oldalon a korábban nyitott két kutatóárok további jelentős mélyítésével sem került elő semmilyen, esetleg kidőlt-elbontott falra utaló nyom - annak egykori létét ma csak a DK-i torony már korábban meghatározott É-i falindítása igazolja. Emiatt természetesen nincs ismeretünk a feltételezhető ÉK-i saroktoronyról sem.

Hangsúlyozni kell, hogy az utóbb említett árok alsó részén végig teljes egészében természetes állapotúnak, emberkéz által nem bolygatottnak tűnő illetve tartható sárga löszben mélyítettünk, azaz, azt is állathatnánk, hogy a fal e részen már nem is kerülhet elő. Ennek a következtetésnek azonban ellentmond az a megfigyelésünk, amelyre az É-i oldal több kutatóárkában nyílt lehetőségünk: Itt a kidőlt várfal csonkjára több helyen másodlagosan ráfolyt a sárga lösz, amelyet ugyancsak nem tudtunk elkülöníteni a biztosan (?) bolygatatlan részekről. Ezt a régészeti-stratigráfiai problémát tehát a rendelkezésre álló időben és anyagiakból végül is nem sikerült megoldanunk, annak ellenére, hogy ez a műemléki helyreállítás szempontjából elsőrendű fontosságú lett volna.

A várfalak kutatáshoz kapcsolódóan feltártuk még az É-i palotafal előtti terület egy korábban a kutatás számára hozzá nem férhető felső részét is. Itt a hódoltságkori palánkra vonatkozó megfigyelések mellett sikerült napvilágra hoznunk egy eredetileg 8x6 m-es külső méretű, eredetileg a várfal belső oldalához épített kis, vékonyfalú kőépület alapozásának D-i részét - nagyobbik É-i része a várfal leomlásával egyidőben pusztulhatott el.

A Ny-i és a D-i várárkokban nyitott blokkokkal nem csupán az eredeti árokmélységet sikerült tisztáznunk - továbbá a D-i árok szélességét - de fontos adatokat is nyerhettünk e terület hódoltságkori változásairól is. Így meghatározhattunk egy, a már részben feltöltött árokban később beásott „új” árkot. Nem kevésbé fontosak azonban az egykori D-i és Ny-i hidak pillérei vonatkozásában nyert adatok.

Feld István - Lupescu Radu: Salgótarján-Salgóvár

A Kincstári Vagyoni Igazgatóság által biztosított fedezetből 2002-ben elsősorban az alsóvár lepusztult külső fala egy újabb, mintegy 20 m hosszú szakaszának feltárására került sor, annak érdekében, hogy folytatni lehessen a fal belső terepszintig való felfalazását. Emellett vizsgáltuk a fal belső oldalához épített épületszárny keleti záródását, kisebb kutatást végeztünk a keleti nagy ágyútoronynál és a nagy vízgyűjtő északi oldalánál, s végül feltártuk az alsóvár külső falából északra kinyúló tornyot is.

Az alsóvár íves külső fala a vizsgált szakaszon - lényegében a falazott épületszárny kezdetétől az utóbb említett torony indulásáig - viszonylag jelentős magasságban került elő, bár a belső járószintet szinte sehol sem érte el megmaradt koronája. Még jobban lepusztult a most feltárt szakasz délnyugati vége, ahol - bizonyára az eredeti terepviszonyok miatt, itt ugyanis egy igen nagy mélyedést kellett az építőknek feltölteniük - a fal többszörös javítását is megfigyelhettük. Szilárdítására itt egy hatalmas támpillért is emeltek, de úgy tűnik, a fal ismételten kidőlt s végül talán csak egy palánkerődítéssel pótolták. Tőle tovább keletre ugyanakkor egy olyan, a fallal egyidős, délről már ismert támpillér is állt, melynek felső része nem maradt meg, alsó szakaszát csak a falazást végző munkások bontották ki a törmelékréteg alsó részéből.

A várfal feltárása során értékes megfigyeléseket tehettünk a mögötte állt épületszárny alaprajzáról és rétegviszonyairól, bár itt csak egy, átlag 2 m-es sáv kutatására volt lehetőségünk. Ennek során kiderült, hogy a négy térből állt déli, téglalap alaprajzú épületszárny egy keskeny köpenyfallal támaszkodott a - korábbi - várfalnak, legalábbis ezt igazolhattuk a jobban megmaradt északi három térnél. Ez arra is utalhat, hogy ezek a terek boltozottak voltak, azaz egy dongaboltozat vállát hordozták a köpenyfalak

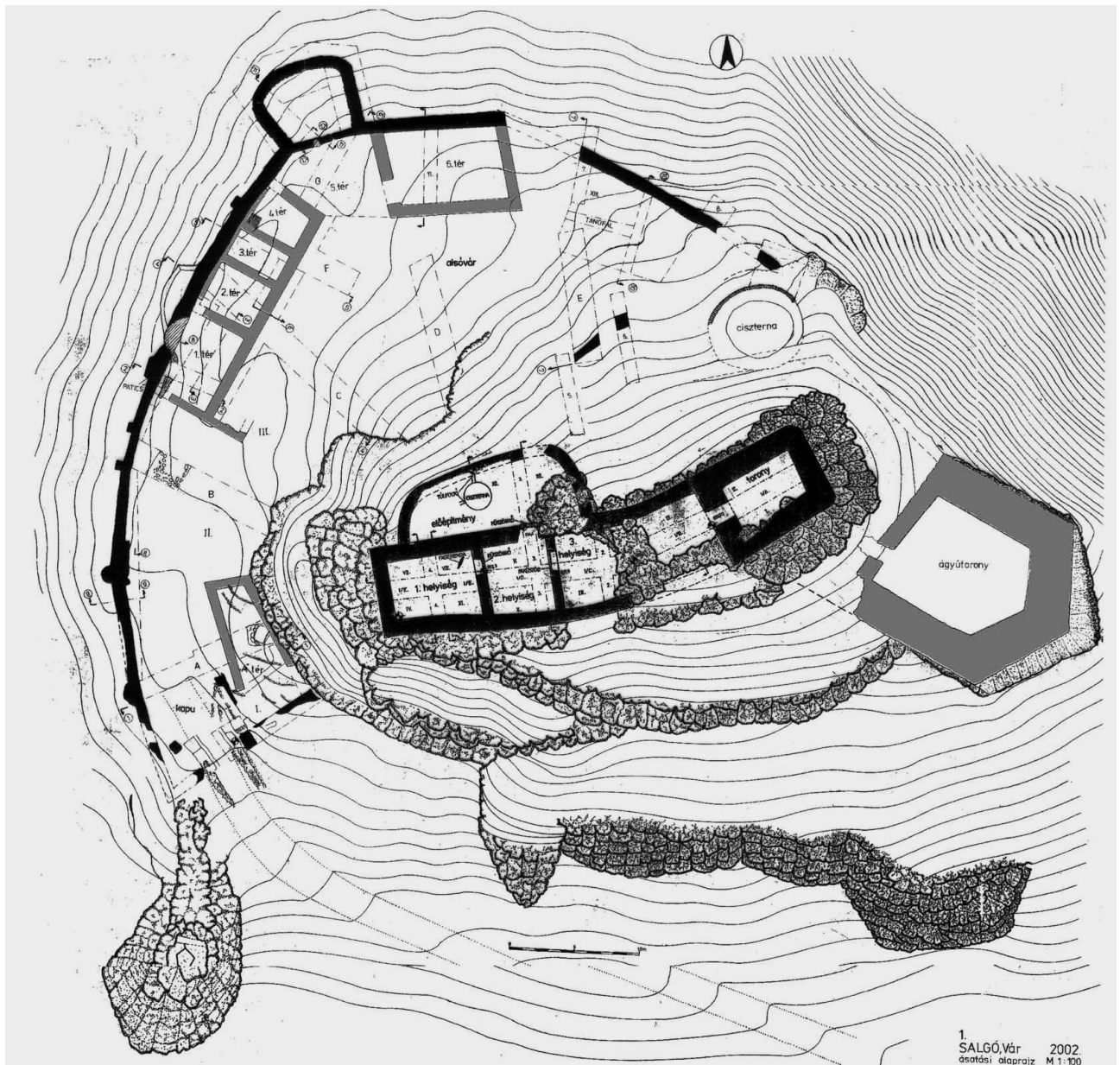
A tovább keletre található ötödik térben és a törmelékkővel újabban telehordott mélyebb szintű, nagyobb, hatodik térben nem kutattunk, így ezek kapcsolata az előzőkkel még nem ismert. Kiderült azonban, hogy az utóbbi térhez nem kapcsolódott már kelet felől további falazott építmény. Az itt dél és kelet felé erősen emelkedő sziklafelszín déli részén - vékony égésréteg felett - végig egy átlag 50 cm (!) vastag, többretegű paticsos pusztulási réteget tárhattunk fel - ez alatt csupán az alacsonyabb északi, várfal melletti részen volt egy kiegyenlítő feltöltés. Dél, azaz a felsővár felé ez az ugyancsak egy égett felületre rakódott rétegsor éles határ nélkül ért véget - azaz elfogyott az emelkedő sziklán. Észak felé e réteg néha még a ledőlt várfalra is rácsúszott, ugyanakkor nyugat és kelet felé még nem értük el a szélét. Megfigyeléseink szerint egy hatalmas, favázás, agyagkitöltésű falazattal emelt építményről lehet itt szó - e rétegsor aligha zuhanhatott ide a felsővárból. További értelmezése talán az eddig vizsgált felület és a keleti nagy tér illetve a nagy ciszterna közötti, még kutatatlan sávok feltárásával lesz majd lehetséges. Várakozásunk ellenére a

felsővár eredeti feljárójáról semmilyen támpontot nem sikerült nyernünk - a korábban magasabban megfigyelt falazatcsonkok a kutatott részen még nem jelentkeztek

Befejeztük a keleti nagy - eddig tévesen ágyúbástyának nevezett - ötszögű ágyútorony alaprajzának és falkoronájának tisztázását, feltártuk keskenyebb nyugati falát, mögötte kis sziklatérrel. Betöltésének kitermelése csak falkoronái konzerválása után lehetséges. Kapcsolata az alsóvárral - így az eredeti közlekedési útvonal tisztázása - csak további feltárással lesz tisztázható.

A kutatás utolsó szakaszában tártuk fel korábban négyzetesnek tartott, de végül is félkörívesnek bizonyult északi tornyot. A már a meredek hegyoldalba épült, s ennek megfelelően erősen lepusztult toronyfalazatokat úgy tártuk fel, hogy az épület belsejében szélesebb tanúfalat hagytunk meg - nem csupán a későbbi kutatási lehetőségek biztosítására, de amiatt is, mivel kiderült, hogy a torony belseje eredetileg is fel volt töltve az alsóvár (illetve annak helyiségsora) járószintjéig. Mivel azonban a tornyot ma az alsóvár udvara felé lezáró déli fal belső oldalának feltárására nem volt lehetőségünk az építmény teljes értékelését nem tudtuk elvégezni, ugyanakkor azonban munkánknak köszönhetően itt is lehetőség nyílt a lepusztult falak udvarszintig való felfalazására.

A kutatás során megállapíthattuk, hogy a torony együtt épült a várfallal, az azonban még nem volt eldönthető, hogy az udvar felőli déli fala jobban rakott része is ekkor készült-e. Az mindenestre bizonyos, hogy a ma itt megfigyelhető hevenyészett elfalazás igen kései, talán már a vár életének utolsó szakaszából származik. Az sem zárható ki, hogy építésére ezért volt szükség, mert maga a torony is elpusztult - az északi fal két repedéséről, illetve az itt megfigyelt síkeltérésről nem volt megállapítható, hogy építési hibáról, kidőlés nyomáról, vagy pedig újjáépítésről van-e szó. Nem világos emellett még a torony belső szintjének kérdése sem, bár nagyon valószínű, hogy a betöltés felső részén megfigyelt - egyébként észak felé erősen lejtő - markáns habarcsréteg értelmezhető a toronyfalak megépítése után idehordott feltöltés lezárásaként is.

1.
SALGÓVár 2002.
ásatási alaprajz M.1:100

A vár története az írott források alapján

IV. Bélának egy 1260-ban írt oklevélből arról értesülünk, hogy a király a Balaton egyik szigetét (Szigligetet) a pannonthalmi bencéseknek adja, hogy ott várat építsenek. Favus apát építette fel a várat 1260-62 között. A királynak annyira megtetszett a "jó és hasznos vár" - ahogyan egyik oklevelében említi - hogy már közvetlenül megépítése után visszavette azt a bencésektől, s más birtokokat adott neki cserébe.

A király a várat már a korai időkben a Pok nembéli Mórichidaiakra bízta. A család egyik tagja – II. Móric – a muhi csatában megmentette IV. Béla életét, megölve a királyra támadó tatár harcost. Később Móric fia, Miklós a nagyszombati csatában a Németújváriak kezéből mentette ki trónralépte idején a kiskorú IV. László királyt. A Mórichidaiak 1275-1289-es években a Németújváriak elől monostoruk kincseit is a szigligeti várba vitték. A vár a család tulajdonába azonban csak 1348-ban került. Bár a Mórichidai család nem halt ki, 1445-ben az országbíró a várat mégis Újlaky Miklósnak adja át. A vár ezek után egészen 1524-ig az Újlaky család birtokában marad. Újlaky Lőrinc herceg halála után a leányági örökösök tiltakozása ellenére a várat a királytól a tóti Lengyel család szerzi meg 1525-ban.

A tóti Lengyel család XVIII. századig tartó folyamatos birtoklását két kisebb epizód szakította csak meg. A mohácsi csatavesztés után a Szapolyai Jánoshoz csatlakozó Lengyel család birtokait I. Ferdinánd elkobozta, és az akkor még hozzá hű Török Bálintnak adományozta. A várat Török Bálint familiárisának, Martonfalvay Imre deáknak mégis kisebb ostrommal kellett elfoglalnia, aki naplójában leírta ezeket az eseményeket az 1531-1540. évekről szóló részben. Buda eleste s Török Bálint török rabságra kerülése után Szigliget a végvári harcok színhelyévé vált. Vára a Veszprém, Nagyvázsöny, Tihany, Hegyesd, Csobánc, Szigliget, Keszthely, Szigetvár védővonal erőssége. Szigliget és Fonyód kapitánya 1547-től Magyar Bálint, a törökök és magyarok által egyaránt tisztelt végvári vitéz lett. Magyar Bálint felesége, Lengyel Brigitta révén rokonságban állt a tóti Lengyel családdal, s emellett még ő volt Lengyel Gáspár kiskorú örököseinek a gyámjai is. Magyar Bálint 1573. május 12-én bekövetkezett halála után Szigliget visszakerült a Lengyel család birtokába.

A Bocskai felkelés idején (1605-ben) Lengyel János szigligeti kapitány megmaradt a király hűségén. Bethlen Gábor dunántúli hadjárata során (1621. okt.) viszont a szigligeti őrség is csatlakozott a fejedelem táborához Kőszegen, Lengyel Boldizsár vezetésével.

1702-ben I. Lipót király rendelete a lerombolandó várak közé sorolta Szigligetet is, erre azonban itt nem volt szükség, mert, mint azt 1697-ben tanúk vallják, a vár tornyát villámcsapás érte, és a puskaapor robbanása szétvetette azt. Ezzel megszűnt a vár katonai jellege.

A vár építéstörténete

A Várhegy legmagasabb pontján, egy keskeny sziklaplatón épült fel a vár legkorábbi épületegyüttese: a két végén toronnyal erősített palota. A palotának korábban csak déli tornya volt ismert. A feltárás során a vártnál jobb állapotban kerültek elő a palota alsó szintjének maradványai. A 19,5 x 3,5 méter belső méretű épület két kisebb helyiségből és egy nagyteremből állt.

A palotán és a várfalakon kívül a XIII. században épült még a Ny-i várfal közepén lévő belső torony, és a kaputorony. Mindkét torony a várfal síkján belül helyezkedett el. A kaputorony előtt feltártuk a sziklába vájt szárazárkot, közismertebb nevén farkasvermet. A 4 m széles árkot a korai időkben egy mérlegsúlyos elven működő felvonóhíd ívelte át.

A felsővárat a XIV. század első évtizedeiben északi irányban bővítették, beépítve így a hegytetőn lévő plató teljes területét. A bővítmény a felvonóhíd előtti falszorosból, és az ÉK-i sarkon egy nagyméretű toronyból állt. Az említett nagyméretű ÉK-i torony, - amelynek napjainkra csak alapjai maradtak meg – egy, a XX. század elején készült fotó tanúsága szerint több emelet magas volt.

A várban a fentiekén kívül is kellett lennie épületeknek, hiszen szükség volt raktárakra és konyhára is. Ezek a korai épületek azonban nagyrészt fából épülhettek. A déli várfal mellett feltárt nagyméretű dongaboltozatos épület alapozása alatt már mérműves gótikus kályhacsempe töredékeit találtuk.

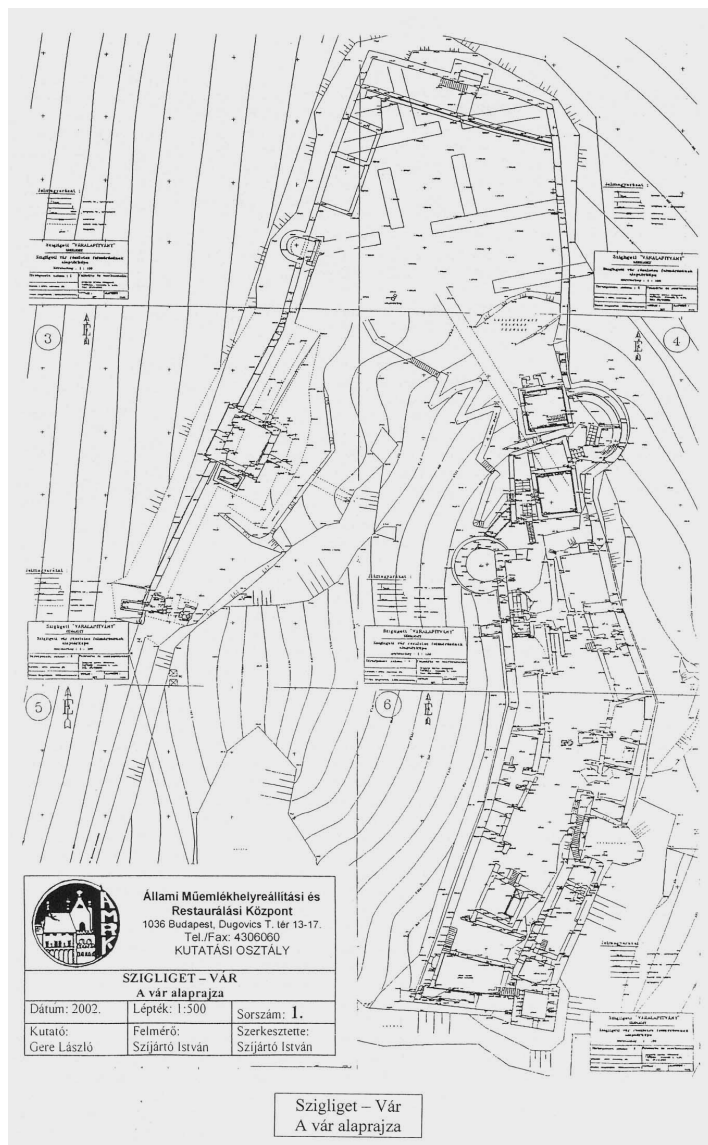
A várudvar déli végében feltárt, négyzetes alaprajzú - alápincézett - háznak az építési korát szintén a XIV. század második felére XV. század elejére határozhatjuk meg. Az 5 × 5 méter alapterületű pince nyugati felében a dongaboltozatnak csak középső harmada hiányzott. A pince alsó részében egy 3 x 3 méter alapterületű és 1,6 méter mély ciszternát alakítottak ki. A pince és a ciszterna együttes mélysége 6,87 méter.

A felsővárban három, háromosztatú házat tártunk fel, ezek közül a legkorábbi a nyugati várfal melletti épület. Az épületről azonban kiderült, hogy a XV. században még csak az északi – téglapadlós – szoba épült meg, a középső keskeny folyosó és a torony melletti fülke későbbi - feltehetően a XVI. század elejére tehető - hozzáépítés eredménye.

A keleti várfal melletti lakóházak közül az északit a XVI. század végén a XVII. század első évtizedében építették. A középső háromosztatú ház feltárása még nem fejeződött be, így annak pontos építési idejét még nem ismerjük. Mindkét lakóház bejárata a középső helyiségbe nyílik, és innét juthatunk be a szobákba is. Mindkét háznak a szobáiban cserépkályha állt, amelyeket a középső helyiségből fűtöttek. G. Turco 1569. évi alaprajzán a várat már mai formájában látjuk. A Várhegy 20 m-rel alacsonyabb platóján már felépült a közel 75 m hosszú és 35-50 m széles alsóvár. A régészeti feltárások előtt az alsóvár építési idejét a XV. század végére XVI. század elejére határozták meg. Az alsóvár É-i részén feltártuk azt a 6 x 2,5 m nagyságú torony építési törmelékében talált edényeknek a korát a XIV. század második harmadára határozhatjuk meg.

A Martonfalvay rondella előtt egy az alsóvár korai voltát bizonyító un. belsőboronavázis háromosztatú házat tártunk fel. Ezt az építkezési formát hazánk területén Sopronban, Kőszegen, és Székesfehérváron is megtaláljuk a XIII. század második felétől a XV. század végére keltezhető polgári házakban. Az eddigi feltárásokból is egyértelműen bebizonyosodott, hogy az alsóvárnak elsősorban gazdasági szerepe volt. A tűzfegyverek elterjedésének korában az alsóvár megléte jelentősen megnövelte a vár védhetőségét.

A már említett rondellán és tornyokon kívül az alsóvár legfontosabb védműve a kaputorony. A tornyot pontosan ott találtuk meg, ahol annak a korabeli alaprajzok alapján lennie kellett. A feltárások során jó állapotban találtuk nemcsak a farkasvermet, de a felvonóhíd perselykövét, a kerékvetőket és a kapu keretének alsó szárköveit is. A torony külső oldalán egy nagyobb felületen jó állapotban maradt meg annak eredeti fekete, kváderes festése is. Ezt a 9 x 9 méter alapterületű, 2,25 méter falvastagságú tornyot azonban csak a XV. század végén, XVI. század első felében építhették. A kaputorony elé egy 25 méter hosszú falszorost építettek, amit egy ejtőrácsos kapuval zártak le. A kapunak mindkét oldalon mintegy 1,5 méter magasságban állnak a szárkövei, és keleti oldalán a falmagban megtaláltuk a kapu rácsának felvonását megkönnyítő ellensúly aknáját is.

ALAPSZABÁLY

(Egységes szerkezetben az 1995. február 9-én elfogadott változásokkal)

Alulírottak az 1989. évi II. törvényben foglaltakra tekintettel az alábbi szervezet létrehozását határoztuk el, a jelen Alapszabályban foglaltakat magunkra nézve kötelezőnek ismerjük el.

1.§

Az Egyesület neve, székhelye:

A szervezet neve: CASTRUM BENE Egyesület

Székhelye: 2026 Visegrád, Fő u. 23. (Mátyás király Múzeum)

2.§

Az Egyesület célja

Az Egyesület célja, hogy tömörítse a Kelet-Közép-Európa középkori várainak kutatásával foglalkozó szakembereket. Ennek elérése érdekében olyan szellemi műhelyt kíván kialakítani, amelyben a kutatók egymás munkáinak közvetlen megismerése, tapasztalataik kicserélése révén minőségileg új eredményeket produkálhatnak. Ezért ezen egyesület egyik fő célkitűzése, hogy előadássorozatot szervezzon részben – külső előadókat is felkérve -a kutatási eredményeikről való beszámolóra. További cél, hogy az itt elhangzó előadások szövegét -megfelelő illusztrációkkal - könyv formájában megjelenteti, mint a CASTRUM BENE sorozat esedékes kötetét. Megfelelő számú publikáció esetén külön könyv formájában kiadásra kerül a Kelet-Közép-Európai régió területén végzett várkutatások eredményei is.

3. §

Az Egyesület szervezete

-Az Egyesület legfelsőbb szerve a tagság által közvetlenül, titkos szavazással 4 évre választott Állandó

Szervező Bizottság, amely 4 (négy) főből áll.

-A Bizottság Elnökét és Titkárát maga választja.

-A Bizottság szükség szerint, de évente legalább egyszer ülésezik.

-A tagok egyharmada -az ok és a cél megjelölésével -bármikor kérheti a Bizottság összehívását.

-Össze kell hívni a Bizottságok, ha azt a Bíróság elrendeli.

-A Bizottság üléseit az Elnök hívja össze.

-A Bizottság kötelessége a Közgyűlés vagy a Bizottság által hozott határozatok végrehajtásáról gondoskodni, különös tekintettel az előadássorozatok megszervezésére és az ott elhangzottak sajtó alá rendezésére. Évente köteles a Közgyűlés előtt beszámolni a végzett tevékenységről, továbbá elterjeszteni az Egyesület költségvetését.

4. §

A tagság

-Az Egyesülethez bárki csatlakozhat, aki az Alapszabályt elfogadja, s csatlakozási szándékát az Állandó Szervező Bizottság szakmai szempontból elfogadhatónak ítéli.

-Az egyesület tagdíjat nem állapít meg. A céljai eléréséhez szükséges anyagi fedezetet önkéntes felajánlásokból kívánja előteremteni.

-A tagok jogosultak részt venni a Bizottság által szervezett rendezvényeken, jogosultak a Bizottság Elnökéhez címezve Közgyűlés összehívását kezdeményezni, illetve az Egyesület céljai megvalósítását szolgáló bármilyen kezdeményezésre.

-A Közgyűlés határozatképes, ha azon a tagok több mint 50 %-a jelen van. A Közgyűlés a határozatait nyílt szavazással, egyszerű szótöbbséggel hozza, kivéve a Bizottság tagjainak megválasztását.

Budapest, 1995. február 9.

Az idén van 20 éve annak, hogy e sorok írója még egyetemistaként bekapcsolódott a magyarországi várakat feldolgozó kataszter előkészítésébe. Annak idején 3400 objektumról tudtunk, az eltelt időben ez a szám éppen duplájára, 6800-ra gyarapodott. Adattárunk a teljesség igényére törekedve gyűjti egybe a témával kapcsolatban eddig megjelent valamennyi érdemi történeti, topográfiai, régészeti, kutatástörténeti információt. Az elmúlt két évben módom volt a teljes anyagot egységes szempontok alapján számítógépre vinni. Fentiekhez kapcsolódva 1992 óta gyűjtöm teljességre törekedve a várak és egyéb erődítmények alaprajzait. Több mint 2000 várról készült felmérést őrzök gyűjteményemben.

A pécsi Talma Kiadóval együttműködve készülünk könyv és CD formában megjelentetni a Magyar Várlexikon első kiadását. A nyers változat készen van, a kiadás anyagi fedezetét pályázatok révén igyekszünk előteremteni. Kialakultak a leendő lexikon tartalmával kapcsolatos döntések is.

A téma térbeli lehatárolása: a középkori magyar állam területe. Tehát az 1918-ig fennállt ország területén kívül azokat a boszniai és dalmáciai részeket is feldolgozzuk, amelyek az oszmán hódítás előtt a közös magyar-horvát állam szorosan vett területéhez tartoztak. A vizsgált területnek nem részei a déli határoknál kialakult további bánóságok vagy az ún. melléktartományok (Bosznia, Szerbia, Bulgária, Havasalföld, Moldva). Utóbbiak esetében csak a kifejezetten magyar vonatkozású várakat fogjuk tárgyalni, "határon kívülként".

Időbeli lehatárolás nincs. A vizsgált terület őskori és római kori erődítményei is részei a lexikonnak, hiszen sok esetben a középkori várak konkrét helyi előzményét jelentik. Arról sem feledkezhetünk meg, hogy egy-egy objektum kormeghatározása sem mindig bizonyos.

A lexikonban címszavanként egy korszakok szerinti időskálán jelezzük a vár használatának korát, valamint kategóriába sorolását. Minden várról közlünk egy 1:25.000 méretarányú térképrészletet, melyen azonos grafikus jelöléssel, nyíllal mutatjuk a vár helyét. A térkép-részletek forrása az egész vizsgált területről egységesen meglévő harmadik katonai felmérés anyaga. Mellette közreadjuk a vár rendelkezésünkre álló legjobb alaprajzát is. Vagyis a két alapvető kérdésre: „hol van?” illetve „hogyan néz ki?”, vizuálisan is választ adunk. A szócikkben – ha az meghatározható – a vár tengerszint feletti és a relatív magassága, valamint a védett terület kiterjedése mindenképpen szerepel. A történetnél az ismert vagy a feltételezett építtetőt és a tényszerűen ismert „terminus ante quem” évszámot, valamint a használat ismert időtartamát feltétlenül megadjuk. A várak történetét valóban lexikális tömörséggel, a csak a legfontosabb fordulatokra koncentrálva szándékozzuk ismertetni. Ha régészeti ásatás, vagy műemléki falkutatás volt, azt konkrétan, irodalmi hivatkozással megemlítyük. A várról szóló fontosabb irodalmakra, adataink forrásaira rövidítésekkel hivatkozunk.

A szócikkek sorrendje a várak magyar ABC szerinti neve, ami mindig a település 1913-as nevével kezdődik, amit – ha van ilyen – kötőjellel követ a vár megkülönböztető neve. A Drávántúlon és a határon kívül a címszó a vár (valószínűsíthető) magyar kiejtés szerinti középkori neve. Ezután az 1913-as megye neve következik, az akkori határon kívüli részekben a terület neve (Bosznia, Dalmácia, Szerbia stb.). Megadjuk a mai nevet is és a jelenlegi ország rövidítését. Itt tüntetjük fel a korszakba és a kategóriába sorolást is (lásd a melléklet rövidítésjegyzékét!). Mutatóban egy ismeretlen történetű Árpád-kori vár szócikkét mellékelem. A fogalom-meghatározásokat közre adom: pontosító, esetleg frappánsabb megfogalmazások reményében.

Korszakok:

ő = Őskor

r = Római-kor

k0 = Kora középkor (476-894)

k1 = Kora középkor (894-1116)

k2 = Kora középkor (1116-1323)

k3 = Késő középkor (1323-1526)

ú1 = Kora újkor (1526-1718)

ú2 = Kora újkor (1718-1878)

ú3 = a várak utóélete (1878-2003)

Kategóriák

(ő) Őskori erődítmények

(r) Római kori erődítmények

(sv) Kora-középkori sáncvárak

(kk) Kora-középkori kővárak

(m) Földhalomvárak (motték)

(pk) Preklasszikus középkori várak

(kl) Klasszikus középkori várak

(k) Késő-középkori és kora-újkor kastélyok

(bv) Bástyás várak, erődök

(te) Templomerődítések

(ek) Kolostorerődítések

(ve) Városerődítések

(pv) Paraszttvárak

(vh) Védhető házak, városi tornyok

vár neve – megye – mai név – korszak – kategória

Tömörd-Ilonavár (Vas megye), M k2 (pk)

A falutól Ny-ra, az Ilona-patak völgyének déli magaspártján az ún. Gradics-erdőben három oldalról meredek lejtőkkel határolt dombnyúlványon van a várhely. Tszf. magassága 243 m, 30 m-es meredek lejtőkkel magasodik a völgy fölé. Távolsága a falu templomától légvonalban 1 km, a helyi hagyomány szerint a 400 m-nyire K-re eső Szent Ilona szobor körzetében volt régen a falu ill. a szobor helyén állt volna a templom (középkori téglatörmelék és edénytöredékek találhatók). A vár területét

jelenleg erdő borítja, jól áttekinthető. Megközelíthető az Ablánc régi hídjától 1,2 km-es sétával az erdőben haladó kék turistajelzésen.

A három oldalról meredek lejtőkkel határolt dombnyúlvány É-i végén egy 35 x 25 m-es ovális területet vettek körül egy 14-18 m széles, 2-3 m mély szárazárokcal. A védett terület mérete: 0,07 ha. A belső terület D-i részén állhatott valamilyen - talán fa - épület.

Története ismeretlen. A falut 1233-tól kezdve említik oklevelek, a kőszegi uradalomba olvadt (talán a még Kőszegiek idején 1327 előtt).

Csánki 1894. 805., Dénes 1996. 113-114., Sándorfi 1979. 251., VMFN 65. (8/33).

A várak és egyéb erődítmények fogalom-meghatározásai

erődítés - a kerítés védelmi képességét meghaladó védelmet biztosító, védett területet határoló fal, palánk vagy sánc és/vagy a vízelvezető céllal vagy területhatárként létesített ároknál komolyabb védelmet nyújtó árok (védőárok)

erődített kolostor - erődítéssel ellátott kolostor

földvár - elpusztult, földdel egyenlővé tett vár. Később egyes földvárak helyén újra vár épült, ilyen esetekben csak a név őrizte meg egy korábbi felhagyott vár emlékét.

kastély - a középkorban olyan erődített lakóépület (együttes), amelynél a lakályosság szempontjai a meghatározók

"külső sánc" - az árok ásásakor kifelé dobott földből képződött domborulat. Nem azonos a ténylegesen védővonal szerepét játszó, belső szerkezettel rendelkező igazi sánccal.

palánk - egy vagy több sorban egymás mellé leásott cölöpkökből álló védővonal. Összetettebb formájában két párhuzamos cölöpsor közé agyagot döngölnek, vízszintes kötésekkel is erősítik, a cölöpöket vesszővel fonják és kívülről sárral tapasztják. Utóbbi forma az ágyúhasználat idején, a török korban gyakori (magyar módra történő építés).

sánc - eredetileg függőleges külső oldallal rendelkező, többnyire faszerkezetes, földből, esetleg kőből és földből felhordott erődítés. Szétomlott formájában a sima földtöltéshez hasonlít.

templomerődítés - erődítéssel ellátott templom

vár - olyan erődített lakóépület (együttes), amelynek építésénél a védhetőség szempontjai a meghatározók

városerődítés - erődítés a lakott település, vagy központja körül

védett terület - a vár védővonallal körülhatárolható hasznos területeinek összessége (az árkok, külső földtöltések területe nem számít bele!).

Domonkos György: Kisari Balla György várkönyvei

(Törökkori várrajzok Stockholmban. Bp. 1996., Száz várrajz Württembergben. Bp. 1998., Karlsruhei térképek a török háborúk korából. Nagykanizsa, 2000.)

Kisari Balla György kartográfus három, törökkori magyar várak (alap)rajzait és más térképeket tartalmazó kötetet jelentetett meg az elmúlt években. Az a kellemetlen feladat jutott osztályrészemül, hogy véleményt mondjak e kötetekről. Nem azért kellemetlen, mert írnom kell róluk. A probléma az, hogyan fogalmazzam meg a véleményemet. Ha ugyanis sommásan összefoglalom azt, akkor egy mondatban is elmondható: a kötetek óriási, de egyetlen érdeme, hogy e várrajzok és térképek bennük megjelentek. A többi jószerével szóra sem érdemes.

Talán meglepőnek tartják a kollégák e sarkos kijelentést. Épp ezért megpróbálom érvekkel alátámasztani. A kritika egyértelműen a szöveges részekre vonatkozik, különös tekintettel a „történeti áttekintésekre”, a levéltári és könyvtári ismertetőkre. Nem csak az a baj ezekkel, hogy finoman szólva is gyengécskék, de rávilágítanak e kötetek alapvető, és negatív véleményemet kiváltó, koncepcionális problémájára. Úgy gondolom ugyanis, hogy a törökkori várrajzok és térképek elsődlegesen semmiképp sem tekinthetők kartográfiai termékeknek, miként a szerző kezeli azokat, hanem történeti forrásanyagnak. Ennek pedig egyenes következménye, hogy a rajzokat kiadásuk előtt arra illetékes szakembereknek (régészeknek, művészettörténészeknek, hadtörténészeknek, várkutatóknak) kellett volna megvizsgálniuk, elemezniük, s az ő eredményeiket kellett volna a kötetekben kiadni, nem pedig felesleges könyvtárleírásokkal terhelni az olvasót.

Az általam hiányolt vizsgálatok elmaradása egy sor hibához, problémához vezetett. Nem kívánom itt részletekbe menően taglalni ezeket, csupán példákat hoznék fel.

A stockholmi kötet szöveges részeivel kapcsolatban meg kell állapítanom, hogy nem csak színvonaluk gyenge, hanem nagy részük felesleges is. Az a két fejezet, ami valóban fontos lenne, számos kívánnivalót hagy maga után. Az egyik, a térképanyag eredetére vonatkozó rész, az 1686-ban itt járt, a svédek uralma alatt álló német területekről származó (és nem svéd nemzetiségű) katonáknak tulajdonítja a térképek Stockholmba kerülését, holott stockholmi utam alkalmával, némi utánjárással magam is ki tudtam deríteni, hogy *Erich Dahlberg* vásárolta a kötetet Bécsben, 1658 táján s vitte magával északra. A rajzokon látható várak jelentőségét bemutatni hivatott rész pedig általános iskolai tankönyv színvonalán mesél a törökkorról. Ez utóbbi fejezetet a szerző oly sikeresnek érezte, hogy a württembergi kötetben szó szerint megismételte. A korszak térképezéséről írott részről nem nyilatkozom, össze kell azt vetni Pálffy Gézának az e témában készült könyvével, annak forrásbázisával (a levéltárak mindenki számára nyitottak). A szövegeket kísérő képanyag szedett-vedett, minősége pedig csapnivaló.

A rajzokhoz tartozó apparátus is felemásra sikeredett. Kétségtelen, hogy tisztességes mutató, továbbá szakmai (kartográfiai) leírás készült a képekről. Ám hiányzik a lényeg, ami megint csak negatív

véleményem kiváltója. Hiányzik a rajzok elkészítési idejének azonosítása, amit jómagam és kollégáim a legtöbb esetben minden további nélkül elvégeztünk. A szerző majd minden rajzot 17. századnak, sőt egyeseket 18. századnak titulált, holott teljesen *egyértelmű* 16. századi mivoltuk.¹ Hiányzik továbbá a képek szövegeinek (teljes) átírata, fordítása, értelmezése, a rajzok hitelességének vizsgálata (számos rajzon csak tervek szerepelnek.) Az már csak hab a tortán, hogy pl. a mezőkeresztesi csata ábrázolását (azonosította Kelenik József) Zágráb képének nézte (a württembergi kötetben már helyesen azonosítva, 45. o.)

A képek minőségéhez nincs mit hozzáfűzni, a szerző szerint anyagi okokból nem tudta színesben megjelentetni.² Az elmondottak döntő többségükben a württembergi kötetre is vonatkoznak. Itt már megtörtént ugyan a képek feliratainak fordítása, de azokban igen sok hiba található, továbbá egy részüket nem olvasták ki (ez fényt vet a megjelenés minőségére, ami a stockholmi kötetet is messze alulmúlja).

Az első kettőtől több mindenben eltér a harmadik kötet. Elmaradtak a felesleges szövegrészek, csupán a levéltár- és könyvtárismertetőkkal kell megbirkóznunk. Minthogy a mű 423 képdalt tartalmaz, ennek megfelelően azok leírása is meglehetősen terjedelmes. Itt már, főképp a rajzokon szereplő évszámoknak köszönhetően, jóval pontosabbak a datálások. A képek feliratait teljes körűen átírták és fordították, ám a figyelmes szemlélő mindkettőben találhat hibákat. Ám azok az alapproblémák, amelyekről fentebb szóltam, továbbra is megmaradtak: hiányzik a szisztematikus feldolgozás. Enélkül pedig még a képek sem használhatóak teljes körűen, jóllehet kiadásuk minősége a korábbiakhoz képes sokat javult.

Végül is, teljes mértékben elismerve a szerző gyűjtői és kiadói munkáját, ragaszkodnom kell a fentebb megfogalmazott sarkos véleményemhez. Addig pedig, amíg nem születik e rajzokról átfogó, részletes kutatásokon alapuló leírás, mindenkinek magának kell a képek használatához szükséges információkat megszereznie.

¹ Csupán Győr (21a. kép), Komárom (23), Érsekújvár (24), Tokaj (32), Nógrád (52), Hatvan (76) lett a 16. századra datálva. Más példák: a 45. sz. kép egyértelműen a Győr visszafoglalására indított 1597. évi ostromkísérletet ábrázolja, a 72-73. kép pedig Buda 1686. évi ostroma helyett az 1601. évit.

² A magyar vonatkozású rajzokról stocholmi kutatóutam során színes negatívot készítettem, amelyek a Hadtörténelmi Térképtárban találhatóak. Közülük néhány közzétéve: Feld István: Késő reneszánsz és kora barokk. Magyar építészet 3. Kossuth Kiadó, Bp. 2002.

Szabó Tibor: Nemcsak magyar várak az interneten

A magyarországi várakkal foglalkozó internetes honlap, a www.varak.hu fejlesztése során több hazai és külföldi honlapot ismertem meg. Ezek közül ajánlok most néhányat az olvasó figyelmébe. Bár az internet nem helyettesítheti a nyomtatott vártanulmányokat és az előkészületben lévő nagy Várlexikont, más szempontból viszont olyan, állandóan frissíthető képes információkat tud nyújtani, amit egyéb módon csak nagy költséggel lehet közölni. A sokképes ismeretterjesztő oldalak mellett egyre több, igényes, tanulmányokat is közlő lapot lehet elérni.

Ezért javaslom, hogy az érdeklődők időnként nézzék át a várakkal foglalkozó internetes oldalakat. A különböző keresőprogramok segítségével mindig találhatunk újabb és újabb érdekességeket. Sajnos számítani kell arra, hogy a már jól ismert honlapok linkjeit időnként megváltoztatják, vagy más okok miatt nem működik a keresett oldal. Bár az ismertető írásakor mindegyik ajánlott oldalt teszteltem, ilyesmi előfordulhat. Két témacsoportot kihagytam a válogatásból. Az egyik a kifejezetten idegenforgalmi céllal készült oldalak sokasága, a másik – bár nagyon érdekes - csoport, az újkori, főleg XX. századi erődítményekkel foglalkozó honlapok. Bennünket, magyarokat, persze leginkább a magyar vonatkozású oldalak érdekelnek, de azért megemlítek néhány más különlegességet is.

Először lássuk az ajánlott hazai honlapokat:

www.tar.hu/csokako: A csókakői várbarátok színvonalas összeállítása sok fotóval, leírással és az állagmegóvási, helyreállítási munkák ismertetésével.

www.sumeg.hu/sumegvar.hu: Idegenforgalmi elemeket is tartalmazó lap, amely azonban sokat foglalkozik a várral is. Sok szép fénykép, néhány különleges web-es megoldás.

www.magyarvarak.hu: A honlap a Szentek környéki látnivalókat ismerteti. Külön foglalkozik a szegvári castellum feltárásával, a volt megyei börtön romjaival, a csongrádi és a tiszalpäri várakkal. Sok kép, cikkek, alaprajzok.

A Kárpát-medence váraival foglalkozó külföldi lapok:

www.zamky.sk: Szlovák nyelvű, a mai Szlovákia területén található várakkal foglalkozik. Főleg az ismertebb várakról tartalmaz képeket, alaprajzokat, rekonstrukciós rajzokat. Térképekkel, turistainformációval segíti az érdeklődőt.

www.hradysk: Szlovákiai várakat és kastélyokat bemutató lap. Nagyobb részben szlovák nyelvű, de vannak angol nyelvű részei is.

www.balkanlibrary.net/kalemegdan: Szerb nyelvű oldal Belgrádról jó fotókkal, alaprajzzal és régi metszetekkel, litográfiákkal.

Egyéb érdekességek:

www.virtualani.freeseve.co.uk: Rendkívül érdekes angol nyelvű honlap Aniról, az egykori Örmény királyság fővárosának romjairól.

www.lithuania.host.sk/pilys/iliustracijos-en.htm: Litván, orosz és angol nyelvű lap a korai litván föld-fa várakról, sok rekonstrukciós rajzzal.

www.callycastles.plus.com: Látványos összeállítás Skócia várairól, angol nyelvű leírásokkal és rengeteg fényképpel.

www.allcrusades.com: Kiterjedt és alapos honlap a keresztes hadjáratokról sok fényképpel, térképpel. Angol nyelvű.

www.castillosdesoria.com : A kasztíliai Soria megye váraival és kastélyaival foglalkozó oldal. Sok fénykép, jó térképek. Spanyol nyelvű.

Sok összefoglaló honlap, úgynevezett **webring** is létezik, ahonnan linkekkel sok-sok más, vár témájú honlap érhető el. Ilyenek például a következők:

www.datawave.nl/webring/castlering/index.html (Medieval Castles Webring) vagy a

www.medievalcastles.net

Mindez persze csak egy kis ízelítő mindabból, ami a neten várakkal, erődítésekkel és a velük foglalkozó irodalommal kapcsolatban található. Megéri egy kis időt szánni a keresgélésre. Vannak olyan oldalak is, ahol a témával kapcsolatos irodalmat lehet rendelni. Végül szeretném felhívni a figyelmet arra, hogy Kósa Pál vezetésével előkészületben van a történelmi Magyarország várait feldolgozó (nonprofit) honlapgyűttes szerkesztése.

Terveink szerint az előre elkészített lapszerkezetbe az önkéntes résztvevők is be tudják majd illeszteni az egyes várakra vonatkozó anyagaikat. Az elkészített honlaprészeket a szerkesztők ellenőrzik, majd feltöltik a teljes anyagot tároló szerverre. Ha valaki tudja támogatni munkánkat, pl. alaprajzok, rajzok, várlisták, képek, írások küldésével, vagy rész tud venni a feldolgozásban, kérem, hogy jelentkezzen az alábbi címek valamelyikén:

Kósa Pál talma@talmamedia.hu

Szabó Tibor oriszabo@chello.hu

Feld István: Vita a várkutatás írott forrásairól - Rezi vára ürügyén

Valószínű, hogy az Egyesület számos tagja két évvel ezelőtt, épp a keszthelyi vándorgyűlésen találkozott azzal a kis zöld kötettel, mely Rezi várának „históriáját” ígérte olvasójának. A rendezvényen ott volt maga a szerző is, de későbbi recenzense is megtisztelte jelenlétével a hivatásos és amatőr várkutatók eme fórumát. Kézenfekvőnek tűnt tehát számomra, hogy miután a Fons 2001. évi 3. számában napvilágot látott Horváth Richárd könyvismertetése Szatlóczki Gábor munkájáról, felvessem az utóbbi jeles ifjú kutatónak, nem kíván-e Hírlevelünkben válaszolni mindarra, mit az előbbi nem kevésbé jeles ifjú kutató művéről (vagy inkább műve kapcsán?) közhírré tett. (E könyvismertetés tudományos rangját mi sem jelzi jobban, mint hogy bekerült Horváth Richárd közeli napokban a középkori Veszprém megye várairól megvédendő PhD-értekezése téziseinek publikációs jegyzékébe is). Bízom benne, hogy senki sem gondol arra, hogy ezzel viszályt akartam szítani szakterületünk amúgy sem túl számos lelkes képviselői között. Teljesen más megfontolások vezettek. Egyrészt meggyőződésem, hogy a vita és a kritika nélkülözhetetlen egy tudományterület egészséges fejlődése érdekében, s a megfelelő vitakultúra (és a kritikaturés) elsajátítása éppoly fontos egy kutató számára, mint az oklevelek vagy a régészeti rétegek megfelelő olvasási képessége. (Tudom persze, hogy a történész és régész szakmában is előfordul, hogy valaki képtelen arra, hogy normális emberi kapcsolatokat ápoljon tudományos vitapartnerével, de ezt egy betegségnek tekintem - ellenpéldaként inkább Tagányi és Erdélyi 20. század eleji híres vitáját említeném, amikor a két kiváló történész írásban ma már becsületsértésnek tűnő dolgokat vágott egymás fejéhez, de csütörtökönként együtt tarokkoztak, mondván: a tudomány az tudomány, a barátság pedig barátság). Másrészt mi segítené elő jobban az ezévi vándorgyűlésünk gyümölcsöző vitáit, mint egy ilyen eszmecsere, mely épp a kutatás módszereiről folyik? Azt ugyanis Horváth Richárd is már könyvismertetése elején rögzítette, hogy alapvetően a tudományos várkutatás kérdéseiről kíván elmélkedni egy konkrét példa kapcsán. Az már Szatlóczki Gábor pechje vagy szerencséje, hogy ehhez épp az ő munkáját választotta ki, de ennek rizikóját bármelyikünknek vállalnia kell, ha valamit nyomtatásban közléseznünk.

Természetesen nem számolhattunk azzal, hogy az Egyesület tagsága rendszeresen olvassa a „Forráskutatás és Történeti Segéd tudományok” alcímet viselő folyóiratot, ahol a recenzió megjelent, ezért annak változatlan szövegét alább újraközzöljük a kiadó szíves engedélyével. Ezt követi a megbírált mű szerzőjének válasza, de ezzel kapcsolatban már néhány megjegyzést kell tennem. Horváth Richárd kérésére a válasz eredeti szövegét eljuttattuk hozzá, hisz nem lett volna szerencsés, ha azt csak Vaján olvasta volna - péntek este, esetleg fogadás közben - s szombat reggel előadásában rögtönözve kellett volna reagálnia. Meglepetésünkre azonban reakcióit addig sem tudta magába tartani s a válasz terjedelmének mintegy felét kitevő viszontválaszt juttatott el hozzánk. Tekintettel arra, hogy ezt pedig közzététel előtt Szatlóczki Gábornak illett volna eljuttatnunk, feltételezhető volt, hogy végül a Hírlevél

Rezi-Különkiadását kellett volna elkészítenünk, de ezt Egyesületünk anyagi lehetőségei nem tették volna lehetővé. Emiatt (s persze abban bízva, hogy a közvetlen érdekeltek azért kicserélik egymás között okmányaikat) élve/visszaélve (nem kívánt törlendő) vitakezdeményezői/egyesületi elnöki jogommal(?) (nem kívánt törlendő), úgy döntöttem, hogy Szatlóczy Gábor válaszából kihagyok néhány, a lényegét nem érintő részletet, átszerkesztek néhány pár nehezen érthető mondatot, s végül az alábbiakban teszek pár bevezető észrevételt, felhasználva Horváth Richárd megjegyzéseit is. Úgy érzem ugyanis, hogy bár tisztelni kell az egyéni érzékenységet, de Hírlevelünk alapvetően a köz (persze, általam vélelmezett) érdekeit kell, hogy szolgálja. S ne feledje tisztelt Olvasó, az ügy ezzel még nincs lezárva, hisz a Vándorgyűlésen nem csupán a recenzens előadását hallgatjuk meg, de utána ott a vita lehetősége, Vajától Nyírbátoron át a szabolcsi várig, nyilvánosan és kis körben, nappal és éjjel.

Tehát: aligha tagadható, hogy a romantika máig belengi a várak kutatását, s mint ahogy az is tény, hogy talán semmilyen más „települési formáról” nem olvasható annyi téves adat az irodalomban (és sajnos ma már az interneten is), mint a középkor és a korai újkor erősségeiről. Én emiatt megértem azt az érzelmi töltést, amivel egy ifjú s a téma fontossága iránt elkötelezett történész közelít bármihez, ami e témával összefüggésben megjelenik. Ugyanakkor kissé sajnálom is Szatlóczy Gábort, kinek munkája most célponttá vált, hisz az messze az országos átlag felett áll, s talán túlzottak is a vele szemben megfogalmazott elvárások. De, ismétlem, bármelyikünk, ki írásra veszi a fejét - legyen tapasztalatlan ifjú vagy szenilitás felé haladó öregúr - célpont lehet, ez elől nincs menekvés, el kell viselni, ha az ember nem bírja ki, hogy ne vesse papírral gondolatait. Azt azonban - sajnos, bármennyire is jó lenne! - nem várhatjuk el recenzenseinktől, hogy oldja meg azt, amit mi nem oldottunk meg, írja meg ő jobban, amit kritizál - a könyvismertetés nem lehet ellenkönyv.

Nagyobb gond a műfaj, s ez megint a várkutatás romantikája felé mutat. Erről - tehát, hogy milyen műfaj, milyen tudományos megalapozottságot és apparátust igényel - bizonyára esik szó a vándorgyűlés vitái során. Az azonban aligha vitatható, hogy ha már lábjegyzeteket használunk, akkor bele kell törődnünk, hogy mások tudományos műnek tekintsék írásunkat, s így kérjék számon bizonyos szakmunkák idézését, főleg, ha azok az adott szakterület alapművei. Nem érzem ugyanakkor témánk szempontjából elsőrendű kérdésnek az olyan fogalmi kérdések vitatását, mint a proscriptio vagy a banderiátus úr, hisz ezekről történettudományunk már kialakított egy többé-kevésbé általánosan elfogadott álláspontot, mellyel ugyan lehet vitatkozni, de nem biztos, hogy itt és most érdemes. Talán nem ez még a helyzet a várak tisztségviselőinek kérdésében. Ezzel szemben a vitapartnerek alighanem egyetértenek a birtok- és uradalomtörténeti kutatások fontosságában - már csak el kell végezni ezeket. Alapvető kérdés azonban az, hogy ki, mikor és milyen mélységű forráskutatást végezzen, ki, mikor és milyen forráskiadványt használjon - ez az, amellyel kapcsolatosan számos, bizonyára másokat is vitára ingerlő kérdést fogalmazott meg a szerző és recenzense.

Anélkül, hogy további részletkérdések felvillantásával foglalnám le Horváth Richárd és Szatlóczy Gábor vitájára kitéhett olvasó figyelmét, végül egy fontos megállapítással zárnám bevezetésemet.

Aligha tagadható, hogy „Rezi vára históriája” kapcsán számos új, eddig nem, vagy nem mindenki számára ismert történeti vagy irodalmi adat, megállapítás és nem utolsósorban kérdésfeltevés látott, illetve lát napvilágot az alábbiakban. Példájaként annak, hogyan viszi előre a vita a kutatást. Tehát, végül is megérte. S talán a vitapartnerek is megértik indulataik jószándékú visszanyesését. Hisz kell az energia az újabb vitákra is. 2002-ben napvilágot látott Szatlóczki Gábor: A Tátika vár históriája című kötete. A harmadik Szigliget lesz?

Horváth Richárd: Romantikus história vagy tudományos várkutatás?

A rezi vár históriája (A rezi váruradalom története)

Írta: Szatlóczki Gábor.

Rezi község Önkormányzata. Rezi, 2000, 94 o.

"Amily szükségesek és áldásosak voltak a várak védelmi szempontból, éppoly károsak egyéb tekintetekből. Hogy többet ne említsünk, a középkor féktelen természetű, csaknem vadultsággá fajult harcz-szomjas főurai váraik, erődjek ellenállhatóságában bízva, gyakori rablásaik és pusztításaik miatt sokszor az egész vidék rettegett rémei voltak. Ezen u. n. rabló - várak nem egyszer a királyi tekintéllyel, a törvény szentségével is körömszakadtig daczoló dynastiák ősi fészkévé lőnek. Hazai történetünk több ily hatalmas főúr nevét őrizte meg, kik – mint a trencsényi Csák és Stibor vajda – az országban csaknem souverain fejedelemségeket alapítottak." 1877-ben vetette papírra e nem csekély romantikus felhangot tartalmazó sorokat Czobor Béla a középkori Magyarországról szóló, két részben megjelent tanulmányában.³ Szavai kiválóan illusztrálják keletkezésük korát és azt a felfogást, valamint érzelmi töltetet, amely eme objektumcsoport kutatását évtizedeken át meghatározta, átjárta. A 20. század első felében, közepén megjelent, várakkal foglalkozó és ekkorra majdhogynem csak a helytörténetírás keretei közé száműzött munkákban is tetten érhetők – talán épp a periférikus helyzetből adódóan – hasonló regényes szálak, sajnos nem egy esetben a tudományosság rovására. Mindezek okainak, hatásának bemutatása és elemzése azonban nem e sorok feladata. Ehelyütt pusztán a tény megállapítása szükséges: középkori váraink története iránt történettudományunk sokáig egyáltalán nem vagy csak alig érdeklődött. Pozitív változást az írott forrásokon alapuló várkutatás terén csak az elmúlt húsz-harminc esztendőben tapasztalhattunk.

Az 1970-es évek közepétől fogva elsősorban Engel Pál, Fügedi Erik, valamint Kubinyi András munkásságának eredményeképpen világossá vált, hogy váraink középkori történetének módszeres feltárása nem csupán helytörténeti jelentőségű eredményekkel kecsegtethet, hanem számottevő mértékben gazdagíthatja jog-, társadalom- és ún. köztörténeti ismereteink tárát is. Első munkáikat követően ismét egy ideig úgy tűnt, hogy az általuk megkezdett munkálatok folytatás nélkül maradnak, hosszabb időn át ugyanis újabb ezirányú eredmények nem születtek. Az utóbbi bő egy évtizedben azonban, köszönhetően részben a '90-es években e témakörben példamutatóan megszerveződő régészettudomány (vö. *Castrum Bene* kötetek és Egyesület), részben pedig a Nyugat-Európában és a szomszédos országokban is meginduló kutatások eredményeinek, egyre több vártörténeti mű született. Ezeken felül nem feledkezhetünk el természetesen a legfontosabb munkáról: Engel Pál archontológiájáról sem, ami jelenleg az egyetlen, a középkori Magyar Királyság területének egészét felölelő történeti várkataszter is egyben. Azonban a felsorolt eredmények összességét nézve is elmondható: a középkori várakat érintő

³ Czobor Béla: Magyarország középkori várai. In: Századok 11. (1877) 602.

forrásfeltárás és feldolgozás pillanatnyi szintje még messze elmarad a kívánatostól. Különösen, ha figyelembe vesszük azt, hogy átfogó szintézisek elkészítéséhez más úton nem juthatunk el csak az egyes várak, uradalmak és birtokosaik történetének aprólékos feldolgozásán át. Magyarországon mindeztől ilyenek sajnos rendkívül csekély számban láttak napvilágot.

Ennek okán kell hallatlanul fontos és értékes kezdeményezésként értékelnünk Szatlóczi Gábornak a Zala megyei Rezi vár történetét bemutató művét. Lényeges hangsúlyoznunk egyúttal azt is, hogy Rezi esetében a Szerzőnek sikerült a szűkebb tudományos berkekben is alig ismert várra bukkannia, így olvasója joggal számíthat új és eddig publikálatlan eredményekre nem csupán Rezi, de akár az egész Északnyugat-Dunántúl történetét illetően is. Ebbéli reménységét alátámasztja a középkorról szóló fejezeteknek a kötet egészéhez képest tekintélyes mérete (a 94 oldalas munkából majdnem félszáz kizárólag a Mohács előtti időszakot érinti), illetőleg a rendkívül nagy számú (169 tételes) jegyzetapparátus léte is.

Tekintettel arra, hogy e sorok írója is különös vonzalmat érez váraink történetének feltárása iránt, érdeklődéssel vetette magát a Rezi középkori históriáját tárgyaló fejezetekre. Elolvasása azonban egynéhány kritikus gondolatot és általánosabb érvényű felvetést ébresztett, amelyek már nem csupán egy várat érintenek, hanem általában véve a tudományos várkutatás kérdéskörét és az e vizsgálódások eredményeit közkinccsé tévő munkákat. A jelen kötet ugyanis kiválóan illusztrálja a bevezető sorokban írottakat, nevezetesen, hogy hazánkban a várak történetét érintő munkák közül még számosan mindig inkább romantikus elemeket mutatnak föl, mintsem a tudományosság jegyeit. Mindennek következtében azután az ekként megszülető dolgozatok vajmi kevésbé jelentenek segítséget az adott tudományszak, valamint rokontudományainak művelői részére, nemkülönben pedig a szélesebb olvasóközönség számára is félrevezetőek lehetnek. De tekintsük át mire is értendő mindez kézzelfogható példán: Rezi vár középkori történetének jelen feldolgozásán bemutatva!

Természetesen semmi sem vethető a Szerző szemére, hogy a bevezető sorokkal ellentétben (3.o.) sem az 1440-es évek I. Ulászló és Erzsébet közötti harcainak történetére, sem pedig a várháborúkra vonatkozóan nem sikerült az általa kitűzött teljesség elérése. Későközépkori okleveles anyagunk jelenlegi feltártsági szintjének ismeretében ez majdhogynem lehetetlen is lett volna, különösen egy személy számára. Hasonlóképpen csak szerény, de mindenképp helyénvaló ellenvetések hozhatók föl a mű szerkezetét illetően. Első olvasásra ugyanis nehezen dönthető el, hogy népszerűsítő kiadvánnyal vagy tudományos jelleget öltő publikációval van-e dolgunk. A munka végén található monda- és anekdotagyűjtemény az első változat felé mutatna, azonban a már említett jegyzetanyag nem csekély volta, a bevezető sorok, a számos latin nyelvű idézet, valamint az irodalomjegyzék már az utóbbi elképzelést erősítik. Emiatt a kötetet végeredményben tudományos célzatú produktumnak kell tekintenünk.

Az eddigi fejtegetések azonban jelentéktelenek a munka tartalmát illetőkhöz képest. Mivel a rendelkezésemre álló terjedelem csekély, ezért csak néhány észrevételt iktatok ide, amelyek vagy

szorosan a munka adataihoz kapcsolódnak vagy pedig jól megragadható általánosabb jelenségek irányába mutatnak.

A vár Árpád-kori történetét tárgyalva az 1255-ös Rezi, mint *terra castrensi*um kitételt talán szerencsésebb lett volna várnépbeliek, mintsem várjobbágyok földjeként értelmezni és fordítani (5.o.). A várjobbágyi státus ugyanis lényegesen eltért a várnépétől, s bizonyos határok között valóban lehetőséget adott földbirtoklásra.⁴ Tovább lépve, de még az Árpád-koron belül maradva, a Szerző a kérdésnél, amelyben kitér Alsó-Tátika és Rezi várak egyértelmű különbözőségére, Kaplony-nembéliként azonosítja Zlaudus (a kötetben: Zlandus) veszprémi püspököt (8.o.), jóllehet róla a kutatás legújabban kimutatta, hogy a Ják-nemzetségből származott.⁵ Ugyanennél az exkurzusnál túlságos hangsúlyt kap a Szerző azon véleménye, amely szerint rendkívül fontos Rezi és Tátika várak korai periódusainak elkülönítése, amelyeket – véleménye szerint (9.o.) – eleddig számosan összekeverték. Valójában e két vár korai története egyértelműnek tekinthető elválasztását már megtalálhatjuk Fügedi Erik 1977-ben megjelent vártörténeti munkájában, illetőleg Engel Pál említett adattárában is.⁶ Hasonlóképpen vitatható az az állítás is, miszerint a lakótoronyok építése Magyarországon csak az 1260-as években kezdődik el, főleg magánkezdeményezésre (9.o.). Nos, többek közt az éppen ekkortájt felépült Visegrád királyi tornya (Salamon-torony) vagy a már korábban álló esztergomi ún. Fehér-torony, mint ellenpéldák is mutathatják, hogy e kérdésben a régészeti szakirodalom bevonásán túlmenően árnyaltabb megfogalmazásra lett volna szükség. Már csak azért is, mert általában véve a várépítés magyarországi fellendülése is pontosan ezekre az esztendőkre keltezhető, ezért a Reziben feltárt lakótorony – ha korai magánváraink esetében ezek az építmények egyáltalában lakótoronyként azonosíthatóak – feltűnésében sem biztos, hogy különösebben hangsúlyozandó egyedi esetet kell látnunk.

A 11. oldalon a vár építési korának meghatározásával összefüggésben olvashatjuk, hogy az építkezésre bizonyosan 1291 után kerülhetett sor, mivel a várat egy Rezit is érintő határjáró oklevél még nem említi. Minden jel arra mutat azonban, hogy az *argumentum e silentio* elv alkalmazása e helyütt óvatosságot igényel. Engel Pál kutatásaiból tudjuk, hogy az Anjouk által – ugyan nem kitalált, de – az egész országra kiterjedően bevezetett váruradalmi struktúra elterjedése előtt nem kérhető számon az okleveleken minden egyes, már álló vár fölemlítése.⁷ Azok ugyanis ekkor még nem minden esetben játszottak döntő szerepet a környékbeli birtokok, falvak életében sem gazdaságilag, sem pedig politikailag, ennél fogva egy-egy határjárás megfogalmazójának olykor bizony értelmezhetőbb volt egyetlen tó vagy út megjelölése, mint a határtól sokszor távolabb álló, ekkoriban még nem egyszer csupán egyszerű tartozéknak tekintett váré.

⁴ Zsoldos Attila: A szent király szabadjai. Fejezetek a várjobbágyok történetéből. Bp., 1999. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 26.) 112-157.

⁵ Rácz György: A Ják nemzetség és monostoralapításai I-II. In: Vasi Szemle, 54. (2000) 7-26., 159-181.

⁶ Fügedi Erik: Vár és társadalom a 13-14. századi Magyarországon. Bp., 1977. (Értekezések a történeti tudományok köréből 82.) 182., 204. Engel Pál: Magyarország világi archontológiája 1301-1457. I-II.köt. Budapest, 1996. /História Könyvtár. Kronológiák, adattárak 5./ I. 399., 441.

⁷ Engel Pál: Töprengések az Árpád-kori sáncvárak problémájáról. In: Műemlékvédelem, 31. (1987) 9-14.

Továbblépve, Mircea havasalföldi vajda, illetve felesége esetleges zálog címén való rezi birtoklásának lehetőségét okleveles adataink tükrében el kell vetnünk (17.o.). Pontosan a Szerző által idézett, 1400-ban kelt oklevél végén ugyanis, amelyben Zsigmond király felszólítja a vajda feleségét, hogy a keszthelyi királyi népeket ne háborgassa, továbbá a tomaji vámnál azokat ne vámostassa, illetőleg a keszthelyiek kiváltságait megerősíti, épp az uralkodó utal arra, hogy Reziben ekkor már saját várnagyi parancsnokoknak.⁸ A keszthelyiek és a meg nem nevezett asszony közti kapcsolatot pedig az jelentheti, hogy az oklevél címzettje: a vajda felesége nagy valószínűséggel Lackfi-leány, azaz a Rezi 1397/98-ig birtokló család tagja volt.⁹ Ekként kerülhetett tehát a vajda neve kapcsolatba a várral: a király – a korszellemet ismervén csodálkoznunk sem kell – nem az asszony nevét íratta mandátumába, hanem férje után szólította meg.

Rezi 1401-1406 közötti akár csak ideiglenes királyi birtoklását egyelőre fenntartással kell kezelnünk (18.o.). A Szerző által idézett 1406-os, Eberhard zágrábi püspököt ismételt királyi adományokkal elhalmozó oklevélben Rezi egyáltalában nem szerepel! Abban kizárólag csak Tátikáról és Keszthelyről esik szó.¹⁰

Az 1408-as levelesítő jegyzék felemlítése és olybá való feltüntetése, miszerint Garai nádor azért tartott volna Zala megyében közgyűlést, mert ott elharapódzott a bűnözés, erősen félrevezető (19.o.). A nádori közgyűlések kétségtelenül a bűnözés visszaszorítását is szolgálták, de legalább ilyen fontosnak, ha nem fontosabbnak kell tartanunk jogszolgáltató szerepüket. Ami pedig magát a zalai *proscriptio*s jegyzéket illeti: a kor hasonló forrásaival összevetve szinte semmi érdemleges következtetés levonására nem ad módot Rezi várával kapcsolatosan, legalább is, ami a közbiztonságot illeti. Más vidéken, más uradalomban is találhatunk ennyi gonosztevőt okleveleinkben.¹¹

A kései középkort ismertető szakaszok összességében egy kibővített regesztagyűjtemény érzetét keltik (pl. 28-30.o.), bár e szerkezeti megoldás alkalmazására maga a Szerző utal az Előszóban. Mindazonáltal némileg jobb szerkesztéssel talán plasztikusabbá, de mindenképpen könnyebben értelmezhetővé lehetett volna alakítani a vár e korszakát bemutató részeket. Sokszor logikai kapcsolatot alig felmutató adatok követik egymást szigorú kronológiai rendben: hol egy hatalmaskodás lejegyzése, hol pedig egy adomány kerül az olvasó elé (pl. 28.o.), ennél fogva pontosan a bevezető sorokban felvázolt cél sikkad el: Rezi vár és birtokosainak története. A 26-27. oldalon egy alkalommal az időrend is megszakad.

⁸ *Et premissa omnia fidelibus nostris, castellanis castri nostri Rezi nunc constitutis et in futurum constituendis iniungimus et firmiter committimus inviolabiliter observare.* Zala vármegye története. Oklevéltár I-II.köt. Szerk.: Nagy Imre -Véghely Dezső -Nagy Gyula. Budapest, 1886-1890. (a továbbiakban: ZO) II. köt. 299-300.

⁹ Vö.: Mályusz Elemér: Zsigmond király uralma Magyarországon. Bp., 1984. 112.

¹⁰ Zsigmondkori Oklevéltár I-VII.köt. Szerk.: Mályusz Elemér - Borsa Iván. Bp., 1951-2001. II. köt. No. 5118.

¹¹ vö. Tringli István: Jagelló-kori levelesítő jegyzék Zalából. Levéltári Közlemények 69. /1998/ 3-31. Solymosi László: Szabolcs és Bereg vármegye gonosztevőinek lajstroma 1435-ből. A nyíregyházi Jósza András Múzeum évkönyve XLII. (2000) Főszerk.: Németh Péter. Nyíregyháza, 2000. 139-147.

Gersei Pető Miklós és János 1490-ben megosztottak birtokaik egy jelentékeny része felett. Az erről közvetve tudósító levél azonban, amelyet a Szerző is fölhasznál (31.o.),¹² kizárólag a tátikai, kemendi és márványkői vár feletti osztályról tesz említést, Reziről egy szót sem ejt. Ennek ellenére a Rezi feletti osztályt tényként kezelni – ha arra más okleveles bizonyíték nincs, márpedig a hivatkozások sorában ilyenre nem akadhatunk –, s mindezt csupán azzal alátámasztani, hogy a felosztott birtokok sorából Rezi *...feltehetően nem maradt ki...*, a közös tulajdonban meghagyott birtokok általános gyakorlatának mellőzésére ugyanakkor a forrástól való indokolatlan eltávolodásra utal (31.o.).

Elismerendő és ötletes gondolat a vár falán fellelhető sérülésnyomokat egyértelműen az 1490. évi novemberi császári hadjáratral összefüggésbe hozni, mindamellett egy több évszázadon át használatban állott, hadi célokat is jócskán szolgáló objektum esetében talán nagyobb körültekintést igényel egy efféle kapcsolat föltételezése, illetőleg ilyen elképzelés kritika nélkül más munkából való átvétele, ahogy a jelen esetben is történt (32.o.). E kérdésben a vár kutatását végző régészek hivatottak végleges állást foglalni, pusztán írott adatok alapján e téren nehéz bizonyítható véleményt megfogalmazni.

A 32. oldalon idézett adat, miszerint Kinizsi Pál vázsonyi vára ellenállt volna 1490 őszén Miksa hódító hadainak, minden jel szerint további megfontolásra érdemes. Bonfiniótól ismerünk ugyanis egy feljegyzést, amely arról tudósít, hogy a németektől elfoglalt Vázsonyt Kinizsi személyesen vette vissza.¹³

Nem csupán a forráskezelés következetlenségei, hanem a pontos megfogalmazás hiánya is nehézséget okozhat a munka használójának. A Szerző alábbi mondatai ugyanis kissé problematikusak: *Mivel a Fenéki család utolsó sarjának Ferencnek maradékai nem voltak, így már életében jó előre felkérte Gersei Pethő Miklóst örökösének. Mikor 1491-ben Fenéki Ferenc meghalt, a kihalt család nemesi birtokai a törvények szerint a királyra szálltak. Tőle aztán bárki felkérhette adományra, és akinek a legtöbb joga volt reá, rendszerint az is kapta meg* (34.o.). Első pillantásra kissé meglepő a koronára háramlott birtokok, mintegy jogi árverésének elmélete, azaz, hogy a “több joggal” rendelkező személyé lett volna az urát vesztett birtok. Későközépkori forrásainkból világosan kitűnik, hogy a rendszer nem hasonlított az imént leírtakhoz. Egyrészt a király önállóan döntött (tanácsadóival persze) például az adományos (nem egyszer egymásról csak később tudomást szerző adományosok) személye felől, másrészt pedig a háramlás pillanatában már számos alkalommal egy-egy mágnáscsalád vagy annak előkelő familiárisa szemelte ki a tulajdonos nélküli birtokot és szerezte meg azt, másoknak ezzel úgyszólván esélyt sem hagyva.

Külön szakasz foglalkozik a várnagyokkal és kapitányokkal (39-41.o.). Ebben ezek funkciójáról találunk információkat, elemzéseket, azonban a fejezet legvégén szereplő várnagyai, kapitányi lista erőteljesen hiányosnak tekinthető. Egyfelől nem szerepelnek benne a pontos dátumok (hónap, nap)

¹² Ld.: ZO II. köt. 631.

¹³ *Antonius de Bonfinius: Rerum Ungaricarum decades*. Ediderunt: I. Fögel et B.Iványi et L. Juhász. Tomus IV. Bp., 1941. V-II-29.

csak az évek, másfelől pedig az egész kötetben nem sikerült felfedezni Engel Pál már hivatkozott archontológiáját, amelynek Rezire vonatkozó adatai ekképpen a kötetből kimaradtak. A 40. oldalon egy mondaton belül, azonos jelentésben szerepel a prefektus, a tiszttartó és az udvarbíró fogalom, holott ezek a kései középkorban, korai újkorban már jól elkülöníthetőek, feladat- és hatáskör tekintetében egyaránt! ¹⁴

Fontos külön kitérni az irodalom- és hivatkozás-jegyzékre. Sajnos meg kell állapítani, hogy e két lista olvasásakor jelentékeny, a munka használhatóságát megkérdőjelező hiányosságokkal találkozhatunk. Nem lehet kétséges, hogy az irodalomjegyzékben megtalálható, önmagában álló 'Korai Magyar Történeti Lexikon' tétel, illetőleg a főszövegben egy-egy konkrét oklevélre való hivatkozáskor a lábjegyzetekben nem egyszer: 'Hazai Okmánytár I-VIII Győr, Bp. 1865-91' formában megjelenő hivatkozás vajmi kevésbé felel meg a munka olvasói számára. Talán szerencsésebb lett volna jó előre eldönteni – ahogyan arra korábban utaltam –, hogy ki lesz e kötet célközönsége. Amennyiben ugyanis turisztikai, ismeretterjesztő kiadványnak készült, akkor a fenti hivatkozások teljességgel fölöslegesek, hisz a szűkebb szakmában kevésbé járatosak számára segítséget ezek nem jelentenek. Ugyanakkor láthattuk: a több mint másfélszáz tételes jegyzetapparátus éppenséggel a fentiekkel ellentétben a munka tudományos jellegét domborítja ki. Ez esetben viszont – épp a tudományosság egyik sarokpontjának megfelelően – elengedhetetlenül fontos lett volna a hivatkozások pontos elkészítése. Mindezen felül a betűrend tökéletes hiánya is megnehezíti az érdeklődő tájékozódását. Az apparátusok figyelmes áttekintése azonban más gondolatokat is ébreszthet azok olvasójában.

Sajnálatos, de az utóbbi években nem egyszer megfigyelhető volt a jelenség, miszerint levéltári kutatások számos esetben maradtak el oly témák feldolgozásakor, amelyek pedig okvetlenül megkövetelték volna az addig fel nem tárt kéziratok források rendszerezett összegyűjtését, jöllehet mindennek elvégzéséhez kiváló módszertani segítség is a kutatás rendelkezésére áll.¹⁵ A jelen esetben is ezt a hiányosságot kell megállapítanunk, noha szerencsés módon éppenséggel e vidék várai történetének szisztematikus föltárása messze túlvezethet Zala, Vas és Veszprém vármegyék határain, többek közt a társadalom- vagy a köztörténet művelése számára nyújtva ezzel biztos alapot. Vitathatatlan tény: a jelen kötet lábjegyzeteinek sorában számos alkalommal előfordul ugyan Holub Józsefnek "Zala vármegye története a középkorban" című, 1933-ban elkészült, a megye településeire vonatkozó oklevelek adatait tartalmazó kézírata, de Rezi esetében, mint ahogyan más települések esetében sem, egy regeszta-tár korántsem jelentheti a kutatás végső állomását. Noha Holub gondosan összegyűjtötte az egyes megyebéli településekre vonatkozó okleveles anyagot, s azt regeszták formájában rendszerezte is, két dolgot azonban nem szabad elhanyagolnunk. Kézírata egyfelől a megyemonográfia adattári részének, jelen formájában még nem kiadásra szánt alapja, ráadásul az 1930-as években ő sem juthatott el a korban már ismert összes levéltárba. Másfelől pedig napjainkban a Holub által maximálisan elérhető okleveles anyag mintegy másfél-kétszerese áll a kutatás rendelkezésére, továbbá évek óta számítógépes adatbázis is

¹⁴ Kenyeres István: A végvárok uradalmainak igazgatása és gazdálkodása a 16. században. In: Századok 135. (2001) 1368-1370.

¹⁵ Solymosi László: A helytörténet fontosabb középkori forrásainak kutatása és hasznosítása. Történelmi Szemle 18. (1976) 125-155.

megkönnyíti az abban való bűvázkodást. Figyelmünket a már nyomtatott formában elérhető okleveles anyagra is kiterjesztve hozzátehetjük: a hivatkozások közt sajnálatos módon a legalapvetőbb forrás- és regesztakiadvány-sorozatokat sem lelhetjük föl (pl. Zsigmondkori Oklt., Anjoukori Oklt. stb.). Mindezek fényében tehát különösebb kockázat nélkül állítható: a recenzált kötetben szereplő információkon túl bőséggel lehetne még találni ismeretlen okleveleket Rezi vára és főleg uradalma középkori történetére vonatkozóan. Ha pedig a vártól kicsit jobban kitekintünk a birtokosok felé is, akkor a Gersei Pethő család történetét érintő és máig ki nem aknázott okleveles anyag igencsak tekintélyesre duzzad.¹⁶

Ugyancsak ide kívánczik egy módszertani megfigyelés is. A kötet végigolvasása és a fentiek figyelembevétele mellett látható, a jelen munka erőteljesen támaszkodik Holub regeszta-gyűjtésére, ugyanakkor annak is tanúi lehetünk, hogy néhány fentebb idézett alkalommal még a kiadott források adatai sem jelentek meg e feldolgozásban. Mindez arra mutat, hogy itt is regesztákból származnak az információk, s azok egyetlen alkalommal sem lettek összevetve az eredeti oklevelekkel vagy azok kiadásával. Együttvéve tehát a regeszták, mint forrásokként történt kizárólagos alkalmazását kell megállapítanunk. Ezzel összefüggésben nehéz elhallgatni azt az észrevételt, hogy a napjainkban egyre inkább elterjedni látszó regeszta formában történő forrásközlés bizonyos mértékű veszélyeket hordozhat magában. Hangsúlyozva, hogy a források e típusú közzététele ma már valóban nélkülözhetetlen, ugyanakkor azt sem szabad felednünk, hogy az eredeti oklevelek megtekintése egy-egy feldolgozás elkészítéséhez – a fentiek is bizonyítják mindezt – továbbra is mellőzhetelen. A számos regesztaközlés mindehhez hatalmas segítséget nyújt ugyan, de az eredeti iratokat e kiadások *egyáltalán nem* vagy csak bizonyos korlátok közt pótolhatják.

Befejezésül néhány apróbb hiányosságra kell kitérni, amelyek a mű tartalmát lényegileg nem befolyásolják, ugyanakkor figyelmesebb szerkesztéssel talán elkerülhetőek lettek volna. Ezek sorát Könyves Kálmán királyunk 1113. évi oklevelének egy részlete nyitja (6.o.), amelyben a Szerző által idézett szöveg (*...in monte Rezy cum villa streca ibi alter terminus terra est...*) egyáltalában nem utal erdőgazdálkodásra, ellentétben azzal, ahogy az a kötetben szerepel. Albi Rudolfot a magyarországi történeti irodalom inkább Albeni néven ismeri (17.o.). A 21. oldalon található pálos monostort is előnyösebb lett volna kolostorként megjelölni, ahogyan könnyebben értelmezhető lett volna az asztalnokmester méltóságnév a 23. oldalon szereplő asztalmester helyett. 1448-ban a Gersei Pethők familiárisa az oklevél eredeti szövege szerint nem Uzsa Bálint, hanem e Bálint fia: László volt (26.o.), s ugyanakkor a Zala megyei Szentgyörgy várában csak Csapi András volt a várnagy, Máté nem (ZO II. 542.)! A nem kimondottan történészi érdeklődésű, különösen régióbéli olvasó számára pedig informatívabb lett volna, ha a szövegben szereplő helységnevek kivétel nélkül azonosított, mai formát kapnak, ahol persze erre lehetőség van (pl: 28.o.: Thoty helyet Tóti – Lengyeltóti, Somogy m.), 30.o.: Unyani helyett Unyomi – Balog- és Nemesunyom, Vas m.). Gersei Pető János valóban jelen volt az 1490-

¹⁶ Magyar Országos Levéltár. Diplomatikai Levéltár. 91101-94056. In: *Borsa Iván: A Mohács előtti gyűjtemény.* Bp., 1972. Levéltári Leltárak 54.) 93.

es farkashidai egyezmény aláírásánál, azonban zászlósúrnak csak fenntartással nevezhetjük. Neve ugyanis a "klasszikus" banderiátus urak 1498/22. tc. általi felsorolásából hiányzik, s csak az 1502. és az 1505. évi országgyűlésről tudjuk kimutatni báróként (33.o.). Végezetül meg kell említeni, hogy a sajtóhibák száma sem elhanyagolható (pl.: 3., 4., 9., 17., 19., 21., 24., 25., 27., 35., 39., 40.o.)

Ami a kötet utolsó harmadát kitevő koraújkori szakaszokat illeti, minthogy a jelen sorok írója e korszakban kevésbé mozog otthonosan, ezért részletesebb ismertetésbe bocsátkozni nem szándékozik. Annyit azonban fontosnak érez megjegyezni, hogy a kései középkornál is közismerten sokkalta bőségebb forrásviszonyokat fölvonultató 16. század történetét tárgyaló fejezetekhez tartozó lábjegyzetekben kizárólagosan két, néhány száz magyar nyelvű misszilizist tartalmazó forráskiadványt lelhetünk fel. Erről a Szerző az Előszóban a következőket írja: *Sajnálatos tény, hogy Rezi váráról csak nagyon kevés okleveles adat maradt fenn. A törökkor pedig szinte csak Pethő János és Csányi Ákos levelezéséből ismert.* A recenzens azonban ezzel szemben kénytelen felhívni a figyelmet arra, hogy néhány levéltári repertórium rövid áttekintése után is bizonyosan állítható: ennél lényegesen több forrást őriznek a 16. századi Nyugat-Dunántúlra, a Gersei Petőkre és persze Rezi-re vonatkozóan a Zala és Veszprém megyei levéltárak, valamint a Magyar Országos Levéltár raktárai, az erre az időszakra már páratlanul gazdag forrásbázist jelentő bécsi levéltári együttesekről nem is szólva. Az uradalom Mohács utáni történetének vizsgálatához pedig pótolhatatlan segítséget nyújtottak volna a 16. század közepétől fennmaradt tized és rovásadó-jegyzékek is.

A fentiek fényében tehát elmondható: Rezi vára középkori és koraújkori történetének a feldolgozása számos nézőpontból nem felel meg a téma feltárásával kapcsolatosan joggal támasztható elvárásoknak: úgy a szakirodalom, mint az alapvető nyomtatott és kéziratos levéltári források kimerítő föltárásával és rendszerező bemutatásával is adós marad. A címben megjelölt feladatot, az uradalom történetének bemutatását sem sikerült maradéktalanul teljesítenie. Ugyanakkor, és ezt is fontos aláhúzni, témafelvetésével talán újabb lendületet adhat az eddig mintegy Csipkerózsika-álmát alvó magyarországi, nem régészeti – hisz azok több-kevesebb lendülettel, de folynak –, hanem inkább az írott forrásokra építő várkutatásoknak. Azon fölül pedig megjelenésével alapot nyújt Rezi vár históriája további kutatásához, amelynek, és a fentiek mind erre igyekeztek rámutatni, mindenképpen érdemes folytatódnia. Mindezek eredményeképpen talán nem is oly sokára a vár és a Gersei Petők történetének, joggal a hiánypótló jelzőre számot tartó, modern és tudományos igénnyel készült összefoglalását is a kezünkbe vehetjük.

Szatlóczki Gábor: Romantikus história vagy tudományos várkutatás? Hozzászólás Horváth Richárd könyvismertetéséhez.

A Fons hasábjain 2001-ben megjelent könyvismertetést, melyben a szerző kritikai elemzés alá vette a 2000 tavaszán megjelent Rezi vár históriája című könyvet, nagy örömmel olvastam. Munkája rendkívül alapos és komoly utánanézésen alapszik. Ígéretesnek tűnik, hogy más is foglalkozik ezzel a témával, mert az jó hatással van egy adott témakör mind jobb megismerésére. Mindemellett azonban nem árt alaposabban szemügyre venni azt az általános vártörténet-kutatási módszert és szemléletet, mely nemcsak e könyvismertetésben figyelhető meg, hanem több más várakkal foglalkozó tudományos, vagy éppen ismeretterjesztő jelleggel született publikációban is nyomon követhető. Elsőként és talán legfontosabb hiányosságként - a forráskezelés általam is elkövetett hibái mellett - a forrásismeret magát tekinthetjük. Alapvető probléma, hogy a legtöbb mű szerzője még az elérhető, kiadott források egy részét sem ismeri, nem beszélve a közvetett adatokban bővelkedő kútfők nagy részének mellőzéséről. Mindezen kritikai észrevételek teljes mértékben igazak a Horváth Richárd által elemzett, Rezi vár történetét tárgyaló kötetre. A szerző 2000-ben első éves egyetemistaként szemináriumi dolgozatként írt, és jobbára csak kiadott művek forrásainak, nemegyszer kritika nélküli átvételével készített tanulmányának vizsgálata ugyan megkérdőjelezi annak értelmét, hogy mai várkutatásunk helyzetét egy turisták számára készült kiadványon kellene bemutatni, de mivel a fentebb említett hiányosságokat kétség kívül magán viseli, így e körből kihagyni sem érdemes. Ugyanakkor úgy érzem, hogy a szerző nem titkolt szándéka, miszerint bemutassa a várkutatás forráskezelési problémáit, oda vezetett, hogy az általános és helytálló észrevételei mellett, arról is sikerült tanúbizonyságot tennie, miszerint ugyanazokat a hibákat ő is elköveti, mint a vizsgálat tárgyába bevont tanulmány. A recenzió írásának véleményem szerint ugyanis alapkövetelménye az adott terület beható ismerete.

Azaz a Horváth Richárd tanulmányában kiemelten elemzett kérdésekkel egyetértek, az újabb kutatás számos kétségét igazolta is. Ugyanakkor néhány megállapításából arra következtetek, hogy nem ismeri Rezi teljes birtoklástörténetét, a környék birtokviszonyait és a birtokos családok történetét sem.

A XVI. századi forrásokkal kapcsolatos megjegyzéséből az is kiderül, nem tudja, hogy mennyi forrás áll rendelkezésre Rezivel kapcsolatban az 1526 és 1589 közötti időszakról. Ugyanis az, hogy a levéltári repertóriumok hatalmas zalai anyagról tanúskodnak, nem jelenti automatikusan a Reziről szóló források nagy számát. A forrásmennyiségre tett célzása: *„Mindezek fényében tehát különösebb kockázat nélkül állítható: a recenzált kötetben szereplő információkon túl bőséggel lehetne találni ismeretlen okleveleket...”*, ugyancsak némi tájékozatlanságot takar. Az Anjuo-kori Oklevéltár 1-12. kötetében 1328-ig bezárólag egyetlen Rezi várával kapcsolatos regeszta sem szerepel. A 2002-ben megjelent 17. kötetben a 399. regeszta ugyan említi a Rezi vár Zsid nevű birtokát, de maga az oklevél a Történelmi Tár 1908-as (168-9.o.) évfolyamában teljes szövegében közlésre került. Az 1339 és 1340 közötti időszakot tárgyaló

további kötetek nem tartalmazzak Rezi-re vonatkozóan semmilyen használható adatot. A Zsigomond-kori Oklevéltárból mindaddig az 1387-1420-ig terjedő időszak kötetei jelentek meg, melyekben ugyan találunk Rezi várára adatokat, de hasonló a helyzet, mint az előzőekben tárgyalt oklevéltár esetében. 1387-1410-ig terjedő I., illetve II/1. és II/2-es kötetben szereplő regeszták egyike sem nyújt újat, mivel a tárgyalt oklevelek teljes terjedelmükben már 1890-ben megjelentek a Zala vármegye története. Oklevéltár II. kötetében. Ugyancsak hasonló eredményre jutunk a további kötetek átnézése során. Leszámítva egy keszthelyi jobbágyságot és a IV. kötetben szereplő Fenéki Miklós ügyét – szintén kiadva 1890-ben – ugyancsak nem találunk semmit. Végül a VI.-VII. kötet lapozgatva ismételten erre az eredményre jutunk. Ami a Holub regeszták használatát illeti - eltekintve attól, hogy egy első éves hallgató ezért mennyire hibáztatható - való igaz, hogy manapság elérhető számítógépes adatbázis (2000-ben, a könyvvel egy időben jelent meg) nagyban megkönnyíti a kutatók helyzetét. Ugyanakkor Holub és elődei, Nagy Imre és társai kb. 6000 oklevélkivonatot (ebből mintegy 1000 teljes átirat) készítettek, mintegy másfélszer ennyi oklevélszöveget téve elérhetővé. Ezek 90 %-a nem hasonlítható össze a fentebb idézett okmánytárak regesztáinak nagy részével, mivel Holub a legfontosabb tartalmi részeket latinul, szöveghűen kiemelve készítette. Értékük éppen ezért főként azon mintegy 200 oklevél esetében, melyek mára elvesztek, felbecsülhetetlen.¹⁷ Az említett adatbázisban szereplő regeszták többsége tartalmában meg sem közelíti Holub kivonatait. Mindezek tükrében talán ma is inkább helyesebbnek tűnik - kellő ismerettel fel nem vértézett kezdő helytörténésznek - a teljes kiadásokra, vagy Holub adataira hivatkozni az adatbázis vagy az okmánytárak egy részének ellenében is. Utolsóként a Gersei Pethő család iratait említi a cikk, melynek idézi jelzetét és utal mennyiségére: „*Ha pedig a vártól kicsit jobban kitekintünk a birtokosok felé is, akkor a Gersei Pethő család történetét érintő és máig ki nem aknázott okleveles anyag igencsak tekintélyesre duzzad.*” A Pethő-féle irategyüttes DI. 91101-94056. jelzet alatt található középkori okleveles anyaga mikrofilmen rendelkezésemre áll. Ennek köszönhetően számomra pontosan ismert tartalma, de átnézése sem hozott a Holub által látottakon (ugyanazt látta ő is eredetiben) kívül jelentős eredményt. Ezenkívül még egyes rokon családok, mint a vizeki Tallián, Batthyány-Illesházy, Kisfaludy, Keglevics, Béri Horvát, Szécsényi, Nádasdy, MKA stb anyaga szintén ismert volt Holub előtt, de ezekben sem bukkant fel újabb adat a várra. Való igaz, hogy a várbirtokosoknak, így a Pethőknek sok közvetetten Rezihez kapcsolható oklevele maradt fenn, de ezek sem voltak eddig ismeretlenek. Az 1526 utáni anyag valóban hatalmasnak tekinthető, de ebből - érdemlegesen a vár 1589-es pusztulását véve alapul időhatárnak - csak két csomó

¹⁷ Megemlítendő, hogy többszöri figyelemfelhívó próbálkozás ellenére, ezen oklevélkivonatok vagy teljes másolatoknak a DI-Df-hez való besorolása mindmáig értetlenül elmaradt. Példaként említendő a Batthyány cs. lt.-ban 1945-ben megsemmisült Unyomiana, Raykiana, stb. sorozat itt megmaradt mintegy 100 oklevélszövege, Felsőbüki Nagy cs. sitkei lt.-nak teljes szövegű átiratai, vagy a Tóti Lengyel lt. Elenchusának ma is a MOL-ban őrzött, a szerző által jelenleg feldolgozás alatt álló, mintegy három és félszáz bő kivonatú 1526 előtti regesztái, melyek eredetije a levéltár nagy részével együtt elveszett. Ugyancsak több kisebb sorozat, mint a Szentersébeti Terjék családnak egykor a sümegi Darnay múzeumban őrzött, de elveszett, vagy a Heteyi, Mileji családok irtatai is ide sorolhatók. A feldolgozás során azonban a Zala megyei Levéltárban ma is bukkannak elő iratok a felvallási jegyzőkönyvekből, vagy az újkori hiteleshelyi anyagból Holub jelzetei alapján. Mindezek megemlítését azért tartottam fontosnak, mert ezen regeszták és másolatok több vár kutatását is jelentősen előmozdították, példaként említhetjük Szigligetet, melynek kaotikus birtoklástörténetében ezek nélkül nem is lehetett rendszert találni.

jöhet számításba. Az ebből általam eredetileg nem használt oklevelek átnézése azonban - egy-két esettől eltekintve, melyek publikálásra kerültek - ugyancsak nem hoztak új eredményt, sem a birtoklástörténetre, sem a családtörténetre vonatkozóan. A várral kapcsolatosan az egyetlen jelentős előrelépés az 1573-as leltár fellelése volt. A két részre szakadt rongyos lapocskát a Tallián család levéltárából (P 650) került elő, egyik fele egy 17. századi hegyvámra, míg a másik a 4. csomó évnélküli iratai között lappangott. Egyik vitatott ostromával kapcsolatosan támpontot adó kihallgatási jegyzőkönyv Nagy Imre 1880-as években készült jegyzete alapján 2002 nyarán került elő a 19. századi hiteleshelyi anyagból a Zala megyei Levéltárban.

A szakirodalom kellő ismeretének hiányát is felrója nekem a könyvismertetés. Meg kell azonban jegyezni, hogy nem a könyv szerzőjének hibája az, hogy Nagy Imre, Békefi Remig, vagy Holub József óta a Rezi várról írt tanulmányok (ilyen nem sok akad), egyike sem hozott új eredményt, sajnálatosan mind a fentebb felsorolt elődeikre támaszkodtak.

A források évkörei között sajnos hatalmas lyukak tátognak. Példaként említem, hogy 1586-tól nincs forrásunk a vára egészen 1589 szeptemberéig, amikor pedig már romokban állt az erősség. Alapos kutatások ellenére, mindeddig egyetlen várnagyának, egyetlen levele került csak elő.

Fontos kérdés, amit a recenziós Gersei Pethő János zászlósurak közé való tartozásával kapcsolatban felvet. Való igaz, hogy bárói méltóságot nem töltött be 1490-ben, de mindenképpen az ország vezető főurai közé tartozott. 1490-ben több adat is arról tanúskodik, hogy nem lebecsülendő szerepet töltött be az országnagyok között. Mátyás halála után Beatrix királyné meghívóban kérte, hogy vegyen részt az országgyűlésen, majd testvéreivel valóban ott is találjuk a királyválasztó országgyűlésen az országnagyok között, azután a farkashidai egyezmény aláírásánál, végül 1490 őszén a Felvidéken, az országba betört lengyelek ellen harcol kapitányként. 1491-ben királyi megbízásból sereget állított fel Zala megyében a Miksa pártiak elleni hadjáratához, 1492. március 7-én bárótársaival együtt ő is megerősítette a Habsburgok örökösödési jogáról szóló szerződést. Az, hogy nem szerepel a 1498/22 tc.-ben mint bandérium állítására kötelezett személy, egyáltalán nem jelenti azt, hogy ne lett volna báró, vagy ne kellett volna bandériumot állítania. Amennyiben ugyanis valaki elnyerte a rangot, hogy az országnagyok közé került, akkor időleges, vagy végleges háttérbe kerülése esetén is megillette a jog, miszerint rangjának megfelelően élete végéig az adott társadalmi réteghez számították. Talán egyszerűbben bizonyítható ez, ha felidézzük Engel Pálnak: A magyar világi nagybirtokok megoszlása a 15. században I-II. című cikkében az Ernuszt-féle számadások és az 1498-as törvény összevetéséről írtakat: „Az 1498. évi törvénnyel történt összevetés is amellet szól tehát, hogy az Ernuszt-féle számadások adatai alig-alig használhatók fel. (Mellesleg – bármi legyen az oka – a vizsgált törvénycikk sem foglalja magában az az idő szerinti legnagyobb vagyonok gazdáit. Ha másokat nem is, de a gersei Petőket, Csákiakat” ... „mindenképpen közéjük kell sorolnunk, egyéb ismereteink alapján, ...”. Mindemellet birtokaik nagysága igencsak tekintélyes volt 1498-ban (Zala, Vas, Tolna, Fejér, Varasd, Zágráb megyékben), 1506-tól pedig szinte megduplázódott a Szeri Pósa örökség felének megszerzésével. Egyébként országos politikába való

visszatérése 1498-ra tehető, ekkor bukkan fel a neve a királyi tanácsban, és valóban 1505-től hosszú éveken át királyi, királynéi, királyi gyermekek udvarmesteri tisztét viseli. Fennmaradt okleveleinkből pedig kiderül, hogy ugyan nem szerepel a listán, de például 1497-ben is bandériumot küld a nádor parancsnoksága alá¹⁸, amiért adókedvezményben részesül, majd 1498-ban II. Ulászló levélben ad parancsot arra, hogy bandériumával vegyen részt a királyi hadban.

Rezi várának 1401 és 1406 közötti története vonatkozásában érdemes arra felhívni a figyelmet, miszerint nem tényként, hanem feltételezésként szerepel az ideiglenes királyi birtoklás. Ahhoz azonban, hogy e téren tisztábban lássunk ismerni kellene a rezi váruradalom kialakulását, Keszthely városának birtokjogi kötődését Rezihez, illetve annak lehetséges indokait, hogy miért Tátikával adták zálogba, egyáltalában: a tátikai és rezi uradalom birtokstruktúráját, birtokjogi elkülönültségének fontosságát. Mivel ezek alapvető dolgok a birtoklástörténet szempontjából, ezért a recenzensnek nemcsak firtatni kellett volna az állítást, hanem tisztázni magát a problémát. Mindezek kifejtése hosszú oldalakat venne igénybe, így ebbe most nem bocsátkozhatom bele.

Az 1408-as nádori közgyűléssel kapcsolatban, könyv utalásának félrevezető voltát hangsúlyozni, majdnem ugyanúgy félrevezetőnek tartom. 1408 előtt ugyanis azért történt néhány olyan dolog, amit éppen a nádori közgyűlésen zártak le véglegesen. Gondoljunk csak arra, hogy a Ludbregi Kakas család a Zsigmond elleni lázadáskor valóságos rablótanyává fejlesztette Kemend várát, idegen katonákat fogadtak bele, és csak hosszas ostrom és ellenvár építése után tudott csak rendet csinálni Gersei Pethő János zalai ispán. Megemlíthetjük emellett, hogy a szóban forgó lázadás vezetői közül a Kanizsai család Kanizsa vára és hatalmas uradalma ugyancsak Zalában található, ahogy Felsőlendvai Herceg Péter és birtokai – Hegyesd vára – úgyszintén. A zalai helyzetet ugyancsak kellően illusztrálja, Rezneki Domokosnak elvett és soha vissza nem adott jelentős birtokai mellett, pl. a Szigeti család hűtlenné nyilvánítása, amely a Szécsi család zalai uradalmának kialakulásához vezetett, és még számos vagyonos köznemes birtokelkobzása, mint a Bucsai (Besseneyi) családé. Ez a helyzet véleményem szerint korántsem hasonlítható, pl. a Zsigmond-kor többi évtizedének eseményeihez.

Az 1490-es birtokosztállyal kapcsolatos észrevételeivel is akad gond, mivel "*a feltehetően nem maradt ki*" megfogalmazás egyáltalán nem az adat tényként való kezelését jelenti. Másrészt a közös tulajdonban meghagyott birtokokra való utalásból kitűnik, hogy nincs tudomása a Gersei Pethők 1460-as évek közepén tett birtokosztályáról¹⁹, amikor a család két birtokaiban elkülönült ágra szakadt. Megemlítendő, hogy ettől fogva minden településen külön bírāja van mindegyik ágak. Így oklevelek tanúskodnak erről, a rezi vártartományban lévő Keszthely, és Falud esetében is. Az 1530-40-es évekből fennmaradt birtokösszeírások is arról tanúskodnak, hogy az 1460-as években osztályt tevő János és testvére György, illetve Miklós fiai, egy alapjaiban elkülönült birtoktestet örököltek, amely már csak az ágakon belül osztódott. Ettől függetlenül persze Rezi megmaradhatott teljesen egyedülként osztatlan

¹⁸ Ez ugyan épp nem Pető banderális úr voltát igazolja (megjegyzés tőlem - F.I.)

¹⁹ Az idézett forrás hivatkozását sem a tárgyalt könyvében, sem itt nem adja meg a szerző (megjegyzés tőlem F.I.)

birtoknak, de a fentebb felsorolt tényeket figyelembe kell venni az egyértelmű következtetés levonása előtt. A császári hadjáratral indokolt falsérülésekkel kapcsolatban Horváth Richárdnak igaza volt, mivel egy a Tátikával kapcsolatban előkerült oklevélből megállapítható, hogy 1537-ben amikor már kellő tűzerő is rendelkezésre állt, Enyingi Török Bálint katonái foglalták el Rezit. A vár helyreállítására a családi szerződés szerint 1552 előtt került sor. Kiderült az is hogy 1490-ben a Pethők feltételezhetően behódoltak Miksának, így ostromra nem került sor.

Mindaz, amit a recenzens várnagyok, udvarbírók és tiszttartók kora-újkori feladat- és hatásköreiről írt mondata, szintén arról tanúskodik, hogy ilyen Rezi méretű, és szervezettségű várral kapcsolatos forrásokkal óvatosan kell bánni. A nagyobb várakkal ellentétben itt ugyanis véleményem szerint megfigyelhető a tisztségek összemosódása, a címek használatának következtelensége. Az okiratokban és magánlevelezésekben erre számos példa is van, több esetben ugyanis egy személy viseli a várnagyi és udvarbíró tiszteket, valamint van olyan is, aki várnagyként és tiszttartóként egyaránt szerepel. A Pethők 1552-es családi szerződése tiszttartónak nevezi a várnagyot.

Ami a várakkal kapcsolatos forráskutatást illeti, nézetem szerint nem várható el, hogy minden amatőr helytörténet kutató az oklevélolvasás - és így a latin tudás - összes eszközével fel legyen vértézve. Sajnálatosan köztudott, hogy nyugati példákkal ellentétben, ma hazánkban még nem fordítódik kellő figyelem a forráskiadásra. Ez okból nem csodálkozhatunk azon, hogy ha egy-egy várasatásról megjelenő publikációban az adott régész egyszerűen nem tudja mihez kötni az általa feltárt objektumokat.²⁰

Végezetül nem vitatatható recenzensem kétségeinek, módszertani kétkedéseinek nagy része és jogos egy szemináriumi dolgozathoz kutató kezdő történész kiigazítása a latin szövegek értelmezésében. Elvárható lenne ugyanakkor, hogy ne csak vitassa az egyes adatokat vagy a téves következtetéseket, hanem azokra (ne hasonlóan vitatható!) megfelelő megoldásokat is javasoljon. Mindent egybe vetve végül is megtisztelő számomra, hogy egy, a tudományos igényektől, mind apparátusában, mind szerkezetében (két legenda és egy vers található a mű végén) láthatóan távol álló idegenforgalmi kiadványt egy történész ilyen mélyre ható elemzésnek vetett alá.

²⁰ Régészként (is) szabadjon itt arra utalnom, hogy nem ártott volna ezt az állítást konkretizálni (megjegyzés tőlem: F.I.)

TÚRAVEZETŐ

Juan Cabello: A vajai Vay-kastély

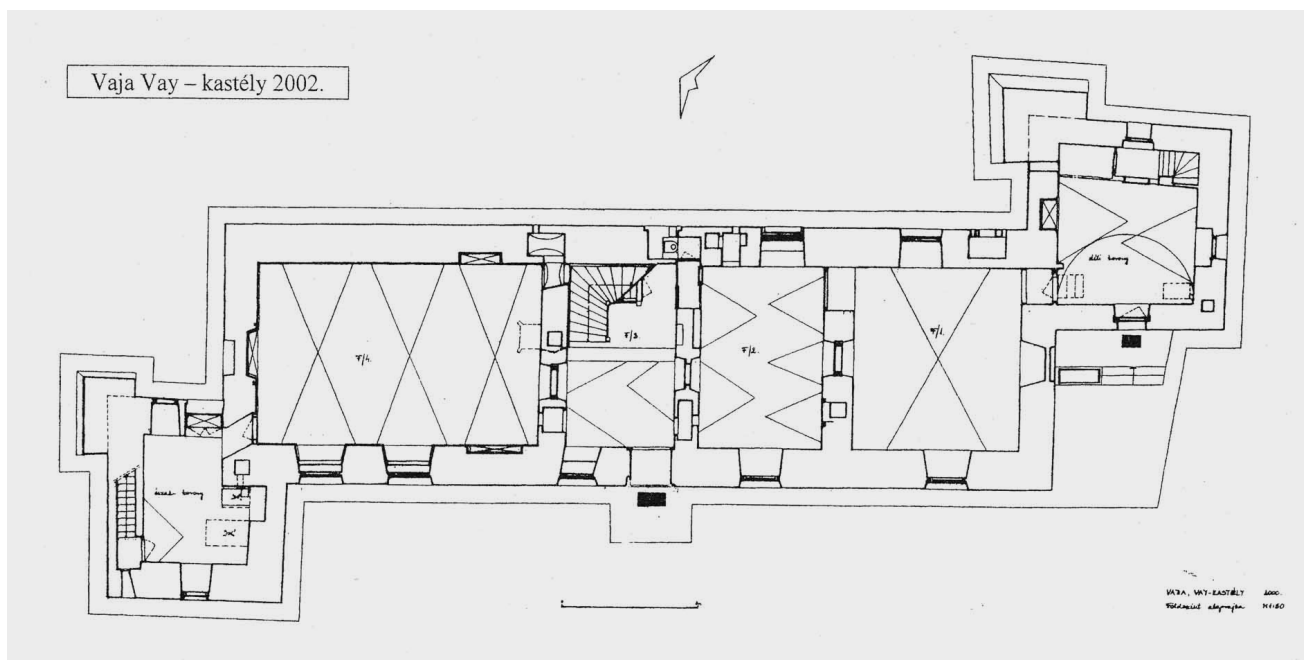
A történeti Szabolcs és Szatmár megye határán fekvő falu központjában – a középkori eredetű templom mellett – áll a 16-17. század fordulóján épült 30 x 10 m alapterületű, alápincézett, kétemeletes, átellenes sarkain még a 17. század folyamán egy-egy toronnyal bővített kastély. A főépületet kontyolt nyeregretető, míg a tornyokat sátoztető fedi. A téglalap alaprajzú főépület harántfalakkal négy helyiségre osztott tereit az első három szinten fiókos, illetve élkereszt dongaboltozatok fedik, mint ahogy a tornyok első két szintjének terei szintén boltozatosak.

Az 1950-es évek elejétől egészen 1960-ig az épületben iskola, napközi és orvosi rendelő működött. Az épülettől idegen funkciók befogadása és azok kiszolgálásának érdekében számos beavatkozás történt (új ajtónyílások és válaszfalak kialakítása, konyha és vizesblokkok elhelyezése stb.), melynek következtében tereinek eredeti elrendezése szűnt meg. E beavatkozásoktól eltekintve az épület nyílásrendszerét, homlokzatainak vakolatarchitektúráját, valamint belső tereinek kifestését döntően a 19. század végének romantikus (gótizáló stílusban történt) átalakítása határozta meg. A csúcsíves ablakok, a zömök pártázatokkal lezárt tornyok, a vakolatból formált hangsúlyos, ám keskeny öv- és főpárkány, valamint a merev sarokarmírozás valóban egy minden ízében romantikus kastély képét vetítette elénk, melyet a keleti homlokzat első emeleti szintjén másodlagosan kialakított külső – felhúzható híddal felszerelt – kőkeretes bejárati ajtó és (a homlokzat előtt álló) 1960-ban elbontott rámpás feljárat még inkább hangsúlyozott. Az elhanyagolt kastélyt az OMF 1960-62 között Ágostházi László tervei alapján újította fel. Az épület jelenlegi nyílásrendszerét és az ablakok formai megjelenését, továbbá a homlokzatok vakolatarchitektúráját, alapvetően az 1960-62. évi műemléki (a kutatók, Krámer Márta és Pámer Nóra szerint is korlátozottan minősített) kutatás és helyreállítás határozta meg. Beavatkozásuk következményeként a kastély 19. század végén kialakult romantikus homlokzati megjelenése szűnt meg, valamint az újkori osztófalak eltávolításával és néhány, szintén másodlagos nyílás befalazásával a belső terek eredeti elrendezését állították helyre. (Megjegyezzük, hogy a 19. század végi átépítés során kialakított ajtónyílások és új lépcsőház tulajdonképpen megsemmisítette a korábbi reneszánsz szerkezeteket. Így azok helyreállítására gondolni sem lehetett.). Nem kétséges, hogy az 1960-62. évi helyreállítás a 19. század végén “elrontott” reneszánsz ablakok visszaállítását tűzte ki célul, amelynek alapját az épület északi falának második emeletén kibontott és “in situ” ránk maradt, osztó nélküli, reneszánsz profilos kőkeretes ablak teremtette meg. A “rekonstrukció” során megszüntették a csúcsíves lezárású ablakokat. A nyílások egy részében a kutatás során előkerült, műkövel kiegészített kőkereteket helyezték el. Azon ablaknyílásoknál, ahol hiányzott a kőkeret, mészkőlapokat alkalmaztak pótlásukra. A könyöklőt és a szemöldökpárkányt, valamint a szárkövek szélességét vakolatba karcolt vonallal jelölték

ki. A jelentős felületeken megmaradt reneszánsz vakolatot megtartották. A helyreállítás után a homlokzaton, még ha nem is minden részletében és nem is mindig a valóságnak megfelelően, de azért nagy vonalakban az eredeti reneszánsz nyíláselrendezés és vakolatarchitektúra dominált. Előttünk sem volt kétséges, hogy az akkori helyreállítás nyomán kialakult reneszánsz ízü homlokzati megjelenés nagyban támaszkodott a kutatás eredményeire, melyekről azonban sajnálatos módon csekély írásos (néhány lapnyi) dokumentum maradt ránk. Tisztában voltunk azzal, hogy a belső terek kutatása során fokozott mértékben kell ügyelnünk az 1960-62. évi helyreállítás során elvégzett változtatásokra is - hiszen a kastély akkori helyreállítása akár egy újabb építési periódusként is értékelhető volt. Az 1990-es években szükségessé vált a kastély teljes körű felújítása, amelyet az épület kutatása előzött meg. Az 1996-97-ben Feld Istvánnal elkezdett – majd néhány évnnyi szünet után – 2000-ben folytatódó kutatást 2001-ben fejeztük be. Ennek eredményeként tovább finomodott az 1960-62. évi kutatás vázolta kép. Az első építési szakaszban a téglalap alaprajzú (30 x 10 m), alápincézett, kétemeletes kastély épült fel. Az épület harántfalakkal négy helyiségekre osztott tereit - a második emeletiek kivételével, melyeket síkmennyezettel fedtek - beboltozták (a pincében dongák, az első és második emeleten fiókos dongák és élkereszt boltozatok). Az első és második emeleten (osztó nélküli) kőkeretes ablakokat alakítottak ki. A közel egyforma méretű ablakok (183-186 x 112-115 cm) kőkereteinek profilírozása is megegyezik. A keleti homlokzaton ezenkívül több kisméretű nyílás is volt, amelyek az árnyékszékek megvilágítását szolgálták. (Ezekből jelenleg kettő tekinthető eredetinek, mégpedig az első emelet csúcsíves lezárású, valamint a félemelet kulcslyuk alakú nyílása.) Azonban feltételezzük, hogy egykoron az első és a második emelet többi árnyékszékét is hasonló megoldású és méretű ablakok világították meg. A nyugati, a déli, valamint az északi homlokzat földszintjén fektetett téglalap alakú, kőkeret nélküli ablakok húzódtak. A keleti fal földszintje az első periódusban teljesen zárt volt. Az épület főbejáratát a nyugati homlokzat tengelyében a földszinten alakították ki. Az ajtónyílásban szemöldökpárkányos kőkeret állt. Az épület egykori - téгла-vakolatból formált főpárkányának csupán alsó részét ismerjük, ám joggal feltételezzük, hogy a hiányzó - erőteljes kiülésű - felső szakasz több tagozatból, talán függőlemezek által közrefogott symákból és hornyokból komponálták. Az épület sarkait a homlokzati síkból /vakolattal/ éppen, hogy kiemelkedő (0,5 cm) fehérre meszelt, keskeny (1,5 - 2 cm) vörös sávval keretezett armírozással díszítették. A főpárkány tagozatait szintén vörös sávok keretezték, mint ahogy az első emeleti ablak felett húzódó 20-22 cm széles, szintén fehérre meszelt -a fal síkjából alig kiemelt és a sarokarmírozáshoz kapcsolódó - övpárkányt is. A homlokzatokat ennél árnyalatnyival sötétebbre meszelték. Az épület eredeti lefedését nem ismerjük, ám feltételezzük, hogy magasan kiemelkedő nyeregvető fedhette. Az épület tömegformálása, szimmetrikus alaprajzi elrendezése, valamint az első három szint (pince, földszint és első emelet) boltozott terei kétségtelenül egységes és jól átgondolt építési koncepcióra utalnak. Ezen véleményünket csak tovább erősíti az a tény, hogy az egységes koncepció az olyan építészeti részletekre is kiterjedt, mint belső aknás árnyékszékek (melyek egy része a lépcsőház felől voltak megközelíthetők), a lépcsőházból nyíló szelők, a zárt kályhák és a kandallók. A tervezés

során fokozott figyelmet szenteltek a különböző funkciók elkülönítésére. Példaként említhetjük a konyha és a raktár egységét, vagy az első és második emelet hálószobáit és az abból nyíló árnyékszékeket, valamint a lépcsőházhoz csatlakozó szelől-fülkéket és árnyékszékeket. Ennek alapján is a kastély inkább sorolható az Északkelet-Magyarországon a 16. század végén vagy a 17. század első negyedében épült kastélyok sorába (Kéked, Golop). Mindenesetre, ezen feltevésünket erősíti meg a földszinti nagyterem boltozatán lévő – az építkezés befejezésére utaló - 1650-ben készült felirat is. Az északi torony 1659-ben, míg a déli valamikor a 17. század végén vagy a 18. század elején épült meg. Feltehetően ekkor veszik körbe a kastélyt mély és széles árokkal, melynek partját kerítés (vagy esetleg palánk) erősített. A 19. század második felének építési tevékenysége nyomán nem csak a kastély külső megjelenése, hanem a belső is alapvetően megváltozott. A térelrendezés szempontjából meghatározott változatást jelentett a boltozott lépcső elbontása. Az új - megváltozott nyomvonalra felfűzött - lépcsőt nem a délkeleti sarokból, hanem az északi fal keleti oldala mellől indították el. Az eredeti ajtónyílások döntő többségét elbontották, illetve részben elfalazták, mások méreteit megváltoztatták. Helyettük a terek észak- déli tengelyében - a megemelt padlóhoz igazodó - kőkeret nélküli ajtókat alakítottak ki. (Ennek érdekében még a boltozati vállakat is visszafaragták.) Az ablakokból szintén eltávolították a kőkereteket, majd - a korábbi ablakok fülke szélességét helyel-közel megtartva - csúcsíves lezárású áthidalókat építettek be. Néhány ablakot elfalaztak. A földszint fektetett téglalap alakú ablakai helyett hosszabb és szélesebb nyílásokat képeztek ki. Úgy véljük, hogy a keleti fal pinceablakai is ekkor készülhettek. A keleti fal első emeleti szintjén egy - reneszánsz ablak és ajtó szárköveiből összeállított – külső bejárat nyílást alakítottak ki, melyhez a homlokzat elé épített rámpán lehetett eljutni.

A tüzelőberendezések nagy részét megszüntették, helyettük (nem mindig a régi helyén) mázas kályhákat állítottak fel. Az épületet kívül-belül újra vakolták. A termek nagyrészt fehérre meszelték, mely alól a földszinti nagyterem szürkés kifestése tér el. A második emeleti nagyterem freskója, valamint oldalfalainak kváder festése is ekkoriban készült.

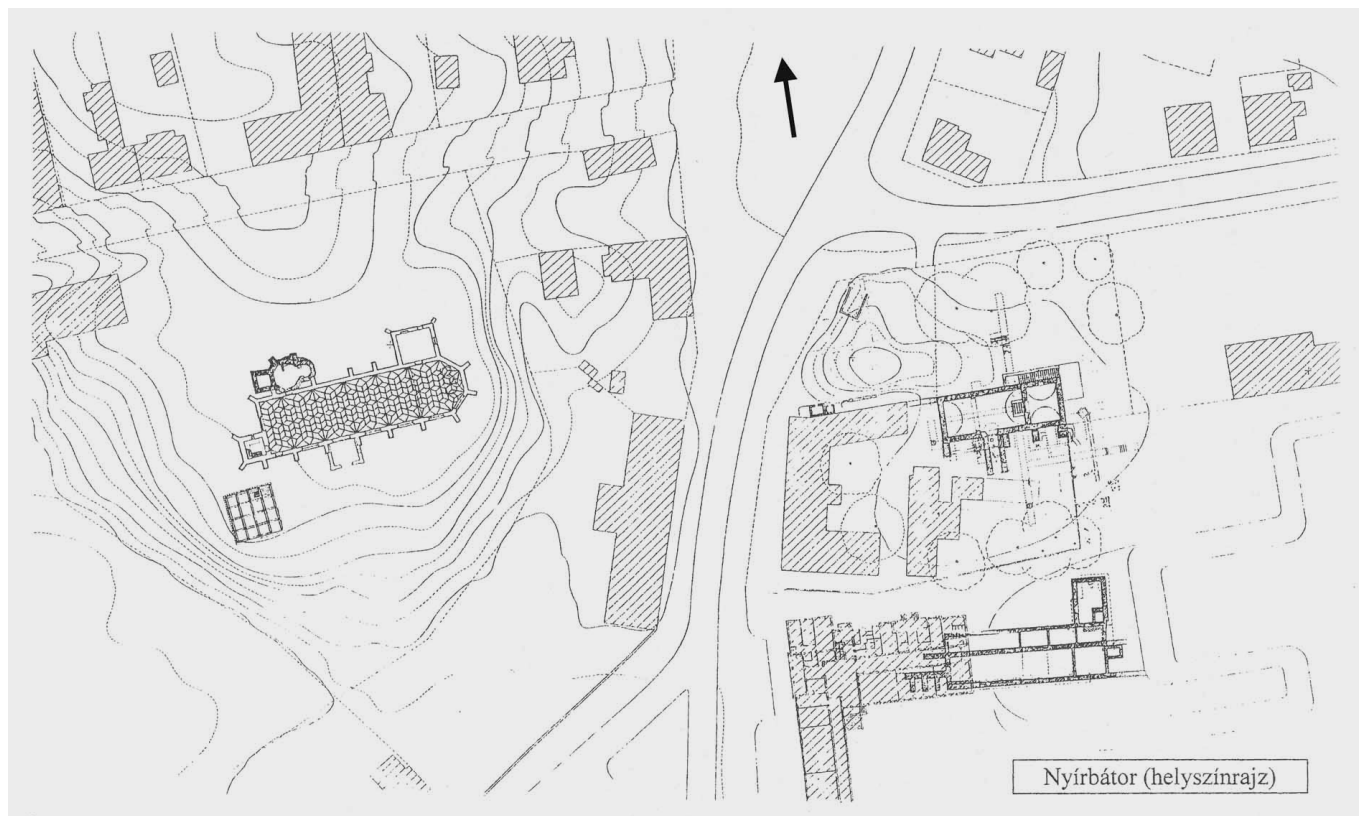
Szekér György: Nyírbátor

Nyírbátor városa a Tiszántúl egyik legjelentősebb, leggazdagabb műemléki együttesével büszkélkedő települése, a település szerkezete, a református templom a fa harangtoronnyal, a minorita templom oltáraival és kolostora a múzeummal, a Báthori várkastély, a Báthori család elszármazott műtárgyai (reneszánsz stallum, Báthori madonna), a város 1900 körüli szecessziós épületei, népi építészeti emlékei, ipari emlékei mind mindezt mutatják.

Nyírbátor kulturális hagyományai is jelentősek, egyre nagyobb hírnévnek örvend a Zenei napok rendezvénysorozata és az utóbbi évek társadalmi kezdeményezése (Szárnyas sárkány ünnepe).

Nyírbátorban a történeti emlékek kutatása, védelme több mint 120 évre tekint vissza, amikor ásatást folytattak a református templomban, melyet a 19. század végén purista szellemű helyreállítás követett. A páratlan értékű épület méltán keltették fel a kutatók egymás utáni generációinak figyelmét, első igazán műemléki helyreállítására az 1930-as években került sor. A várkastély kutatása 1953-ban kezdődött, amikor a Báthori várkastély délnyugati sarkára ráakadtak a Gimnázium (ma Báthori István általános iskola) építkezései során. Ezt követően 1955-ben majd 1958-1961 között feltárták a várkastély déli szárnyának maradványait, és romkertszerűen bemutatták azokat. 1960-as években a mai református templom újabb műemléki helyreállítása zajlott le, a munkálatok kapcsán a templom északi oldalán egy kisebb kápolna alapfalai is előkerültek, mely a források adatai alapján valószínűleg a Krisztus Teste kápolnával azonos. A várkastély kutatása a korábban feltárt maradványoktól mintegy 40 méterre, északra álló magtárépület környékén 1969-1970-ben folytatódott. 1980-as évek közepétől újra kezdődtek a különböző műemléki kutatások a település területén, feltárták és helyreállították a minorita templom nyugati kapuzatát és a várkastély részét képező műemléki magtár kutatása is megkezdődött. A várkastély egészének kutatása 1987-től tervszerűn folyik, 1995-től, a Szülőotthon megszűnte után a várkastély nyugati részére is kiterjedtek a munkák. Időközben 1988-ban régészeti kutatás hozta napvilágra a minorita templom északi oldalán a középkori kolostor elpusztult keleti szárnyát, és magában a templomban is történtek restaurátori kutatások (oltárok, falképek) és kriptafeltárás. 1993-ban a református templomban folytak kisebb kutatások az új orgona építése kapcsán.

Nyírbátor, mint a Báthori-család ecsedi ágának, a későközépkori Magyarország egyik legjelentősebb, leggazdagabb családjának rezidenciális települése, a későközépkori főúri rezidencia három funkciójában meghatározott fő területének, az egyházi (plébánia templom) és a világi (várkastély) reprezentáció, valamint a lelkiüdv biztosítása (kolostor - temetkezőhely) céljából emelt olyan színvonalú épületekkel és anyagi kultúrával rendelkezett, melyek a kortárs emlékek első sorába tartoznak. Ez a három épület, amelynek mindegyike a korabeli magyar művészet élvonalába sorolható, egy kb. 70 -80 éves periódus terméke - egy olyan időszaké, amely joggal tekinthető a család története legfontosabb szakaszának és ezzel összefüggésben a birtokközpontjuknak tartott mezőváros fénykorának.

a, Református templom

A mai református templom Nyírbátor középkori, a Boldogságos Szűz és Szent György lovag tiszteletére szentelt plébánia temploma volt, mely a Báthori család gyűlés-templomaként és temetkezőhelyként is szolgált egyben. Az egységes tömegű és belső terű, reneszánsz részleteket is tartalmazó későgótikus teremtemplom a település középkori eredetű magjában, a földesúri rezidencia közvetlen közelében, egy kis dombon emelkedik. Keleti része a nyolcszög három oldalával záródik, északi falához sekrestye épült, az emeletén az azóta elpusztult oratóriummal.

Helyén állt minden bizonnyal már az Árpád-kortól kezdve a település plébániatemploma, melynek megmaradt részletei a mai templomban rejtőznek. Jelenlegi formáját nagyrészt 1494-1511 között nyerte el (a kezdést keleti rész lábazatának évszámtöredéke: '94, a befejezést a stallum 1511-es készítése jelzi). Az építtető Báthori András fia András a déli, reneszánsz, kettőskapu szemöldök-felirata szerint:

AD HONOREM MAGNI DEI EIVSQ(VE) MATRIS VIRGINIS INTEMERATE AC DI / VI
GEORGY MARTIRIS MAGNIFICVS DOMINVS ANDREAS ANDREE DE BATOR FILI / VS SVIS
IMPENSIS HOC TEMPLVM A FVNDAMENTIS EXTRVXIT OB PIETATEM

(A nagy Isten és anyjának, a tiszta szűz Máriának és Szent György vértanúnak tiszteletére a nagyságos András úr, Bátori András fia építette az alapjától kezdve, kegyeletből saját költségén ezt a templomot)

A stallum felirata és feloldása:

HOC OPVS FECERV(N)T / FIERI M(AGNIFI)CI D(OMI)NI GEORGIUS / DE BATHOR

AGAZONVM / REGALIV(M) MAGISTER ET ST(EP)H(ANV)S / DE EADEM BATHOR COMES / THIMISIENSIS ET PARCIVM / INFERIORVM CAPITANEVS / GENERALIS NENCON AND(R)EAS / DE BATHOR COMES COMITATV(VM) / SV(OR)VM SATMARIENSIS ET / DE ZABOC COMES LICET / FVIT IVNIOR INTER CETEROS / OPERA TAMEN EIVS EGREGIV(M) / HOC OPVS PERFECTVM EST / ANNO D(OMINI) M CCCCCXI

(E művet készítette nagyságos Báthori György királyi főlovászmester és Báthori István temesi ispán, az Alsó Részek főkapitánya, valamint Báthori András Szabolcs és Szatmár megyék ispánja, aki bár a legifjabb volt közöttük, mégis az ő fáradozása nyomán készült el ez az alkotás az Úrnak 1511. esztendejében. - Németh Péter, 1982)

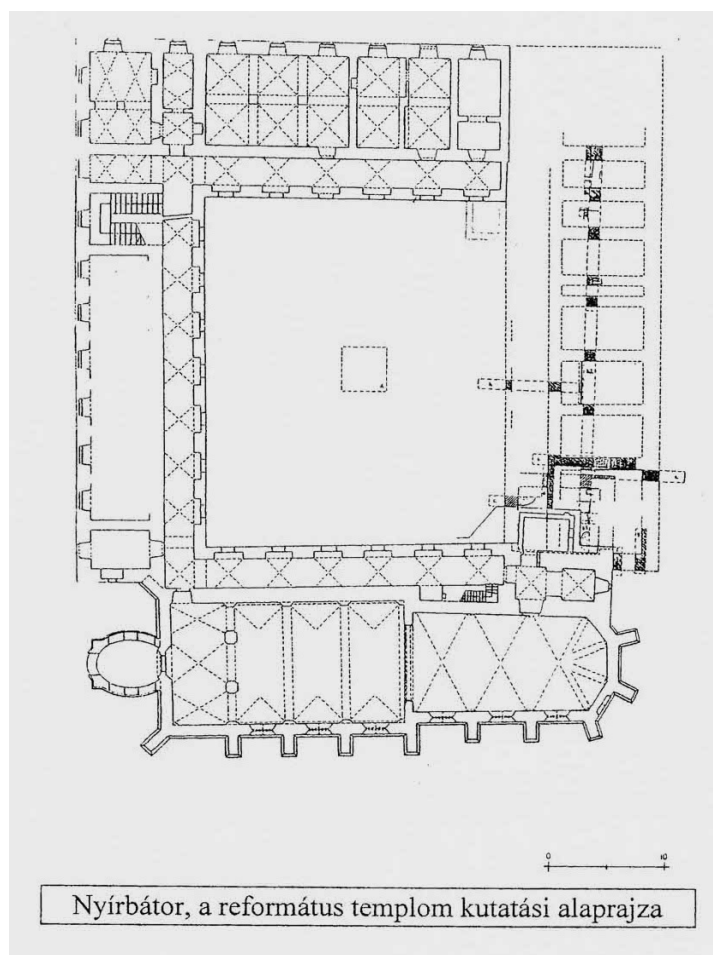
A kiépítés során a korábban szabadon álló *Krisztus Szent Teste* kis kerek egyház-at is befoglalták az épületbe. Ez a kiépítés mind tér- és tömegformálásában (teremtemplom, aszimmetrikus nyugati homlokzat), mind szerkezeteiben (hálóboltozat, fedélszék), mind későgótikus és reneszánsz részleteiben (mérműves ablakok, nyugati kapu, déli kapu, sekrestyeajtó, sedilia, pastoforium, oratórium-mellvéd), mind berendezési tárgyiban (reneszánsz stallum, oltárok) olyan színvonalú volt, mely a korszak legelső emlékei közé sorolják, és méltán összevethetők az európai példákkal. Az épület a későbbi korok folyamán újabb, kiemelkedő színvonalú elemekkel (fa harangtorony, szószék) bővült, csak bizonyos műemléki beavatkozások okoztak károkat (nyugati karzat, új orgona). A későgótika egységre való törekvése nyilvánul meg a teremtemplom tagolatlan belső terében, melyre finom osztású hálóboltozat borul. A boltozat szerkezetileg minden korábbi téves leírás ellenére nem fiókos donga, szabadon falazott boltsüvegei felülről, a padlástérből jól kivehetők.

A szentélyben az oltár helyére, a menzára a Báthori-család egy tagjának, talán a kenyérmezei győző Báthori István erdélyi vajdának, 15. század végi, vörösmárvány zászlósúri síremléke fedlapját helyezték el később, mely az elhunytat teljes lovagi páncélban és fegyverzetben ábrázolja. A másik síremlék, egy feliratos kőszarkofág az országbíró és zsoltáríró Báthori Istváné († 1605). A hajó északi oldalához festett fa szószék illeszkedik. A templom fedélszéke, a későközépkori hagyományokat őrző ácsszerkezetek páratlan hazai példája. A kötéseknel leolvasható korabeli ácsjegyeket az illesztések megkönnyítésére vésték a gerendába az ács mesterek. A kegyúri család tagjai közül elsőként Bátor György (1530 –90) tért át az új hitre, s így az ő idejében a templom is református kézre került. 1767-ben állították fel a festett, faragott szószéket.

A Szt. György, később ref. templom, mint középpont körül kialakult épületegyüttes szerves része volt - a Krisztus Teste kápolna mellett - a délnyugati sarka közelében emelkedő, tölgyfagerendákból ácsolt, hatalmas harangtorony. Harangjának felirata szerint Bethlen István és Péter öntették az eperjesi Wierd György mesterrel 1640-ben. Több adat is arra utal, hogy Bátorban nem csak egy templom állt a középkor folyamán. 1313-ban két papja volt a településnek, igaz, a pápai tizedjegyzék 1332-37-ben már csak egy - Lőrinc nevű - sacerdos-ról tud. 1416-ban egy bizonyos János a batori plébános. Magának a templomépületnek az első közvetlen említése 1316-ból származik, amikor is egy hatalmaskodásnak esett

áldozatul. A Szt. György egyház nevével egy 1354. évi osztálylevélben találkozunk először, amikor azt Bátori Bereck osztozkodó örökösei meghagyták közös használatban. 1433-ban, Sátori Péter fia János három fiának birtokosztálya során egy új egyház neve tűnik fel, a Krisztus Szent Teste titulust viselő, kicsi rotundáé, amely kicsit később /1446/ ismét felbukkan az oklevelekben. Ezeket az adatokat arra a nyolcszögű hajóból, poligonális szentélyből és a nyugati homlokzat elé ugró, négyszögű toronyból álló, kis templomra vonatkoztatták, amelynek alapfalait 1958-ban tárták fel a mai ref. templom északi oldalán. A kis templom, később párhuzamosan élt a Szt. György templommal, mint annak oldalkápolnája, az a szemöldökgyámos ajtó amelyen át meg lehetett közelíteni, elfalazva ma is látszik a templom északi hajófalában.

Közvetett adatok még egy középkori templom létre látszanak utalni Nyírbátorban. A középkori Szent Vér utca neve alapján tételeztek fel egy Szt. Veronika kápolnát. A ma ismét Szent Vér utca vonalán húzódó „platea”-t 1611-ben már biztosan így hívták. A Szt. Veronika kápolna lokalizálására több kísérlet történt, keresték a ref. templom cintermében, ill. a templom északi oldalán előkerült, már ismertetett kápolnával is azonosították. 1981-ben, az akkori Rózsa F. (ma Szent Vér) u. 21. sz. telken (akkor a ref. parókia, később a Városi Könyvtár udvara) folytatott feltárások során döngölt, patkó alakú agyagalapozás került elő, melynek belsejében a valamikori fapadló lenyomata volt megfigyelhető. Az ásató szakrális építménynek határozta meg, a Szt. Veronika kápolnával való azonosítás kérdéses, az eddig rendelkezésre álló adatok alapján egyelőre nem lehet megbízhatóan igazolni a Szt. Veronika kápolna lokalizálását, de még létét sem.

b, Báthoriak várkastélya

Az okleveles adatokból ítélve feltehetőleg több kisebb kúriából a 15. század végén, a 16. század elején a kenyérmezei győző Báthori István erdélyi vajda és unokaöccse Báthori András fia András által kiépített várkastély Báthori András fia András fia: Báthori Bonaventura/András idejére, a 16. század közepére, nyerte el végleges formáját (ekkor *arx*-nak nevezik). A mintegy 60x80 méteres területen belül több önálló palotaszárny és egyéb épület helyezkedett el a középső udvar körül, az egész együttest palánk és árok övezte.

Az északi oldal közepén állt az együttes valószínűleg legrepresentatívabb kialakítású épülete, az *északi palota*, amelynek maradványait használták fel 1730 után a magtár építésekor. Ez az épület a várkastély egyetlen, felmenő falaiban is középkori maradványokat őrző részlete, mely pusztulás előtti állapotában legalább három szintre tagolódott. Hatalmas, kétosztatú dongaboltozatos, terazzopadlóval borított borospincéjét az udvarról nyíló, az épületre merőlegesen vezetett lejáraton át lehetett megközelíteni. A földszint osztófalaait a magtárrá történt átalakítás során elbontották, de a megmaradt lenyomatok és boltvállak alapján a terek rekonstruálhatók. A földszint három boltozott helyiségből állt. A bejárat az udvarról, a középső, nagyobb helyiség délkeleti sarkában nyílt, a helyiség egyetlen ablaka az északi oldal közepén volt. Az északnyugati sarokban tüzelőberendezést alakítottak ki. A két szélső helyiség a középsőből volt megközelíthető, megvilágításukra a keresztirányú dongaboltozatoknak megfelelően egy-egy élszedett, rácsos ablak szolgált az északi és a déli falakon. Az emeletre a középtér és a nyugati helyiség közötti kettős válaszfal által közrefogott, egykarú lépcső vezetett fel, amelynek ajtaja a középső tér délnyugati sarkából nyílt. Az épület déli, udvar felőli hosszoldalához ötpilléres árkádsoron nyugvó reneszánsz loggia csatlakozott, melyre a délkeleti végében lévő lépcsőn is fel lehetett jutni.

Magára az emeletre vonatkozó közvetlen adat nem került elő, de az analógiák alapján valószínűsíthető, hogy itt egy ún. ebédlőpalota vagy fogadóterem is volt, amelynek további kiszolgáló helyiségei az alsóbb szinteken nyertek elhelyezést, a földszinten középen egy konyha, két oldalán egy-egy raktárhelyiséggel, alattuk pedig borospince.

A palota nyílásrendszeréből egy tükrös profilképzésű, kagylós profil-indítású, reneszánsz ajtó és reneszánsz, keresztosztós ablakok töredékei kerültek elő.

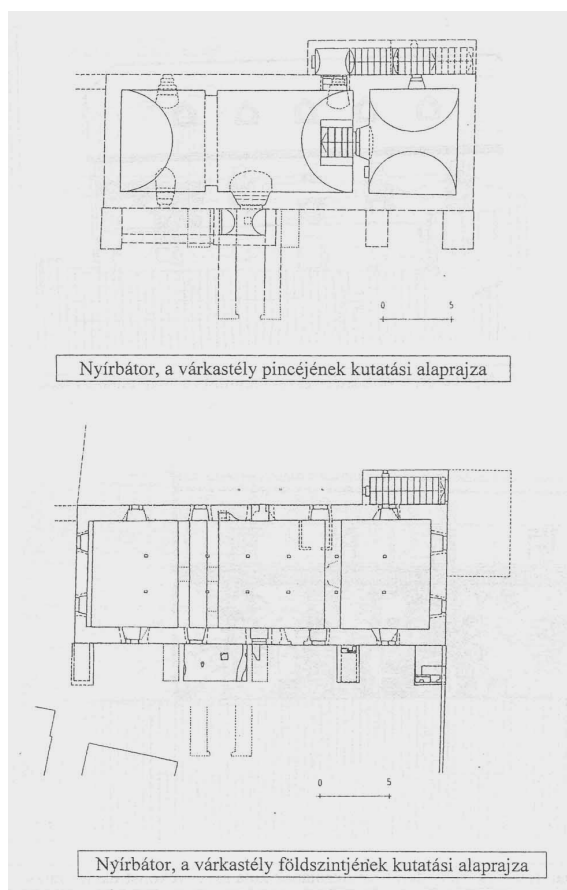
Az épülettől északra fa-föld szerkezetű palánk maradványai, az épület északkeleti sarka alatt a várkastélyt megelőző, két periódusú, 15. századi gazdag kialakítású –kályhás– fa udvarház maradványai kerültek elő. Az 1364. évi okleveles adat szerint az egyik Báthori, a néhai Miklós özvegye és leányai szabadon elszállíthatták az elhunyt házait; e házak kizárólag nem tartós anyagból épülhettek, így feltételezhető, hogy a magtár keleti oldalán részlegesen feltárt objektum a Báthori-család (egyik) a várkastélyt megelőző, 15. század eleji (?) udvarházával azonos.

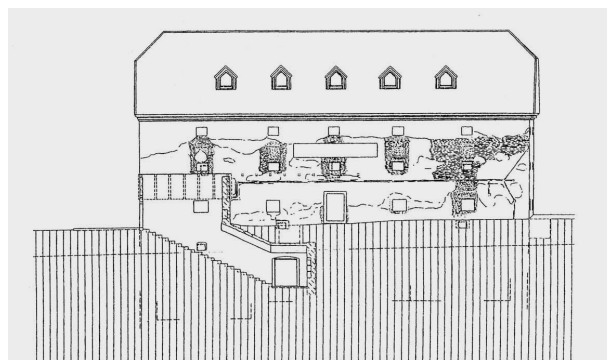
A déli oldal keleti kétharmadát kelet-nyugat irányban nyújtott, hosszú egytraktusos épület, a *déli palota* foglalta el. Északi oldalát az udvar felé néző reneszánsz loggia kísérte, melyet középtájon észak felé kiülő épületrész (torony?) tagolt, magába foglalva a feljáró lépcsőt is. Az épület keleti záródása még nem ismert, a nyugati végfalhoz csatlakozó szűk közű pillérek talán árnyékszékaknáknak lehettek, a közők alapján az alapincézett déli palota földszintje felett még legalább két vagy három emelet húzódnhatott.

A várkastély nyugati oldalán is emelkedett egy palotaszárny, melynek helyén, annak alapfalaitól függetlenül épült a 18-19. század folyamán az az épület, mely az időközben megszűnt szülőotthonnak adott helyet. A volt szülőotthon északi oldalán feltárt középkori emésztőgödrök leletanyaga sejteti az itt állott *nyugati palota* gazdag kialakítását, e palota földszintjén keresztül nyílhatott a várkastély bejárata is, melyet talán kaputorony is erősített. A várkastély északnyugati negyedén feltárt maradványok alapján a nyugati palotáról tudható, hogy az egytraktusos, alapincézetlen épület átfordult az északi oldalra is, de az északi palotával nem épült egybe. A várkastély nyugati szárnya már a 16. század 2. felében elpusztult, helyén a várkastély megmaradt részeit védő erődítés (sánc és árok) épült.

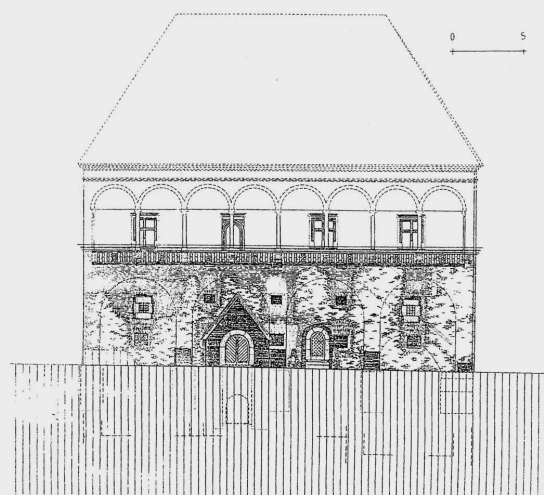
A várkastély kutatatlan keleti részén is várható több épület (kápolna, palotaszárny, tornyok, stb.)

A várkastély lakóépületeinek minden bizonnyal gazdag belső berendezéséből in situ semmi sem maradt fenn, az épületmaradványokban és környékükön feltárt 15. század végi – 16. századi leletanyag (asztali és díszkerámia, kályhacsempéké üvegedények, vasanyag, stb.) feldolgozása után lehet majd pontosabb képet alkotni. A lakóépületek díszes, mázas csempékből rakott, későgótikus kályháit egy olyan, feltehetőleg helyi mester készítette, aki szoros kapcsolatban állt a királyi udvarnak dolgozó műhellyel, és mintakészletét is jórészt onnan szerezte be.

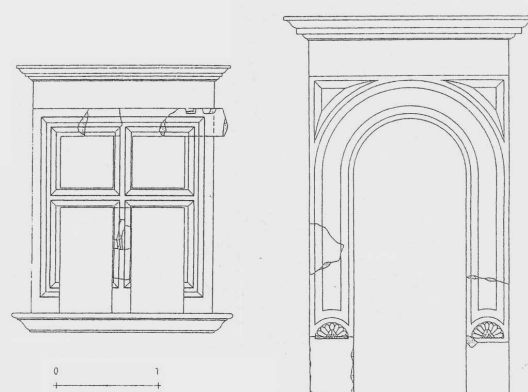

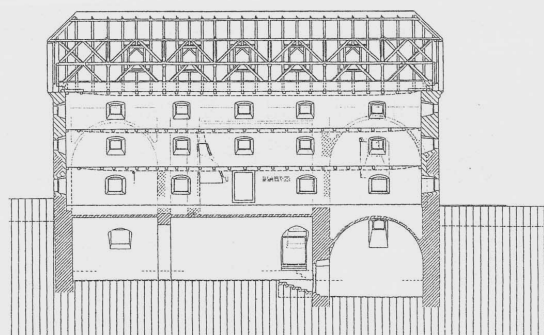
Nyírbátor, a várkastély északi homlokzatának kutatási rajza

Nyírbátor, a várkastély déli homlokzatának kutatási és rekonstrukciós rajza

Nyírbátor, a várkastélyból előkerült nyílászórt-töredékek rekonstrukciós rajza

Nyírbátor, a várkastély déli homlokzatának kutatási rajza

c, Minorita templom és kolostor

A város szélén emelt téglatemplom tömegformájában későgótikus alkotás, belsejét teljesen, nyugati homlokzatát pedig részlegesen átalakították a barokk korban. Egyhajós hosszházához kelet felől sokszögzáródású szentély csatlakozik, amelynek a szentély északi oldalán vaskos torony emelkedik. Az épületet támpillérek tagolják, a köztük lévő falszakaszokat pedig magas, csúcsíves záródású, háromosztatú, mérműves ablakok törik át. A számárhátíves vimpergás fiatornyos gótikus bejárat a nyugati homlokzat közepén, a később eléje épített, barokk előcsarnokból nyílik.

A belsőben az egyszerű barokk keresztboltozat a hajóban négy, a szentélyben három szakaszra oszlik. A szentélyben a barokk boltvállak között jól látszanak a gótikus gyámkövek, a faloszlopok induló szakaszával. A belső eredeti kialakítására ezeken túl csak a csúcsíves diadalív emlékeztet. A hajó szintjéhez képest megemelt szentély északi oldalából nyílik a sekrestye, amely még a középkori épületrendszer tartozéka, épp úgy barokk keresztboltozat fedí, mint a hozzá kelet felől csatlakozó torony földszintjét.

A templom 18. századi építészeti részletei mellett művészi szempontból igen jelentős barokk berendezése is. A templom északi oldalához csatlakozik az U-alakú, egy emeletes, barokk kolostor. Templomhoz simuló déli szárnya egyetlen folyosóból áll, a keleti szárny hiányzik. A helyiségek, amelyek mindegyikét barokk boltozatok fedik, az északi és a nyugati szárnyakban találhatók. A kolostor egy része 1959-óta Báthori István Múzeum kiállításainak adnak otthont.

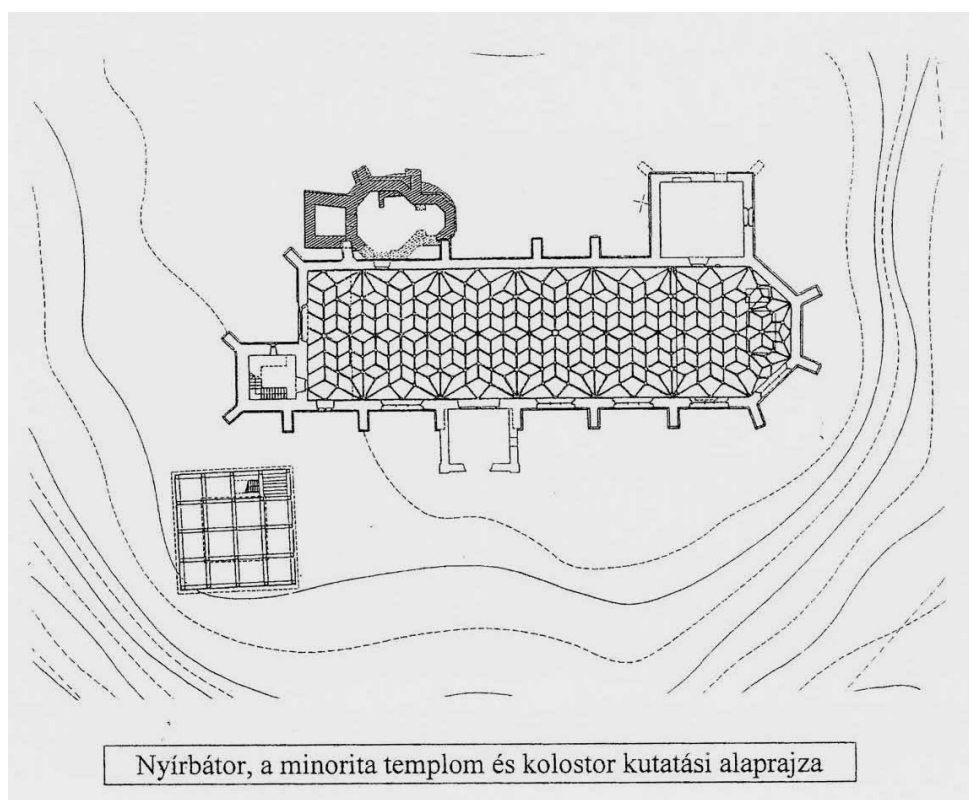
A rend saját hagyománya szerint konventuális águk már 1332-ben megtelepedett Nyírbátorban, korai kolostorukról egyelőre semmiféle megbízható adattal nem rendelkezünk. A ma álló templom egyetlen megmaradt részlete sem eredeztethető a 14. századból, feltűnő, hogy a 14. században és a 15. század 1. felében keletkezett számos osztálylevél közül egyik sem szól ferences templomról és kolostorról. Az általános fejlődési tendencia alapján mégis a rend 14. századi megtelepedése a mezővárosban nem zárható ki.

Szintén a rend saját forrásaiból ered az a történeti hagyomány, hogy Báthori István országbíró és erdélyi vajda a kenyérmezei győzelem (1479) emlékére alapította az akkor még ferences egyházat és kolostort. Így tudják ezt a rendház saját 18. századi történeti forrásai, a jegyzőkönyv és az 1779. évi *canonica visitatio* (egy másik változat szerint nem újonnan alapításról, hanem csak a régi épületek felújításáról volt szó). A kenyérmezei csatáról készült egykorú híradások (Bonfini, Heltai) azonban nem említik a nyírbátori kolostoralapítást, s azt más forrás sem támasztja alá hitelt érdemlően. Annyi bizonyos, hogy a templom 1493-ban már készen lehetett, ha Báthori István vajdát oda temették.

A szakirodalom, a templom és a kolostor építési idejének megállapítására tett kísérleteit döntően meghatározta, hogy a Szent György templommal nagyjából egyidősnek vélték, és mindkettőt azonos mesternek/műhelynek tulajdonították, az így adódó 15. század végi keltezéshez képest viszont a részletformák, a feltárt nyugati kapu és a szentélyben lévő konzolok korábbi időszakra utalnak.

A kolostor későn, Várdai Aladárné végrendeletében (1505) tűnik fel először az írott forrásokban, majd ezt követően végig a egész 16. század folyamán bőséggel megemlékeznek róla. A kolostorban zajló szerzetesi életnek a később lejegyzett hagyomány szerint Petrasko román vaja 1587. évi betörése vetett véget. Az épületegyüttes 17. századi sorsa ismeretlen; úgy tűnik, másfél évszázadig romosan állt, mígnem gr. Károlyi Sándor földbirtokos és Kelemen Didák ferences provinciális összefogásának eredményeként sor került újraterelítésére és betelepítésére, ezúttal a rend minorita ágához tartozó szerzetesekkel. A templom újjáépítésével (1718-1725) és az új kolostorépület emelésével (1733-1758 után), amelynek keleti szárnyát fából ácsolták, az épületegyüttes elnyerte jelenlegi formáját.

A kolostor keleti szárnyának területén 1988-ban került kutatásra. A feltárás eredményei szerint a minden bizonnyal emeletes kolostorszárny alap- és felmenő falai egyaránt téglából épültek, csak a nyíláskeretek készültek kőből. A kerengőről pontosan nem azonosítható funkciójú helyiségek - egy nagyobb helyiség a torony mellett káptalanterem(?) és cellák(?) - sora nyílt. Mivel a barokk épületszárnyak szélessége azonos a középkorival, valószínű, hogy a 18. századi rendház a középkori alapfalaira épült. Az udvaron az 1719-ben egyszer már felfedezett középkori kutat nem sikerült újra megtalálni. A középkori épület részleges pusztulása után, pontosan meg nem határozható időpontban a korábbi elrendezéstől eltérő sekrestyét építettek a torony mellé. A 18. századi újjáépítés során a középkori falmaradványokra emelt épületszárnyak jellegére, építőanyagára, a megfelelő téglaburkolatos járószinten paticstörmelék és égésréteg utalt. Az apró leletanyag zömét újkori kerámia, köztük kályhacsempék, valamint üveg és állatcsontok tették ki.

Juan Cabello: A nyírkarászi Árpád-kori vár régészeti kutatása

A vár a falu déli szélén, az egykori /a hetvenes években elbontott/ Nyíregyháza – Kisvárda /délnyugat-északkelet irányú/ vasútvonal közvetlen közelében, egy kb. 200-300 m széles, északkelet-délnyugati irányú - a település felé enyhén ereszkedő - dombhát végén terül el. A közel kör alakú, észak felé enyhén nyújtott vár egy 67-68 x 63 m területet foglal be. A várdomb nagyjából vízszintes platója 22 x 19 m alapterületű, melynek közepén egy 1848-as emlékmű magasodik. A 4,5-7 m széles árok feneke a plató jelenlegi járószintjéhez képest 4-5 m-el mélyebben húzódik. Az 5,5-8,5 m széles külső sánc a várdomb platójánál általában 1-1,5 m-el alacsonyabban helyezkedik el, azonban a nyugati oldalon a kettő közel egyazon magasságban húzódik. Ennek magyarázata a dombhát keleti irányú ereszkedésében keresendő.

A falu neve bizonytalan eredetű. A Karász helynév a személynévként alkalmazott /magyar/ *kárász* halnévből keletkezett. Más vélemény szerint talán a káliz népnévből ered, míg a tájra utaló Nyír előtag megkülönböztetésre szolgál. Az egykori Borsova vármegye nyugati, Tiszán inneni területét valamikor a 13. század második felében Szabolcs megyéhez csatolták. Az ezen a területen fekvő falu az oklevelekben *Karaz*, *Karos*, *Charas*, *Garaz* néven fordul elő. A 14. század elejétől a nemesi megye rendszeresen itt tartotta gyűléseit. A borsovai esperességhez tartozó templomát a Boldogságos Szűz és a Mindszentek tiszteletére szentelték fel. 1310-ben a templomot és papját is megemlíti a pápai regesztum. A 13. század fordulóján a falu földesurai Sándor bán és fiai.

Az oklevelekben Karászinak is nevezett Sándor bán első ismert őse, nagyapja, a 13. század első felében élt Drugh, akiről többet nem is tudunk. Fiáról, /Drugh fia/ Sándorról azonban számos oklevél megemlékezik. Drugh fia Sándor, István ifjabb király bizalmas híveként résztvett Olmütz 1253. évi ostromában és az 1263. évi "görög" hadjáratban. Ugyancsak résztvett az 1264/65. évi belháborúban, melynek során sikerrel védte meg Feketehalom várát, mint ahogy a háborút befejező Isaszegi csatából sem maradt távol. Érdemeiért a király 1267-ben neki adományozta Ákos nembeli Ernye bán Kazinc, Ludna és Harica Borsod megyei birtokait, amelyeket korábban már Ernye bán is Sándornak adott szolgálatai fejében. Ez utóbbi tény alapján talán nem merész feltételeznünk, hogy Drugh fia Sándor a század közepén még Ernye bán familiárisa lehetett. A királyi adomány idején, azaz legkésőbb 1267-ben azonban már szabolcsi ispán, 1268-ban szörényi bán, 1272 szeptember 11 és 1273 március 6-a között pedig az országbírói méltóságot is betöltötte. Valamikor 1272 és 1274 között kazna-i bán, míg 1274-ben szebeni és dobokai ispán. V. István és IV. László jóvoltából, alig hét év alatt számtalan birtokadományba részesül Borsod, Heves, Pest, Szabolcs, Szatmár, Tolna és Zemplén megyében. Ugyanakkor, a királyi adományokon túl birtokainak számát – ha nem is jelentősen – vásárlás útján is növelte. Mindenesetre, azt tapasztalhatjuk, hogy Drugh fia Sándornak az 1260-70-es években Szabolcs megye keleti szélén egy,

egymással is határos, hét faluból álló összefüggő birtoktestet sikerült kialakítania (*Karász, Mázsa, Devecser, Laktelek, Bajul, Tas, Kék. Pap település Várdától délkeletre, míg Eszlár, Timár és Bercel a megye nyugati szélén, a Tisza mentén fekszenek*). Nem vitás, hogy Drugh fia Sándor központját is itt alakíthatta ki, éppen Karászon - hiszen ebből a szempontból sem elhanyagolható körülmény, hogy már fiát, Sándort, no meg utódait is jóideig karászi birtokukról nevezik meg okleveleink, melyekben a fenti birtokok mint örökölt szerzemények tűnnek fel.

Drugh fia Sándor 1274-ben szerepel utoljára az oklevelekben. Ettől kezdve már csak fiával, (Karászi) Sándorral találkozunk az írott forrásokban, aki 1276-ban csere útján a megye nyugati szélén fekvő Eszlárt és Timárt szerezte meg és 1288-ban erőszakkal elfoglalta Berkesz birtokot. Úgy tűnik, hogy ez utóbbi ügyletekkel - és nemcsak Szabolcs megyében - végérvényesen befejeződött a család birtokgyarapítása. Nincs tudomásunk arról, hogy Karász falu valaha is - a 12. századtól kezdve a borsovai várbirtokból jelentős részeket kihasító - Gutkelek tulajdonában lett volna, mint ahogy a 13. század második felében megjelenő nagyszámú kismanesi falvak sorában sem találjuk meg a települést. Úgy tűnik, hogy Karász és a többi falu azon kevés számú szabolcsi birtokok közé tartozhatott, melyek a 13. század második felében még királyi tulajdonban lehettek. Valószínűnek tűnik, hogy Drugh fia Sándor megjutalmazása éppen ezen birtokok eladományozásával történt, aki - mint amolyan feltörekvő "új" birtokos - birtokainak egyikén, Karászon, annak tartozékaként várat építtetett. Ez a vár tömegét és erősségét tekintve nem volt nagynak és különösebben erősnek mondható, de mégiscsak vár volt, olyan "magánvár", amilyen ekkoriban tömegével épültek országszerte. Építőanyagát és méretét nyilván az építtető anyagi lehetősége, míg a vár formáját a topográfiai viszonyok határozták meg. Szerkezetét tekintve az úgynevezett "motte" típusú várak közé soroljuk Karászt.

Nem kétséges, hogy a kettős árokkal és /tapasztott/ kerítésekkel erősített sáncokkal védett "kisméretű" vár építését gondos tervezés előzhette meg, melynek során messzemenően figyelembe vették a dombhát adottságait. A plató, az övezőárok és a külső sánc kijelölése után indulhatott meg az építkezés. A várdomb platóját - az övezőárokból kitermelt földdel való /amúgy fáradságos/ magasítás helyett - a peremen kialakított árokkal és kerítéssel magasított keskeny sánccal erősítették meg, amely vitathatatlanul az építtetők racionalitásáról tanúskodik. A várdombot övező 5-6 m széles és 5,5 m mély várárok, valamint a szintén kerítéssel erősített /külső/ sánc feltehetően már kellő védelmet biztosított tulajdonosának. A vár belsejében épületre utaló nyomokat nem fedeztünk fel. Elképzelhetőnek tartjuk, hogy eredetileg sem állhatott rajta - legalábbis maradandó anyagból felhúzott - lakóépület.

Az ásatás során igen kevés leletanyag került elő, melynek döntő többségét a konyhai használati edények oldal- és perem töredékei teszik ki. Megállapíthatjuk, hogy a kerámia homokkal- és apró kavicsokkal történt soványítása, valamint az aránylag vékonyan, kézi korongon felhúzott, nagyjából egyenletesnek mondható fala, a külső és belső oldalak gondos - a hurka technika nyomait eltüntetni hívatott - besimítás, a testen húzódó bekarcolt körbefutó vonal, csiga- és hullámvonal díszítés, valamint a peremek, többségében tagolt kiképzése, az edények készítését a 13. századra, annak is inkább második

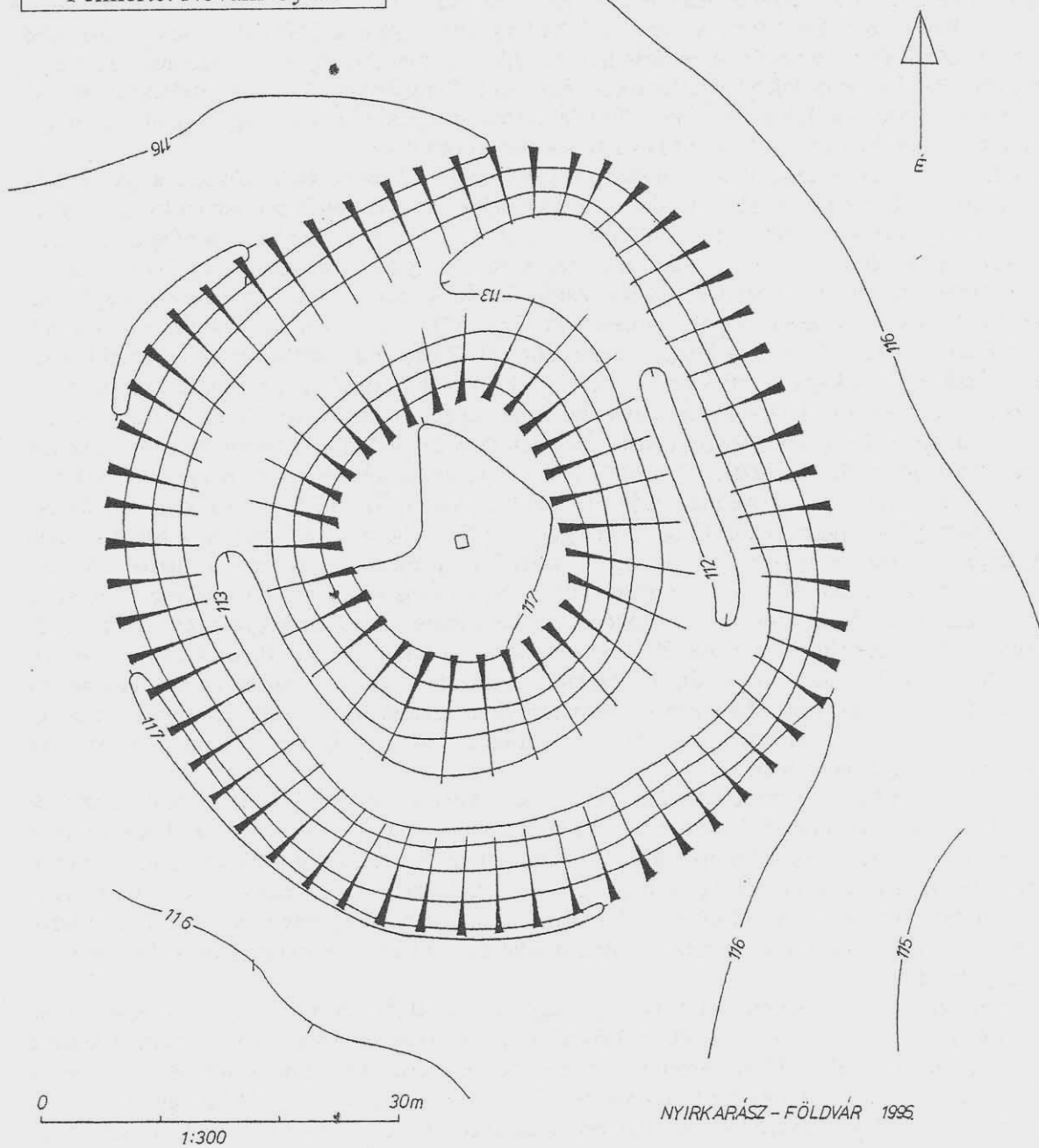
felére helyezi. Ugyanakkor, a barna anyagú, vékonyfalú, gyengén, ám mégis szabályosan bordázott oldalú darab, amelyre a sánc külső oldalának pusztulási rétegében bukkantunk rá, valamint a várárok legaljáról, a bemosódott - paticcsal kevert – agyagos, vékony iszapos rétegből előkerült sárgásfehér anyagú, szintén vékony falú csészéhez tartozó perem kidolgozása az előzőekkel összevetve sokkal egyenletesebbnek mondható, készítésüket inkább már a 14. századra helyezzük.

A Drugh fia Sándor által megszerzett – a család tagjainak további felemelkedésének lehetőségét hordozó – birtokokkal utódai igencsak rosszul sáfárkodtak. A báni címet viselő Sándor nevű fia Borsa Beke familiárisa, mellesleg 1308 és 1310 között szabolcsi alispánja volt, és aki a Borsák támogatását kihasználva többször is hatalmaskodott szomszédaival. Fiai, Miklós és László, ugyanolyan, a környékbeli birtokosokkal állandóan civakodó és pereskedő emberek lehettek, mint apjuk volt. 1317-ben I. Károly megtörte a Borsák tiszántúli hatalmát. Ez az esemény - eleddig a Borsák oltalmát élvező - Karászi család szabolcsi birtoklására nézve katasztrofális következményekkel járt. Egymás után vesztik el szabolcsi birtokaikat, mely folyamat Karász 1328. évi elvesztésével teljesedik ki. Szabolcs megyei birtoklásuk véglegesen lezárult, amikor még 1339 előtt László fiai (Sándor és János) már mint Edelényiek adták el berceli birtokukat. (A 14. század közepén történt kihalásukig a család tulajdonában maradtak a Szatmár és Borsod megyei birtokok.)

Mindezek alapján, amit eddig elmondtunk, úgy véljük, hogy a várat valamikor a 13. század végén, de inkább valamikor a 14. század első negyedében hagyták el. Erőszakos rombolásra vagy menekülésszerű elhagyásra utaló nyomokra nem bukkantunk – a kevés leletanyag is inkább a vár használatának tervszerű elhagyására utal.

Úgy véljük, hogy Karász elvesztésével egyidőben a vár alig 50 évet felölelő története a 14. század második évtizedének végére befejeződött. Új birtokosa, Perényi Orbán fia Miklós nem újította meg a feltehetően elhanyagolt, a 20-as években talán már nem is nagyon használt objektumot – erre utaló jelenségeket a kutatás során sem találtunk. Perényi Miklós döntésében kétségtelenül meghatározó szerepe lehetett a vár addigra már “elavultnak” számító szerkezete, mérete és nem utolsósorban anyaga, no meg – mai kifejezéssel élve – alacsony “komfortfokozata”.

Nyírkalász – Földvár 1995.
Felmérte: Nováki Gyula

Feld István: A kisvárdai vár

Az egykori Szabolcs megyében, régen mocsarak védte homokháton, ma a város északi szélén emelkednek a Várdaiak egykori, eredetileg mintegy 40x30 m-es kiterjedésű, közel szabályos alaprajzú várának romjai. A később külső védőművekkel övezett építmény régészeti kutatását műemléki helyreállítása kapcsán 1954 és 1960 között Éri István vezette, aki 1965-ig több részlettanulmányt és kisebb-nagyobb összefoglalást tett közzé eredményeiről. A feltárás monografikus igényű feldolgozására azonban máig nem került sor, csupán a kályhacsempéleteket dolgozta fel újabban Földing Zoltán. Az ásatás elsősorban az első években folyt módszeresen, később inkább csak törmelékelhordásról beszélhetünk, s így a pontos alaprajzi rendszer sem tisztázódott. Mai értelemben vett falkutatásra nem is került sor.

Kisvárdá már a 13. századtól a Gutkeled nemzetségbeli Várdaiak birtokközpontja. A tehető középirtokos család 1400-ban kelt építési engedély alapján emelt és 1451-52-ben is említett castelluma helyét ugyanúgy a mai Várdombon keresi a helytörténeti kutatás, mint a hipotetikus honfoglalás- vagy államalapítás kori sánctérét is - az ezekre vonatkozó régészeti bizonyítékok azonban még hiányoznak. A tényleges váráépítésre 1465 és 1479 között került sor Várdai István kalocsai érsek irányításával, majd a 16. század elején Várdai Ferenc erdélyi püspök építkezett itt. Egy 1528. évi családi osztozkodás során a déli szárny boltozott terein kívül szó esik a keleti oldalon állt Szt. Zsigmond kápolnáról és az északi oldal közepére helyezhető egykori kapu feletti szobáról is. A Mohács után a külső sánctűvekkel körülvett vár jelentős szerepet játszott a kettős királyválasztás utáni belső harcokban. Tulajdonosa, Várdai Mihály (+1560) Habsburg-párti volt, így érthető, hogy rezidenciáját - melynek 1558 és 1564 között három ostromot is kellett kiállnia - hosszabb időre el is vesztette. 1570 körül Niccolo Angelini készített róla felmérést, 1639-ben Johann Ledentu nézeti rajzban örökölte meg. 1584 után, Mihály három fia halálával a katonai jelentőségét lassan elvesztő erősség leányági birtokosok, így a Telegdy és a Szokoly, majd a Nyáry és a Melith-család kezére jutott, tagjaik gyakran itt is laktak. A gazdag 17. századi írott forrásanyagból a 1612. illetve 1687. évi inventáriumok említik az északkeleti saroktoronyhoz közel volt kápolna és az emeleti lakóterek mellett az alsó szintek sütőházát és az őrség szobáit is. A Rákóczi-szabadságharc után a vármegye használta, de a 18. század közepétől már megkezdődött bontása. Kétszáz év múlva már csak a délkeleti saroktorony és a déli szárny külső fala állt több emelet magasságban, ezekhez északról az ásatások kezdetén egy egyenetlen felszínű törmelékdomb csatlakozott. Műrészlet - a saroktorony kandallómaradványait leszámítva - csak az utóbbi északi homlokzatán maradt ránk, reneszánsz nyílástagozatok formájában. Másutt csak az üres nyílásfészkek, boltozatlenyomatok láthatók.

Éri István a vár építéstörténete felvázolása során először főleg az István érsekhez köthető 15. századi épület meghatározására törekedett. Míg azonban első munkáiban még azt hangsúlyozta,

hogy az írott források egy olyan nagyszabású épületre utalnak, mely megfelel az 1570 körüli felmérésen ábrázolt, három épületszárnyból álló várnak, később már úgy vélte, hogy csak a déli szárny és az északon kerek tornyokkal lezárt kerítőfal eredeztethető a 15. század második feléből. A keleti szárny kiépítése meghatározásánál tehát ekkor már nem vette figyelembe a kápolnára vonatkozó adatokat, inkább a kőalapozások különbségének tulajdonított nagyobb jelentőséget.

Megfigyelései szerint a keleti belső falalap hegyaljai riolittufa kőanyaga ugyanis egyezett az előkerült reneszánsz faragványokéval, s ő ekkor elsősorban az utóbbiak segítségével vélte korhoz kötni a későbbinek vélt épületszárnyakat. Mivel azonban az 1957-ben előkerült kisszámú kőtöredék többsége a legegyszerűbb reneszánsz tagozattal készített nyíláskeret- illetve baluszterelem volt, főként egy medailonos ablakkeretdarab tűnt számára stíluskritikai szempontból értékelhetőnek. E módszer buktatóit jól jelzi, hogy ehhez párhuzamként felhasznált sárospataki ún. hármásív domborműveiről Éri István tanulmányának születése idején még nem volt ismeretes, hogy azok már 1540-ben elkészültek, s így aligha szolgálhatnak bizonyítékkul egy 1564-1570 közötti jelentős építkezés feltételezéséhez. Ekkor nem csupán a két új épületszárny épült volna meg, de Éri István számolt egy, az udvar három oldala előtt körbefutó árkádos folyosó létesítésével is - elsősorban a később viszont már 17. századnak bizonyult sárospataki loggia analógiájára. Sőt feltételeSEN a déli szárny emeletráépítését, a hajlított pártázatok kialakítását is erre az időre vélte helyezni.

Ma már megállapítható, hogy sem a rendelkezésre álló szerény régészeti adatok, sem pedig az írott források nem bizonyítanak egy, a 16. század 2. felére helyezhető nagyobb palotaépítkezést a kisvárdai várban. Így természetesen nem igazolható a "pataki műhely" vagy épp a Perényiek mesterének, Alessandro Vedaninak itteni működése sem. Ezzel szembe a középső udvar három oldalát elfoglaló épületszárnyak valószínűleg kiépültek már a 16. század elejéig. A kevés reneszánsz kőtöredék ugyanakkor kétségkívül arra utal, hogy már az ostromok után, de nem feltétlenül 1570-ig, sőt talán inkább az azt követő időszakban, esetleg épp az 1580-85 közé helyezett olaszbástyás védelmi öv megépítésével egyidőben, az utolsó Várdaiak idejében került sor a palotaszárnyak átalakítására. Ennek mértékét (nyílásátalakítások?, emeletráépítés? gyökeres módosítás?) a rendelkezésre álló adatok - elsősorban az eddigi kutatások mélysége - sajnos nem teszik tisztázhatóvá. A vár - az 1950-es években még a terepen jól kivehető - külső erődrendszerekkel övezett magja mindenesetre ekkor nyerhetett el egy olyan késő-reneszánsz megjelenést, amely hasonlóvá tette az ezidőtájt épült kastélyokhoz. Ezt a képet a 17. századi átalakítások talán már csak kis mértékben módosították.

A ráánkmaradt illetve kiásott falak először csak konzerválásra-kiegészítésre kerültek, a délkeleti toronyban vártörténeti kiállítás kapott helyet. Később a nyári várszínház igényeinek megfelelően jelentősen megemelték az északi falakat és a két kerek torony tetőt is kapott, majd végül a múzeum is kiszorult a belsejét tekintve lényegében színházzá átalakított épületből, mely

Szabolcs-Szatmár-Bereg megye legjelentősebb középkori világi műemléke. Környezete részben közpark, de annak megjelenését is meghatározza az északi oldalát elfoglaló sportpálya.

Irodalom:

Szabolcs-Szatmár megye műemlékei I.-II. Szerk. Entz Géza, Bp.1986-1987.I. 136-137., 195., II. 15-21.

Kisvárdai vár történetéből. Szerk. Éri István Bp. 1954.

Éri István: A kisvárdai vár kályhacsempéi. In: Folia Archeologica 6 (1954) 146-152.

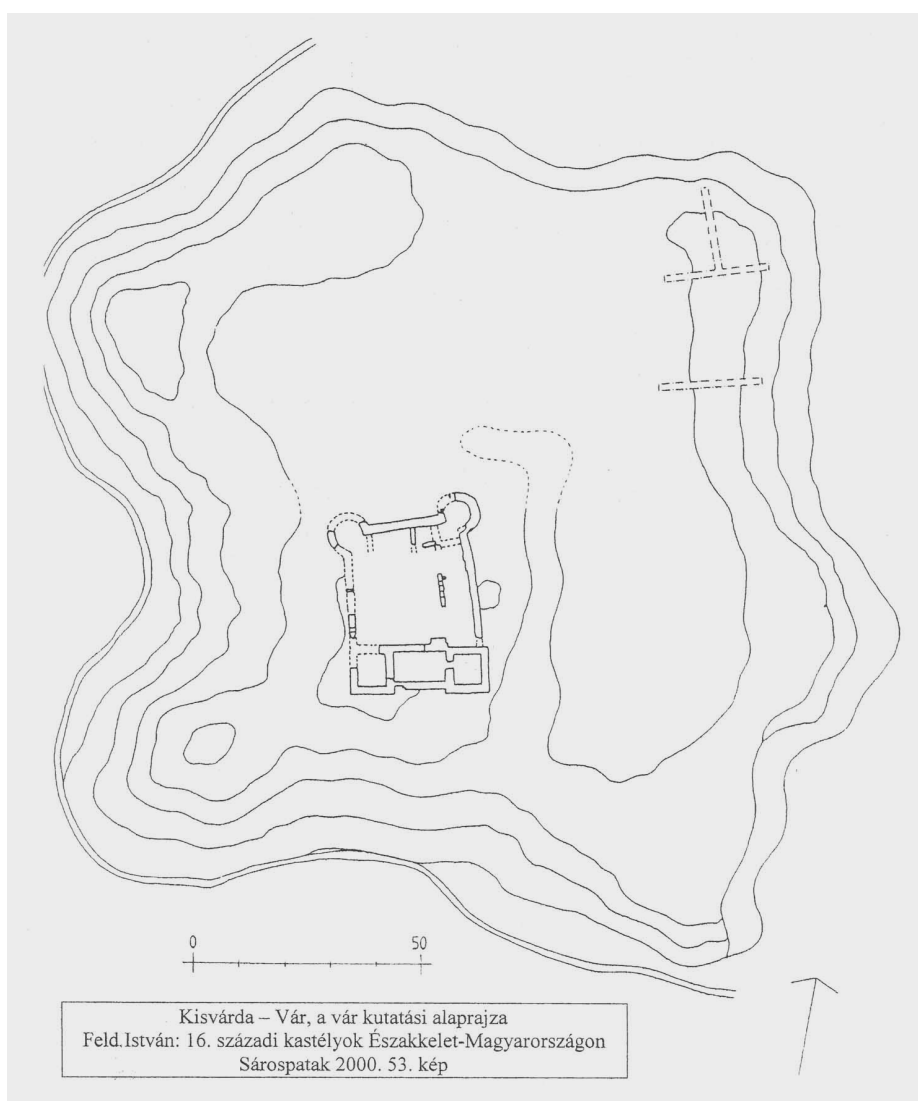
Éri István: A kisvárdai vár reneszánsz faragványtöredékei. In: A Jósai András Múzeum Évkönyvei I. (1960) 129-142.

A kisvárdai vár története. Szerk. Éri István Bp. 1961.

Éri István: Kisvárdai vár. Műemlékeink. Bp. 1965.

Feld István: 16. századi kastélyok Északkelet-Magyarországon. Sárospatak, 2000. 55-58.

Földing Zoltán: A kisvárdai vár XV-XVII. századi kályhacsempéi. In: A Jósai András Múzeum Évkönyve XXXIX-XL. 1997-1998. 265-309.

A besztercei várat Jósa András ismertette először az 1900-ban megjelent megyei monográfiában. Leírása szerint a Rétköz mocsaras területéből kiemelkedő sziget északi részén egy holdnyi, háromszög alakú területet magas sánc vette körül, kétoldalt árokkal. Ehhez csatlakozott a déli, jóval nagyobb, 10 hold területű, kör alakú várrész, alacsonyabb sánccal körülvéve. Jósa a déli, kisebb kinyúló részt nem említette. Mindenfelé őskori cserepeket talált, obszidiánt, orsógombot és szarvasagancs töredékeket. Egy bronzmécsest is említ, véleménye szerint a La Tène-korból származik.²¹ A várat 1908-ban röviden említette.²²

Nováki Gyula 1951-ben vázlatosan felmérte az akkor még viszonylag ép földvárat. A vázlat szerint a vár háromrészes volt. Az északi rész a csatorma ártere felett hegyesen végződött, belső sánc választotta el a délre eső, nagyobbik várrésztől. Utóbbit délről ugyancsak sánc zárta le, majd a harmadik résszel zárult a vár, de ezt csak a domb pereme határolta körül. Az első két részt a nyugati és keleti oldalon összefüggő sánc határolta.²³

1954-ben Risztics Emma járta be a földvárat. A mellékcsatornán épülő híd munkálataihoz akkor hordták el az északi sánc végét. A munkát vezető Nagy János szerint a sánc belsejében 4 méter hosszan egymásra rakott nagyobb kövek feküdtek. Csontvázakat is találtak, a csontokat a munkások szétdobálták. Az elhordott sánc felső humuszrétegében három db. péceli kultúrába tartozó edényt találtak, ezeket Risztics bevitte a nyíregyházi múzeumba.²⁴

1961-ben Kiss Lajos írta le röviden a várat, kiemelve, hogy a környező láp miatt nehezen megközelíthető volt. Leírása szerint a sánc kövek közé foglalt, mélyen a földbe vert facölöpökből és egymásba illesztett gerendákból álló szerkezetű volt, melyet "a történelem fakönyveinek említ". Egy írásbeli adatról tud, Zólyomi Dávid idejéből, az 1620-30-as évekből. Kiss Lajos azonban ezeknek az adatoknak nem jelölte meg a forrását.²⁵

1963-ban Kovalovszki Júlia végzett terepbejárást a vár területén. Akkor folyt a Tiszatelek és Beszterec közötti országút kiszélesítése és részben kiegyenesítése. A Várszigetnél az út egy nagyobb kanyarulatát vágták át, az új útvonal helyén lévő nádas, vizenyős területet töltötték fel, az ehhez szükséges földet a Várszigetből termelték ki. Kovalovszki ottjártakor 30 x 30 méteres területen 2-3 méter mélyen már lebányászták a vár északi részét. Nagy kiterjedésű habarcsos kőtörmeléket, egy helyen téglával kevert, döngölt agyagalapozás látszott 15-20 cm vastagon. Kőfal maradványai, sírgödrök és embercsontok látszottak a bánya falában. Sok, durván faragott, kocka alakú kő is előkerült, ezeket a besztercei lakosok, mintegy három teherautónyit elhordták. Kovalovszki a belső terület búzatábláját körüljárva őskori, szarmatakor és 11-13. századi cserepeket talált a felszínen.

²¹ Jósa András: Szabolcsvármegye őskora. In: Borovszky S.: Szabolcsvármegye (MOVV) 1900.

²² Csallány Dezső: Jósa András múzeumi és hírlapi cikkei. Nyíregyháza 1978. 3.

²³ A rajzot közölte Németh Péter: A Nyíregyházi Jósa András Múzeum Évkönyve I O (1967) 91-1 00 1.

²⁴ MNM Adattár 272. B. IV. 1954. augusztus 9.

²⁵ Kiss Lajos : Régi Rétköz. Budapest 1961. 24, 33.

Kovalovszki Júlia még a következőket jegyezte fel: a vár területe Horváth László mémök tulajdona volt (ezt Jósa András is említette), kinek ledőlt síremlékének a köveit is látta. Horváth László csapolta le a 19. század végén a környék mocsarait és szabályozta a vízfolyásokat. A család kastélya és kerti háza a földvár legmagasabb (északi) részén, a középkori emlékek felett állt. 1945-ben földig lerombolták az épületből egyetlen kő, a kertből egyetlen fa nem maradt, csupán a kastélyhoz vezető út két oldalát jelző élősövényt találta még meg Kovalovszki.²⁶

1968-ban is folyt földkitermelés a vár északi részéből, ekkor Németh Péter kéthetes ásatást végzett a bolygatott területen. 25 m hosszú, 2 m széles szelvényt tárt fel. Az északi sáncot átvágta, a metszettel a következő rétegződéseket mutatta: alul a környező vizenyős területből magasan kiemelkedő természetes homoksziget rétege felett 60 cm vastag bronzkori, felette 50 cm vastag népvándorlás kori (germán) kultúrréteg, majd a sánc töltése következett a 10-11. század fordulója és a 13. század közötti időből. A sáncátvágástól délre egy háromajtós, kéttornyú templom nyugati bejáratí részét sikerült még felmérni, az épület többi részét az útépítéssel kapcsolatban már korábban elpusztították. A templom körül, valamint a hajóban és a toronyaljban melléklet nélküli sírok voltak, részben már korábbi bolygatások nyomaival.²⁷

Németh Péter 1969-ben folytatta a feltárásokat. Átvágták a belső sáncot. A több rétegben felhordott sánc korát a sánc lábánál talált 11. századi sarkantyú határozta meg. Tovább kutatták a monostor bejáratí falának alapozását és a templom körüli temető egy részét is feltárták. A monostor nyugati, homlokzati alapozása téglával kevert döngölt agyag, de ennek egy részét a korábbi "kincskeresők" kitermelték. A délnyugati torony közelében négy sírt (az egyik téglakeretelésű), az egykori szentélytől nem messze szintén négy sírt bontottak ki. Utóbbiak egyikében (gyermeksír) a 11-12. század fordulójára keltezhető "S" végű karika volt a melléklet. Az ásatással egy időben megtörtént a földvár szintvonalas felmérése Virágh Dénes irányításával.²⁸

A földvár korára okleveles adatunk nincs, Németh Péter a sáncátvágás alapján annak építését - előzetes ismertetésében - a 11-13. század közé helyezte.²⁹ A monostort a vár északi részében a Megváltó tiszteletére emelték, valószínűleg a 11. század második felében, vagy a 12. században és a Hontpázmány nemzetség szabolcsi ágának temetkezési helyéül szolgált. 1290-1300 között a monostor birtokába kegyúri jogon a Hontpázmány nemzetségbeli Bánk Lökös fiait iktatták be.³⁰ Jósa András gyűjtéséből a vár területéről ismert még egy 11. századi gyertyatartó.³¹

A vár Beszterec község északi végétől északnyugatra 3-400 méterre, a Belfőcsatoma déli, bal partja feletti emelkedésen van. Új felmérését két részletben, 1998 áprilisában, majd 2001 szeptemberében végeztük el. Az 1951. évi vázlatos felmérés ideje óta erősen megváltozott a vár egész területe. Belső

²⁶ Kovalovszki Júlia. MNM Adattár XI. 265 / 1963. június 27.

²⁷ Németh Péter: Rég. Fü. 22 (1969) 55-56.; A monostor feltárt részének rajza: Németh Péter: A középkori Szabolcs megye települései. Nyíregyháza 1997. 71., Ásatási jelentés: MNM Adattár XI. 192 / 1968

²⁸ Németh Péter: Beszterec. Rég. Fü. 23 (1970) 60.

²⁹ Németh Péter: Beszterec. Rég. Fü. 22 (1969) 55-56.

³⁰ 10 Németh Péter: A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1966-1967. 127-134.; Uő: Beszterec. Rég. Fü. 22 (1969) 55-56., Uő: A középkori Szabolcs megye települései. Nyíregyháza 1997. 40.

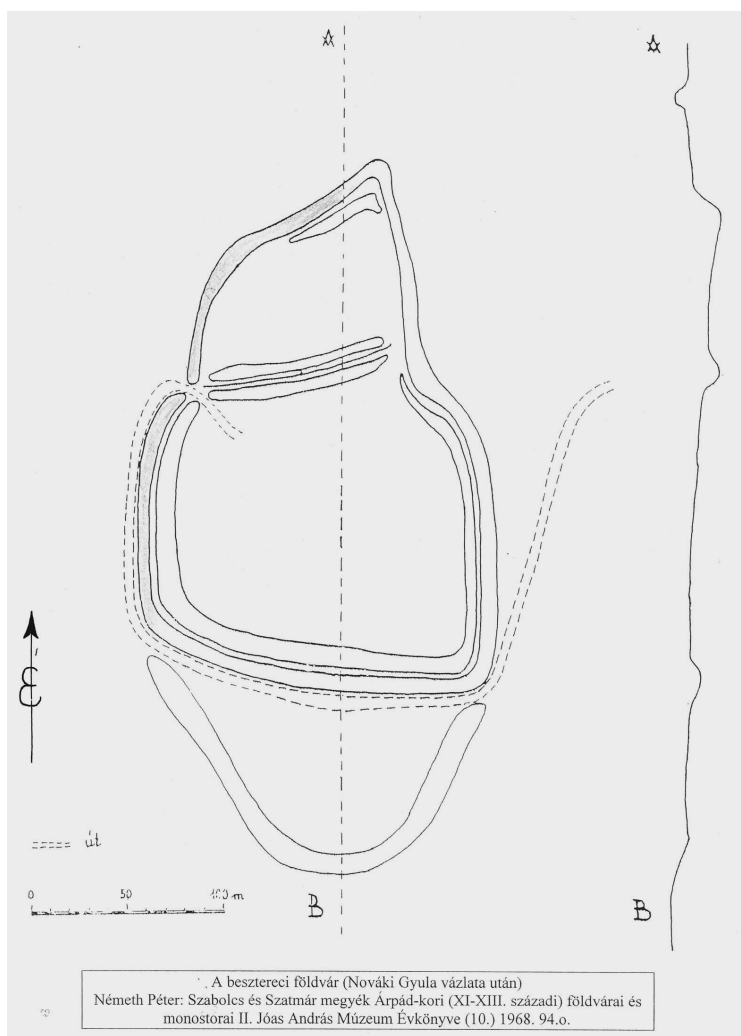
³¹ Képe: Németh Péter: A középkori Szabolcs megye települései. Nyíregyháza 1997. 223.

területét szántóföldnek használták. Az északi és déli várrész közötti belső sáncot teljesen szétszántották, ennek helyét ma kelet-nyugat irányú, kissé kiemelkedő domborulat jelzi. A középső és a déli kinyúló rész között 16-17 m széles, egyenes földutat vágtak be, az egykori sáncnak itt nyoma sincs. A déli nyúlványt ma már nem határolja perem, oldalát simára leszántották.

A vár egész keleti oldalát ma csak perem jelzi, amelynek déli része több mint 100 m hosszan alig észrevehető nyomokban figyelhető meg. A vár délkeleti oldala alatt, a földúttól délkeletre erősen bemélyedő terület következik.

A legnagyobb kár az északi részt érte. A végét, nagyjából téglalap alakú, kb. 70 x 50 nagyságú területen 2-3 m mélységig teljesen elhordták, csak az északnyugati oldalon húzódó sánc maradt érintetlen, de az északi vége ennek is hiányzik már.

A sánc a nyugati oldalon sok helyen mutat bolygatást, de viszonylag ma is épen végig követhető, egészen az említett nagy földútig. Legjobb állapotban az északi (elpusztult) várrész északnyugati oldalán maradt meg. Itt a belső magassága 1 -1,5 m, külső oldala 4-5 méterrel magasodik a csatorna ártere fölé. A sánccal befogott terület átmérője (az említett földútig mérve) kb. 300 m. A déli, harmadik kis rész nem mérhető pontosan, hossza és szélessége egyaránt 50- 70 m körüli. A vár teljes hossza ma már nem állapítható meg pontosan, de az 1951-ben mért 365 méter reálisnak tűnik, legnagyobb szélessége 177 méter. A nyugati oldalon megmaradt sáncot fák fedik, a vár többi része füves, gondozott terület.

Németh Péter: Szabolcs

(A szöveg a *Korai magyar történeti lexikonban* jelent meg (Főszerkesztő: Kristó Gyula, Akadémiai Kiadó Budapest 1994))

A várat Anonymus szerint Szabolcs honfoglaló vezér építtette a honfoglalás után. A földvár a Tisza bal partján 337 x 225 x 387 m (Jósa András szerint 3,3 ha) területen fekszik, sáncainak magassága 10-21,4 m között váltakozik. Két oldala eredetileg a Tisza magaspartjára épült, míg a leghosszabb oldalát ástott folyómederrel alakították ki, így a vár szigetként emelkedett ki környezetéből. A sáncok szerkezete csapolással egymásba erősített rácshálós rendszerű fagerendákból áll, amelybe a földet tömörítették. A három helyen látható áttörés az egykori kikövezett várkapuk nyoma, míg a földvár belsejében levő mélyedés a ciszterna (kút?) helye. A feltárások során előkerült régészeti leletek alapján a vár építése 950 e.-re tehető. A várat a 11. sz. második felében megerősítették, magasságát emelték, belső oldalait vastagították, ez összefüggésben lehet a vidéket ért keleti betörésekkel (1068, 1085, 1091). Itt tartották 1092-ben a szabolcsi zsinatot.

Szabolcsi zsinat 1092. máj. 20-án Szabolcson a főpapság I. (Szt.) László király elnökletével s a világi előkelők közreműködésével, a papság és a nép tanúskodása mellett zsinatot tartott, amelyen II. Orbán pápa amalfi zsinata (1090) szellemében, a kánonoknak megfelelően, egyházi ügyeket érintő határozatokat hoztak. A fennmaradt 42 fejezet mint I. László első decretuma hagyományozódott ránk.

A vár a mellette álló, Szűz Mária tiszteletére szentelt, hat kőoszlopos és fatornyos esperesi templommal alkotta a település egyik részét, míg a váralján élő várnépek házai a Szt. Mihály plébániatemplom körül helyezkedtek el. A vár a tatárjárás után elvesztette jelentőségét. A települést 1266 előtt a Szent-Mágocs nb. Olaszi, majd a magát innen Szabolcsinak is nevező család kapta királyi adományul, és 1380-ig birtokolta.

Németh Péter Szabolccsal kapcsolatos munkái:

A bibliográfia Bóna István: Az Árpádok korai várai című könyvében jelent meg. (Debrecen 1998. 80.o.)

1966-1967 Szabolcs és Szatmár megyék Árpád-kori (XI-XIII. századi) földvárai és monostorai I. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1966-1967. 127-134.

1968 Szabolcs és Szatmár megyék Árpád-kori (XI-XIII. századi) földvárai és monostorai II. A Jósa András Múzeum Évkönyve 1968. 91-102.

1971 A szabolcsi kutatásokról s a korai központok kutatásának szempontjairól. In: Középkori régészeti tudományos ülésszak. Régészeti Füzetek II. 14. Bp., 1971. 87-89.

1973 Előzetes jelentés a szabolcsi Árpád-kori megyeszékhely régészeti kutatásának első három esztendejéről 1969-1971. Arch. Ért. 1973. 167-179.

- 1978 A szabolcsi földvár kutatásának hét éve. In.: Régészeti barangolások Magyarországon. Szerk.: Szombathy Viktor, Bp., 1978. 234-257.
- 1985 Az I. István-kori ispáni központok kutatásának eredményei és feladatai. In: Középkori régészetünk újabb eredményei és időszerű feladatai. Szerk.: Fodor I. – Selmeczi L. 1985. 105-114.
- 1986 Szabolcs-Szatmár megye története I. XI-XIII. század. In: Szabolcs-Szatmár megye műemlékei I. Szerk.: Entz G., Bp., 1986. 101-106.
- 1991 Szabolcs vezér alakja középkori kútfőinkben és a történeti irodalomban. Agria 25-26. 1991. 311-316.
- 1993 A honfoglalástól az Árpádok kihalásáig. Szabolcs-Szatmár-Bereg megye monográfiája I. Nyíregyháza, 1993. 139-192.
- 1994 Szabolcs. In: Korai magyar történeti Lexikon. Bp., 1994. 614.
- 1995 Szabolcsvárról -a viták tükrében. Szabolcs – Szatmár - Beregi Szemle 1995/2. 265-268.
- 1996 Bóna István: Az Árpádok korai várairól. Debrecen, 1995. Műemlékvédelmi Szemle, 1996/1. 225-229.

Nováki Gyula: Tiszadob –Vár

A várat Jósa András ismertette először. Leírta, hogy háromszög alakú, az északi végét már a Tisza nyelte el. A keleti sáncot 370, a nyugati sáncot 235 lépés hosszúnak mérte. Magasságukat 5 méterben jelölte meg, előttük mély árok húzódik. Néhány obszidián szilánkot és durva cserepeket említ a vár területéről. A vártól délre húzódó több méter széles árokkal kapcsolatban megfigyelte, hogy a belőle kitermelt földet az ároknak nem egy oldalára, hanem mindkét oldalára hányták. Említette, hogy ezt az árkot Téglás Gábor és Bartalos Gyula Csörszároknak tartja, de ő inkább vízlevezető árkot lát benne.³²

1965-ben Patay Pál a földvár oldalán húzódó Csörszárok kutatásával kapcsolatban járt a várban és két fénykép illusztrálásával röviden leírta.³³

Patay 1972-ben ismét itt járt a Csörszárokkal kapcsolatban és ekkor a földvár keleti oldalának közepe táján a sáncot átvágta. A kutatóárok hossza 20, szélessége a sánc teljes szélességében 2 m, az árokban azonban a kemény talaj miatt 1 m volt. A sánctöltés nagyjából vízszintesen felhordott, egynemű, fekete rétegei alakultak ki, belső és külső oldala egyaránt sokkal meredekebb volt, mint mai állapotában. A 40-50 cm vastag felső, humusztérteg alatt a sánctöltés legnagyobb vastagsága 1.70, alapszélessége kb. 7.50 m. A töltésben 50 cm mélyen hullámvonallal díszített cserép, 70, 100 és 135 cm mélyen Árpád-kori, részben barázdával díszített cserepek kerültek elő. 150 cm mélyen egy őskori cserép is volt. A töltés és az árok között padka volt, amit később kívülről laza homokos földdel feltöltöttek. A várárok alját nem sikerült elérni. Patay megfigyelte, hogy a földvár nyugati árka mellett, az országúttól 50-60 méterre több kő hever a felszínen, ezért itt lehetséges, hogy épület állt.³⁴

A várat 1998 áprilisában mértük fel. Tiszadob község keleti végétől keletre 250 méterre van, északi végét a Tiszadadára, északkelet felé vezető országút vágja át. A Tisza árterét szegélyező alacsony dombsor egyik tagját jelenti. A folyó régi medre, a Holt- Tisza északra 600 méterre, a Tisza mai medre pedig közel 2 km-re kanyarodik.

A vár alakja háromszög, hegyes vége a déli végében van. Északon a Tisza ártere fölé 2-3 méterre kimagasodó, természetes perem zárja le. Keleti és nyugati-délnyugati hosszanti oldalát 18-22 m széles, 2-4 m mély árok határolja. Az utóbbi oldal árka a Csörszárok. A vár hegyes déli vége alatt a két árok egyesül és dél irányában Csörszárokként tovább folytatódik. Kb. 300 m után azonban egy nagy sertésstenyésztő telep derítője megsemmisítette a folytatását.

Jósa András 5 m magas sáncot említett. Ez azonban nyilván az árokból mért adatot jelenti, ami nagyjából megfelel a mai méreteknek. Az árkok belső oldalán a sánc nagyon elmosódva, szinte teljesen szétszántva, de egy-egy hosszabb szakaszon mindkét oldalon még felismerhető, belső magasságuk 0,5 -1 m körüli.

³² Jósa András: Szabolcs vármegye őskora. In: Borovszky S.: Szabolcs vármegye (MOVV) 1900. 395-396.

³³ Patay Pál: MNM Adattár VI / 72 / 1966. 1965. március 31.

³⁴ 3 Patay Pál: MNM Adattár V/ 89 / 1966. 1972. október 17-20.

A vár északi végében az északkelet felé vezető országút halad át, ezzel kapcsolatban mindkét árkot kb. 20 -20 méter hosszan feltöltötték. A vár hegyesen végződő déli végét 5- 7 m széles, kelet-nyugat irányú mély árok (régészeti ásatás?) vágja át. Az árkot és a déli hegyes végét fák takarják, a belső terület művelés alatt álló szántóföld. A vár hossza 260, szélessége 110 m.

A várról okleveles adatot nem ismerünk. A Patay Pál által végzett sáncátvágás alapján a vár korát a korai középkorba, feltehetően a 11-12. századba helyezhetjük.

